

**Univerzita Karlova v Praze**

**Filozofická fakulta**

Katedra sociální práce

# **Diplomová práce**

Bc. Veronika Potocká

**Rodina vězněného jako objekt sociální práce**

Prisoner's family as an object of social work

Praha 2014

Vedoucí práce: PhDr. Andrea Matoušková, Dr.

## **Poděkování**

Z katedry Sociální práce FF UK děkuji PhDr. Andree Matouškové, Dr. a Mgr. Anně Šabatové, Ph.D. za odborné vedení práce, doc. Ing. Daliboru Holdovi, CSc. děkuji za konzultace k výzkumné části, z organizace Zabranou, o.p.s. děkuji JUDr. Bedřišce Kopoldové a Mgr. Janu Frankovi za možnost účastnit se svépomocné skupiny a praktické rady, z generálního ředitelství Vězeňské služby ČR děkuji plk. PhDr. Pavlovi Horákovi za konzultaci k tématu a všem respondentům, kteří se účastnili výzkumu, děkuji za jejich vstřícnost a osobní přístup.

**Prohlášení:**

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 30. července 2014

.....

Jméno a příjmení

**Klíčová slova**

Rodina vězněného, uvěznění, sociální práce, penitenciární péče, oběť trestného činu, svépomocná skupina, extramurální vztahy.

**Key words**

Prisoner's family, imprisonment, social work, penitentiary care, victim of crime, self-support group, extramural relationships.

## **Abstrakt**

Diplomová práce se zabývá problematikou rodin, které čelí náhlému odloučení blízké osoby v důsledku uvěznění. Od dosavadní praxe se liší především tím, že je zaměřena primárně na rodinu, nikoliv vězně. Teoretická část se věnuje pojmovému a legislativnímu vymezení, negativním dopadům z uvěznění a specifickým potřebám rodiny vězněného jako objektu pomoci. Práce se okrajově dotýká tématu recidivy v kapitole věnované rodině jako subjektu pomoci při reintegraci vězně a také upozorňuje na potencionální rizika, která může rodina pro vězněného v tomto procesu znamenat. Vychází při tom ze zahraničních zkušeností, které jsou již tradičně napřed. Obsahem empirické části je kvalitativní výzkum provedený v rámci svépomocné skupiny rodin s vězněným členem a přináší nahlédnutí na konkrétní zkušenosti rodin. Jeho smyslem je jednak upozornit na samotnou existenci a potřeby této marginalizované sociální skupiny a rovněž nastítnit účinnou pomoc, kterou by při zvládání této životní situace nejlépe využila.

POTOCKÁ, Veronika. *Rodina vězněného jako objekt sociální práce*. Praha, 2014. 121 s. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Katedra sociální práce. Vedoucí práce: Andrea Matoušková.

## **Abstract**

The diploma thesis deals with families who face sudden separation of a loved one due to imprisonment. From previous experience the work differs in focusing primarily focused on the family, not prisoners. Theoretical part is devoted to conceptual and legislative definition, the negative effects of imprisonment and the specific needs of the prisoners families as an object of help. Thesis marginally touches on recidivism in the chapter about the family as an entity assist in the reintegration of prisoners and also highlights the potential risks that may family for imprisoned in the process mean. It results from foreign experience, which is traditionally ahead. The empirical part of the qualitative research carried out within of self-help groups of prisoners families provides insight into the specific experiences of families. Its purpose is both to draw attention to this marginalized social group and its needs, as well as outline effective assistance, which would deal with this life situation the best.

POTOCKÁ, Veronika. *Prisoner's family as an object of social work*. Prague, 2014. 121 pages. The diploma thesis. Charles University in Prague, Department of social work. Supervisor: Andrea Matoušková

## OBSAH

ÚVOD.....	12
TEORETICKÁ ČÁST .....	14
1 VHLED DO PROBLEMATIKY.....	14
2.1 Rodina vězněného jako cílová skupina .....	14
2.2 Uvznění v rodině jako sociální událost.....	15
2 TEORETICKÉ A LEGISLATIVNÍ VYMEZENÍ .....	17
2.1 Představení základních pojmů .....	17
2.2 Právo na ochranu rodiny vězněného a vězně jako člena rodiny.....	23
2.3 Mezinárodní a česká legislativa.....	24
3 DOPADY Z UVĚZNĚNÍ A SPECIFICKÉ POTŘEBY RODINY .....	27
3.1 Oblast sociálně-ekonomická a praktická.....	28
3.1.1 Finanční situace rodiny .....	28
3.1.2 Bydlení a praktické fungování rodiny.....	30
3.1.3 Shrnutí.....	30
3.2 Oblast mezilidských vztahů .....	30
3.2.1 Extramurální vztahy .....	31
3.2.2 Vztahy v rodině .....	32
3.2.3 Vztahy v komunitě.....	33
3.2.4 Shrnutí.....	34
3.3 Oblast zdraví.....	36
3.3.1 Psychické zdraví .....	36
3.3.2 Fyzické zdraví .....	39
3.3.3 Shrnutí.....	39
3.4 Oblast péče o dítě .....	40
3.4.1 Děti vězněných rodičů.....	40
3.4.2 Věznění rodiče.....	42
3.4.3 Rodinné role v kontextu uvěznění .....	44

3.4.4	Shrnutí.....	46
3.5	Dopady a potřeby z hlediska plynutí času.....	47
3.5.1	Vývojové fáze rodiny.....	47
3.5.2	Délka trestu a fáze věznění .....	48
3.5.3	Shrnutí.....	49
3.6	Dopady a potřeby z hlediska výměny informací .....	50
3.6.1	Přístup rodiny vězněného k informacím .....	50
3.6.2	Média, tabu a sdělování negativních emocí.....	51
3.6.3	Shrnutí.....	53
4	RODINA VĚZNĚNÉHO JAKO OBJEKT SOCIÁLNÍ PRÁCE.....	55
4.1	Kontakt rodiny s vězněným.....	55
4.2	Práce s rodinou vězněného.....	60
4.2.1	Působnost státu, církve a občanského sektoru.....	61
4.2.2	Shrnutí.....	64
4.3	Výzkumná činnost .....	66
5	RODINA JAKO SUBJEKT POMOCI VĚZNĚNÉMU .....	68
5.1	Význam rodiny pro vězně.....	69
5.2	Rodinné paradoxy, aneb když rodina vězněnému neprospívá .....	73
	EMPIRICKÁ ČÁST .....	74
6	POPIS VÝZKUMU .....	74
6.1	Cíl výzkumu .....	74
6.2	Formulace výzkumných otázek .....	74
6.3	Stanovení výzkumných předpokladů .....	75
6.4	Výzkumná strategie.....	76
6.5	Metodika a technika sběru dat .....	76
6.6	Výběr a charakteristika výzkumného vzorku .....	78
6.7	Metody zpracování získaných dat.....	79
6.8	Etické aspekty výzkumu .....	79

7	PREZENTACE A INTERPRETACE ZÍSKANÝCH DAT .....	80
7.1	Průběh rozhovorů .....	80
7.2	Vyhodnocení výzkumných otázek .....	80
7.3	Vyhodnocení výzkumných předpokladů .....	95
8	ZÁVĚR .....	103
	SEZNAM LITERATURY A INFORMAČNÍCH ZDROJŮ .....	104
	SEZNAM ZKRATEK	
	SEZNAM TABULEK	
	PŘÍLOHA 1 – Ukázka aktivit v ČR	
	PŘÍLOHA 2 – Základní charakteristika rodiny a vězněného	
	PŘÍLOHA 3 – Úplná osnova polostrukturovaného rozhovoru	
	PŘÍLOHA 4 – Operacionalizace	

## **Předmluva**

Ve své práci chci poukázat na existenci sociální skupiny rodiny vězněného a podpořit správnost objevujícího se zájmu o jejich potřeby a snahy o jejich plnění. Chci rovněž upozornit na to, že veřejná politika dosud nezaujala jasné stanovisko v otázkách podpory těchto rodin. Přestože potřebnost rodin vězněných potvrzují zahraniční zkušenosti a díky občanské iniciativě i některé domácí pilotní projekty, není jejich pozice dosud zcela obhájena. Tuto skutečnost potvrzuje i fakt, že nový zákon o obětech trestných činů, přijatý v lednu 2013, rodinu vězněného do okruhu obětí nezahrnuje, přestože právě rodina vězněného s nimi vykazuje ve svých potřebách řadu identických znaků. Tuto cílovou skupinu jsem si vybrala jednak z důvodu zaměření mého magisterského studia sociální práce na modul trestního práva a také kvůli mé roční zkušenosti s účastí na svépomocné skupině rodin s uvězněným členem.

*V opovrženém zločinci nalezen byl člověk...*

(František Josef Řezáč, 1852)

## ÚVOD

Sociální práce se jako vědní i praktická disciplína zabývá fungováním společnosti napříč širokým spektrem sociálních událostí. S jejím rozvojem se díky poznání nových životní událostí stále více specifikují objekty jejího zájmu. Rodina vězněného je poměrně novou úzkou sociální skupinou, jejíž variabilita problémů je značně široká.

Vysoká recidiva a neúspěšné snahy o resocializaci pachatele zaplňují české věznice a postihují tím současně stále více rodin. Legimititu trestu odnětí svobody je stále těžší obhájit a české vězeňství se v první dekádě druhého milénia ocitá v krizi a nedostává se z ní ani po Klausově amnestii na konci roku 2013. V kontextu těchto událostí začíná ve vězeňské problematice nacházet svoje místo i rodina vězněného, i když to platí spíše pro občanský než státní sektor a výrazně více pro zahraničí než pro Českou republiku. Možnou souvislost s pozorností o tuto sociální skupinu lze spatřovat nejen ve zvyšujícím se nároku na dodržování lidských práv a svobod, ale rovněž v tlaku na humanizaci sankční politiky, která je v české vězeňské reformě viditelná např. při využívání alternativních trestů.

Rodina vězněného a vězeň jsou z určitého pohledu dva samostatné světy, přesto od sebe nejsou zcela oddělitelné. Tato práce je primárně zaměřena na rodinu vězněného, čímž se liší od podobných prací, které dosud pracovaly převážně s vězněm. Hlavní zájem je věnován dopadům uvěznění na rodinu a jejich potřebám, které jsou popsány v šesti samostatných podkapitolách a tvoří kostru celé práce. Rodinu vězněného nahlížím v diplomové práci dvojím způsobem, větší pozornost jí věnuji jako oprávněnému objektu vyžadujícímu pomoc, kterou popisují v samostatné kapitole. Důležitost příkládám této sociální skupině i jako autonomnímu subjektu činnému v procesu nápravy pachatele, čímž se okrajově dotýkám aktuálního tématu recidivy a reintegrace propuštěných.

Ve výzkumné části se věnuji konkrétním zkušenostem rodin s uvězněným členem a pokládám si hlavní výzkumnou otázku: *Jaké potřeby pociťují rodiny v souvislosti s uvězněním svého člena a jakou pomoc využívají při jejich naplňování?* Smyslem práce je zvýšení povědomí o existenci a potřebnosti rodin vězněných. Poznatky získané tímto výzkumem by mohly být uplatněny při tvorbě nových služeb na podporu této sociální skupiny. Dále by mohly najít praktické využití pro samotné

rodiny, které se v této situaci nacházejí. V konečném důsledku může výzkum posloužit v penitenciární a postpenitenciární oblasti jako inspirace při práci s pachateli, neboť se ukazuje, že stabilní rodinné prostředí může mít pozitivní vliv na chování pachatele a znamenat tak snížení recidivy.

## TEORETICKÁ ČÁST

### 1 VHLED DO PROBLEMATIKY

#### 2.1 Rodina vězněného jako cílová skupina

*„Rodina je odsouzením svého člena zasažena, je vtažena do jeho odsouzení. Každého zúčastněného se to dotýká velmi blízko.“*

(Murray 1995, Liebling and Maruna, 2005: 442)

Rodina zastává výhradní postavení v jakémkoli lidském společenství. Někdy bývá až profánně označována za základ státu či kolébku další generace. Jejím základním atributem je dítě, které zakládá nárok na zvýšenou ochranu rodiny ze strany vyšší společenské instance, nejčastěji státu. I členové vězeňské subkultury mají bezpochyby své rodiny, ať už orientační či prokreační. Jsou to buď sami vězni, jako děti rodičů, kteří zůstávají venku a chtějí pomoci svým dětem sejít se ze špatné cesty životem, nebo jsou to malé děti, které zůstávají venku samy bez rodiče, který po stejně špatné cestě došel až za brány vězení. Rodina pojatá jako systém může být cílovou skupinou na více úrovních, ať už jako samostatný člen, sourozenecký či partnerský subsystém nebo rodina jako celek.

Cílovou skupinou této práce je tedy rodina vězněného, která zůstává mimo brány vězení. V literatuře se tento okruh osob objevuje pod poetickým pojmy *zapomenuté* či *skryté oběti zločinu* (Matthews, 1983, in Liebling and Maruna, 2005) nebo *popelky vězeňství*, děti vězněných rodičů jsou pak nazývány *sirotky justice*. (Shaw, 1987, in Liebling and Maruna, 2005)

Rodina vězněného je vystavena rizikům vyplývajícím z odloučení blízké osoby v důsledku uvěznění. *„Vězeňská populace je z kriminologického, penologického a psychologického hlediska velmi heterogenní skupinou. Je jasné, že diferencované poruchy vyžadují diferencované zacházení.“* (www.socialniprace.wz.cz, 2014-03-24) Jako cílová skupina dosahuje takového rozpětí potřeb, které by našlo uplatnění hned v několika oborech najednou. Problémům čelí takřka ze dne na den a nutno podotknout, že se v této situaci nachází zpravidla ne svojí vinou, což jejich situaci ještě umocňuje. Nenachází u sebe příčinu, proč se v tak těžké situaci ocitly, a přesto z reakce okolí dostávají jasnou zprávu o

tom, že selhaly. Značnou kumulací problémů posilují další aspekty, jako jsou předsudky společnosti, absence služeb a nástrojů ochrany, neinformovanost, upozadování problému, negativní vliv médií, nedostatečná ochrana soukromí či zdvojení „nenormality“ (další negativní faktor, např. příslušnost k menšině, nízký socioekonomický status rodiny apod.).

Závěrem bych ráda dodala, že rodina vězněného se může stát objektem sociální práce i pro tzv. *násilí z nenávisti*. Tento koncept rozpracovala Klára Kalibová ve stejnojmenné knize. Jde o násilí, které je motivováno nesnášenlivostí a předsudky útočníka vůči napadenému z důvodu jeho nezměnitelné osobnostní charakteristiky. (Kalibová, 2012) Oběť násilí z nenávisti je vystavena vědomí, že může být napadena opakovaně ze stejného důvodu. U poškozených se objevují pocity sebenenávisti, sebeobviňování a ohrožení při pohybu ve veřejném prostoru. Rodiny jsou díky médiím poznávány na ulici, a nemohou tak vkročit do obchodu či hospody. (Čírtková, 2004, in: Kalibová 2012)

## **2.2 Uvěznění v rodině jako sociální událost**

Sousedka mě ráno před domem nepozdravila, v samoobsluze si špitali za zády, a mně doma pláčou děti. Nevím, jak jim říct, že tatínek nějakou dobu nepřijde a zároveň mám strach, že mi dojdou úspory, které jsem tak pracně nastřádala. Zůstala jsem sama na mateřské a manžel je ve vězení. (Liebling and Maruna, 2005)

Omezení člověka na svobodě uvězněním je druh sankce, kterou české právo provádí dvojným způsobem, uvalením vazby na obviněného nebo výkonem nepodmíněného trestu odnětí svobody. Pro vzetí do vazby existují ze zákona tři důvodné obavy, o kterých na návrh státního zástupce rozhoduje soud v přípravném řízení, jsou jimi: uprchnutí nebo skrývání, ovlivňování svědků a riziko opakování trestné činnosti. Vazba může trvat po nezbytně nutnou dobu, nesmí však překročit maximální výměru čtyř let. Pokud je obviněný shledán vinným přechází vazba v nepodmíněný trest odnětí svobody, který již spadá do vykonávacího řízení. Odsouzenému vzniká povinnost nástupu k výkonu trestu do některého ze čtyř typů věznic nebo detenčního ústavu. Nepodmíněný trest se ukládá nejvýše na dvacet let, jestliže nejde o výjimečný doživotní trest. Oba způsoby uvěznění, vazba i výkon

trestu, mají své specifické odlišnosti, kterým však není v této práci pro omezený rozsah věnována bližší pozornost, a jsou uvažovány pod jedním pojmem *uvěznění*.

Umístění do vězení představuje pro vězně drastickou změnu v životě a závažně se dotýká práv a povinností odsouzeného, stejně jako postihuje práva a povinnosti rodiny, která na svobodě zůstává sama v situaci, do které ji uvěznění uvrhlo. Podle mého názoru se práva rodiny se uvězněním omezí, naruší či úplně zaniknou, někteří zastánci mluví dokonce o stejných či ještě horších dopadech na samotnou rodinu než na vězně. Povinnosti rodin vězněných mohou být naopak nuceně akcentovány a vystaveny zvýšené kontrole. Pro rodinu je uvěznění zátěžovou životní situací, přinášející téměř okamžitý negativní dopad, posílený zpravidla neztotožněním se s pocitem viny za nastalou situaci.

O uvěznění rodina nemusí vždy tušit. O trestné činnosti svého blízkého vůbec neví nebo si vážnost této hrozby nepřipouští a spoléhá, že nepovede až za brány vězení. Zvláště při vzetí pachatele do vazby je rodina vystavena zvýšenému riziku se sníženou možností se bránit. V této situaci je odloučená rodina paralyzovaná nedostatkem informací, při jejichž obtížném získávání se potýká s negativními reakcemi okolí, jako by dělala něco špatně, požadovala něco, na co nemá právo. A protože se s obdobnými reakcemi potýká rodina opakovaně, často se při tom skrývá, uchyluje do anonymity nebo pod silným tlakem vzdává svoji snahu.

Rodina o budoucím uvěznění svého člena někdy ví, tuší nebo se ho obává. Pokud nebudeme zacházet hluboko do problematiky, můžeme říci, že rodina nemůže v konečném důsledku uvěznění předejít, není to v její kompetenci. Těžko odhadovat, jestli by v případě jejího odhodlání připravit se na toto těžké životní období, k tomu měla dostatek času a prostředků z veřejných či vlastních zdrojů. Rodina je v této situaci natolik zahlcena množstvím nepříznivých okolností, že často vzdává už samotný pokus o její zvládnutí. Otázkou zůstává, zda můžeme této situaci nějak předejít, a pokud ano, jak.

## 2 TEORETICKÉ A LEGISLATIVNÍ VYMEZENÍ

V teoretické části práce nahlížím cílovou skupinu jako systém v kontextu její životní události, ve výzkumné části mě pak zajímá především způsob vypořádávání se s touto událostí v rámci systému, vycházím při tom z východisek systemické teorie, mezi jejíž přední představitele patří např. chilsko německý psycholog Kurt Ludewig. V českém prostředí se systemickým konceptem pracuje v rámci své terapeutické praxe např. Chvála a Trapková. Systém je komplexní složený autopoietický a od jiného ohraničený útvar, pro něhož je důležitý jeho kontext a jazyk. Systém, komponenty, vztahy a jejich prostředí jsou vzájemně podmíněny. Komponenty (části) jsou vytvářeny vztahy mezi komponentami. Adjektivem „systemický“ označujeme obecný myšlenkový přístup, v němž nachází své místo všechny důležité přístupy přírodních, duchovních a sociálních věd, tradičně spíše uměle oddělených. (Ludewig, 1992) V této práci se tedy zabývám systémem rodiny, kontextem uvěznění a vzájemným vztahem rodiny, vězně a přirozeného okolí.

### 2.1 Představení základních pojmů

<b>Tabulka č. 1 – ZÁKLADNÍ POJMY</b>
1) Rodina
2) Oběť trestného činu
3) Trest odnětí svobody
4) Věznice v České republice
5) Penitenciární a postpenitenciární péče
6) Svépomocná skupina
7) Vězeňské systémy

#### 1) Rodina

V práci pojmám rodinu jako ohraničený autonomní a seberegulující systém, vycházím přitom ze systemického pojetí. Rodina může při zajištění určitých podmínek fungovat i v situaci, kdy se jeden z jejích členů ocitá za brány vězení. K tomuto tvrzení využívám formulaci Satirové (1994), která mluví o tom, že forma rodiny není ve své podstatě důležitá, staví nás jen před odlišné problémy, jež musíme řešit. Z pohledu systemického přístupu, o který se tato práce opírá, je při vymezení rodiny jako systému dále významná identifikace se skupinou. To vystihuje Slaměník (2011) svojí definicí fungující rodiny jako sociální skupiny, s níž se její členové sami

identifikují jako k ní náležející. Ve vztahu uvězněný-rodina je zvláště důležité, aby se oba subjekty jak uvězněný tak rodina, navzájem společně identifikovali v jednom celku, zvláště v průběhu práce s rodinou se do okruhu zájmu zahrnuje celý klientův sociální systém. Udržení vztahu mezi dvěma tak odlišnými světy jako je vězení a normální svět není jinak možný.

Český právní řád rodinu nebo její členy jednoznačně nedefinuje. Nový občanský zákoník platný od ledna 2014 pouze stanoví, že „rodina, rodičovství a manželství požívají zvláštní zákonné ochrany. V systému sociálního zabezpečení ČR se za rodinu považuje soužití rodičů a nezaopatřených dětí. V naší kultuře je rodina tradičně chápána jako soužití manželského páru a jeho dětí. Nejvýhodnějším typem je rodina rozšířená, neboť více lidí může nabídnout větší pomoc a obranu před krizemi a tím zabránit nebo oddálit narušení jejich funkcí.

## 2) Oběť trestného činu

Celou práci provází problematické chápání obsahu pojmu oběť trestného činu. Proto chci hned v začátku upozornit na to, že v textu pracuji s rodinou vězněného, kterou chápu jako oběti TČ, ačkoli jí tento statut nebyl dosud oficiálně přiznán. Rodiny vězněných bývají spíše než za oběti, považovány za spolupachatele a jejich podpora ve společnosti se obtížně prosazuje.

### ▪ **Oběť trestné činnosti vs. oběť trestu**

Napříč Evropou je oběť TČ uvažována na straně poškozeného nikoli na straně pachatele. Přitom existují strany poškozené trestným činem (primární oběť) a rovněž strany poškozené trestem<sup>1</sup>, např. uvězněním (sekundární oběť). S tímto základním sporem v chápání identity oběti trestné činnosti se potýká zákon, nevládní organizace pracující s oběťmi, i samotné oběti a ostatní zainteresované strany. (Jelínek, 2012) K vyjasnění pojmu oběti nepřispívá podle Čírtkové (Jelínek, 2012) ani to, že znalecké zkoumání pachatelů má v naší kriminologické a trestní literatuře dlouhou tradici, dobré know-how i osvědčené diagnostické metody, kdežto znalecké psychologické zkoumání obětí představuje relativně novou oblast.

---

<sup>1</sup> Vhodnější by byl termín, který zahrnuje i druhou stranu, např. oběť kriminálního chování.

- **Chápání oběti v českém právním systému**

V české judikatuře definují oběť TČ dva zákony. Jednak zákon č. 209/1997 Sb., o peněžité pomoci obětem TČ jako: *ten, komu vznikla škoda na zdraví ... a pozůstalý po oběti*. A zákon č. 45/2013 Sb., o obětech trestných činů: *fyzická osoba, které bylo nebo mělo být trestným činem ublíženo na zdraví, které byla způsobena majetková nebo nemajetková újma nebo na jejíž úkor se pachatel trestným činem obohatil*.

- **Rodina vězněného jako latentní oběť**

Přestože někteří odsouzení tvrdili, jak uvádí Liebling a Immarigeon (2004), že jejich zločiny byly *bezobětí*, poškozeny byly jejich rodiny jejich vlastní nepřítomností. „*Oběti jsou především moji rodiče, můj tchán, moje tchýně a moje čtyři děti. Oni jsou oběti, protože já nejsem s nimi, abych jim pomohla s výchovou. Nejsem tam, abych jim dala svoji lásku, péči, kterou si děti zaslouží v tak křehkém věku.*“ (2004: 272) Ačkoli jsou v rodině vězněného děti, které zákon o obětech definuje jako zvlášť zranitelné oběti, zůstávají děti v rodině vězněného v pozici latentní oběti skryté před policií a justičními orgány. Děti vězněných rodičů se často označují za *zapomenuté děti* nebo *sírotky justice*. (Maruna and Immarigeon, 2004) Podle literatury není rodina vězněného ani nepřímou obětí, kterou se rozumí jedinec ze sociálního okolí oběti, nejčastěji rodiče, případně další příbuzní a známí.

Pro účely této práce nás zajímá proces sekundární viktimizace, který vytváří oběti vyznačující se újmou vzniklou v návaznosti na již skončený trestný čin. Například reakcí oběti a okolí na trestný čin, ztráta zaměstnání oběti z důvodu péče o dítě nebo zhoršeného psychického stavu apod. Jejím zdrojem může být buď pachatel (dopady z uvěznění), sociální prostředí (zveřejnění kauzy v médiích, reakce okolí) nebo orgány činné v trestním řízení (opakované a nešetrné výslechy obětí). (Jelínek, 2012)

### **3) Trest odnětí svobody**

Dnešní trest odnětí svobody a jeho účel definuje zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody: „*Trest může být vykonáván jen takovým způsobem, který respektuje důstojnost osobnosti odsouzeného a omezuje škodlivé účinky zbavení svobody; tím však nesmí být ohrožena potřeba ochrany společnosti.*“ Výkon trestu

odnětí svobody se provádí v pěti stupních věznic dle míry ostrahy, kterou vyžaduje povaha spáchaného TČ. Typ A (s dohledem), typ B (s dozorem), typ C (s ostrahou), typ D (se zvýšenou ostrahou) a typ E (pro doživotně odsouzené vězně - samovazba s nejostřejším režimem). Typ A, B, C jsou vězni na odděleních většinou po 30 – 50 lidech, na pokojích po 5 – 10, na oddělení mají volný pohyb po oddělení, mohou navštěvovat spoluvězně. Typ věznice D je samostatná cela, přibližně o 10 – 15 lidech na cele, vězni se mohou navštěvovat hodinu až dvě denně na vycházkovém dvoře. V typu E mají samostatné cely, vězni se mezi sebou nenavštěvují. (www.vezeni.podaneruce.cz, 2014-04-07)

#### **4) Věznice v České republice**

Vězení je symbolem represe, je to instituce s vysoce centralizovaným řízením. Věznice v ČR se rozdělují na vazební věznice a věznice pro VTOS. ČR disponuje 10 vazebními věznicemi a 25 běžnými věznicemi. Z dochovaných pramenů české literatury lze vyčíst, že ve starých věznicích nebyval styk vězňů s okolním světem příliš omezován. Přátelé a příbuzní volně docházeli do věznic, pojídali a popíjeli s vězni, slavili společně svátky, angažovaní lidé mohli dále řídit z vězení své záležitosti, za ženami docházeli milenci zvenčí. (Klabouch, 1967) Současná podoba věznic se zdá mnohem přísnější. Co se týče možnosti výběru věznice, na začátku nástupu trestu, se věznice vybírat nedá, tu určuje příslušný vězeňský orgán. Po určité době (asi tak půl roku), si může dát vězeň žádost o přeřazení do věznice ve stejné kategorii, žádost projednává ředitel věznice. Pro vězně v určité fázi uvěznění jsou zřízena nástupní a výstupní oddělení. Kontakt s vnějším světem je ve větší míře podporován až ve výstupním oddělení, které není bohužel v případě PP do fáze uvěznění zahrnuto.

#### **5) Penitenciární a postpenitenciární péče**

Práce s vězni se odborně nazývá penitenciární péče, pochází z latinského *poenitentia* a znamená *pokání, lítost, trest a nápravu*. Mařádek (2003) definuje penitenciární péče jako komplex vzájemně propojených činností výchovy, nápravy, resocializace a reintegrace, jejichž působením má být dosažena změna chování a postojů odsouzeného. Jejím ideálním cílem je změna celé osobnosti vězně tak, aby v budoucnu nepáchal další trestnou činnost a uměl žít jako ostatní lidé. Postpenitenciární péči pak jako povězeňskou péči o propuštěné bývalé vězně, dnes

především péče státu v rukou sociálních kurátorů a sociálních pracovníků. Dosud netvoří ucelený dobře fungující systém a schází její návaznost na vězeňství. Některé prvky postpenitenciární péče sobě obsažena práce PMS, její budoucnost je ale především spatřována v aktivitách nestátního sektoru.

## 6) Svépomocná skupina

Svépomocnou skupinu definuje Matoušek (2008) jako „*skupinu, v níž si vzájemnou pomoc při řešení osobních, rodinných nebo komunitních problémů poskytují ti, kdo jimi trpí. Členové si předávají informace, poskytují si emocionální podporu, někdy si poskytují i přímou praktickou pomoc a obhajují společné zájmy vůči jiným organizacím, případně i vůči státu.*“ Známa pravda, že sdělená bolest – poloviční bolest je chápána také jako strategie zvládnání složitých životních situací. Slaměnik (2011) zmiňuje výsledky experimentů provedených Stanleym Schachterem (1959), které přinesly zjištění, že v situaci strachu, ohrožení či nejistoty redukuje přítomnost jiných negativní pocity, protože vytváří možnost pro vzájemnou útechu a uklidnění. Možnost srovnávat vlastní pocity s prožíváním jiných, byť i zcela cizích lidí, výrazně snižuje zátěž těchto situací. Lidé vyhledávají přítomnost jiných lidí stejně nebo podobně ohrožených také proto, že si mohou vzájemně vyměňovat informace o tom, jak situaci zvládnout, jak se s ní vyrovnat, jak ji řešit. Navazování kontaktu, sdělování si dojmů, společné rozhodování o způsobu řešení, vedou k redukci strachu a úzkosti.

## 7) Vězeňské systémy

Nedávno zesnulý bojovník za lidská práva a humanista světového formátu Nelson Mandela pronesl v roce 1994 tato slova: „*Národ by se neměl posuzovat podle toho, jak si užívají ti nahoře, ale jak žijí ti dole.*“ Tuto ideu vystihuje rovněž text umístěný ve stále expozici Památníku Pankrác: *Humanizace vězeňství je součástí celkové potřeby humanizace společnosti.*

### ▪ **Vězeňské systémy z pohledu styku s vnějším světem**

Hlasy proti špatnému stavu vězeňství se napříč Evropou začaly ozývat v polovině 13. století a na konci 18. století byly již rozšířeny do téměř celé Evropy a severní Ameriky. Tímto byly položeny základy tvorby moderních vězeňských systémů. (Řezáč, 1995) Základním požadavkem reformy vězeňství je v první řadě

jeho humanizace. Mařádek (2003) ji popisuje jako soubor činností a opatření vytvářející důstojné a lidské podmínky ve vězeňství. V praxi se projevuje například diferencovaným zacházením s vězni, profesionalizací práce VS či prokazováním nezbytnosti návaznosti další postpenitenciární péče. Humánní zacházení utvrzuje vězně v tom, že i nadále zůstávají členy společnosti, na tomto principu se předpokládá zvýšení účinnosti trestu. (České vězeňství, 2/2010)

V dnešním vězeňství se čím dál častěji podporuje progresivní systém, který prosazuje, aby odsouzení po dobu výkonu trestu procházeli různými stupni přísnosti režimu, a to podle jejich chování či stupně nápravy. Cregan a Aungles (1997) v zahraniční studii *Doing it hard* věnované potřebám dětí a rodin vězněných poukázali na to, že se systémy trestní justice se potýkají rovněž rodiny vězňů. Podpora vězeňských systémů udržujících pravidelný kontakt vězně s rodinou má mnohonásobné benefity v míře institucionalizace vězně, ve stabilitě vězňovy rodiny i v prospěchu celé společnosti. (Research Digest, 1980) V zahraničí běžně fungují systémy odstupňované na základě snahy pomoci vězněnému, např. rodinné domky v Kanadě. Známe též otevřený dynamický systém, který se orientuje na vztahy s veřejností, institucemi a organizacemi. (www.vscr.cz, 2014-03-15) Současné vězeňské systémy volají po potřebě přeorientovat zájem od vězně k jeho rodině. Tento trend se v moderním soudnictví nazývá restorativní a obrací zájem novému okruhu osob – obětem TČ. Jejich dnešní podoba otvírá po celém světě otázku odpovědnosti za vězeňství.

Český vězeňský systém došel svým vývojem k systému progresivnímu, jeho pozitivní změny se objevují už v roce 1968, jejich významným zastáncem byl doc. PhDr. Čepelák. Tyto snahy byly bohužel začátkem 80. let politicky potlačeny, plnohodnotná transformace českého vězeňství na úroveň evropských standardů probíhá až od roku 1989. V roce 1992 byla v ČR vypracována *Koncepce rozvoje vězeňství v duchu Evropských vězeňských pravidel*. Český vězeňský systém zmiňuje rodinu vězněného a význam jejího vztahu k odsouzenému pouze ve svých programech zacházení, konkrétně ve zvláštní části věnované utváření vnějších tzv. extramurálních vztahů.

▪ **Kontrola a odpovědnost za stav českého vězeňství**

Za současné české vězeňství je odpovědné Ministerstvo spravedlnosti. Soukromé věznice v ČR neexistují, jsou spravovány výhradně Vězeňskou službou, za kterou nese odpovědnost stát. Vnitřně je české vězeňství každoročně hodnoceno a kontrolováno ve *Zprávě pro vládu České republiky o stavu českého vězeňství* a ve *Výroční zprávě VS ČR*. Podobnou úlohu by měl mít základní plánovací dokument *Koncepce českého vězeňství do roku 2015*, s ním se ale v současné době prakticky npracuje. Vnější kontrolu vězeňství vykonávají poslanci Parlamentu České republiky z podvýboru pro vězeňství. Na základě příslušných mezinárodních smluv, jimiž je Česká republika vázána, náleží kontrolní pravomoci Evropskému výboru pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání (CPT) a Výboru proti mučení při Organizaci spojených národů (CAT).

**2.2 Právo na ochranu rodiny vězněného a vězně jako člena rodiny**

Pokud jde o práva rodiny vězněného lze zmínit právo na rodinný život, sociální práva, právo na udržování kontaktů a vztahů nebo právo na ochranu osobních údajů. Jen pro zajímavost uvedu některá z práv upravená zákonem č. 45/2013 Sb., o obětech trestných činů: právo na poskytnutí odborné pomoci, právo na informace, právo na ochranu soukromí, právo na ochranu před druhotnou újmou nebo právo na peněžitou pomoc. Tento zákon bohužel opomíjí rodinu vězněného jako oběť TČ. Zákon o obětech trestných činů přitom upravuje právě taková práva, která jsou z hlediska zjištěných potřeb rodinám vězněného velmi blízká. Proto bych shledala za vhodné, kdyby se okruh oprávněných osob, na které se tento zákon vztahuje, rozšířil o rodinu pachatele a přiznal jí tak oficiálně status oběti.

Další nevýhodu při právní ochraně rodin s dětmi přinesla paradoxně snaha o jejich větší ochranu. Podle zprávy o plnění Evropské sociální charty z roku 2009 ([www.mpsv.cz](http://www.mpsv.cz), 2014-06-07) nastává větší právní ochrana rodin s dětmi v případě, kdy zákon ve vztahu k dětem, postihuje člena rodiny, na němž jsou závislé. V řadě jednotlivých skutkových podstat TZ totiž zvláštní přitěžující okolnost zvyšuje trestní sazbu za trestný čin spáchaný vůči dítěti nebo k jeho škodě (§ 42 písm. h). Při této úvaze zákonodárci ale vůbec neuvažovali následky, které zpřísněním trestní sazby dítěti vzniknou, zejména delší dobu odloučení a ztrátou nároku na výživné během VTOS v případě, kdy vězeň za mřížemi npracuje.

Platný trestní zákoník se při ochraně rodin dále potýká s nedostatkem, kdy zakazuje ukládání citelnějšího trestu tam, kde postačí mírnější sankce, neobsahuje už však návod jak citelnost objektivizovat. Odkazuje jen na individuální osobní a sociální poměry pachatele, které subjektivně posuzuje soudce: „*Soud při tomto postupu vychází z vlastních přesvědčení a představ o míře dopadu jednotlivých režimových opatření na osobu trestaného.*“ (Státní zastupitelství, 10/2011)

Co se týče právní ochrany uvězněného jako člena rodiny, všechny nástroje týkající se vězeňství by měly v první řadě dokládat, že i když vězni v průběhu detence ztrácí právo na svobodu pohybu, jejich další lidská práva jim zůstávají. Podle *Koncepce rozvoje českého vězeňství* trendem českého vězeňství je celková liberalizace trestu odnětí svobody s cílem se co možná nejméně dotknout občanských práv vězněného vyjma zamezení jeho svobody. Stejně jako děti mají právo např. dožadovat se plnění povinnosti svého vězněného rodiče, jsou věznění rodiče oprávněni dožadovat se svých práv především v nastavení takových podmínek VTOS, které umožňují nést odpovědnost za své dítě.

Závěrem bych ráda dodala, že by bylo vhodné uvážit stanovení právního základu pro spolupráci mezi státem a organizacemi, které poskytují pomoc rodinám vězňů. Tento vztah je momentálně upraven jen s duchovenskou péčí, Českým Helsinským výborem a jednotlivými subjekty spolupracujícími s vězni. Podle stejného principu by měla být upravena spolupráce organizací věnující se rodinám vězňů.

### **2.3 Mezinárodní a česká legislativa**

Obsahem následující kapitoly je výčet právních předpisů národní i nadnárodní platnosti, týkajících se práv rodiny vězněného a vězně jako člena rodiny. Prvotním problémem současné české vězeňské legislativy je, že jejím společným jmenovatelem je převážně odsouzený, nikoli jeho rodina. S rodinou vězněného zákon vůbec nepočítá, stejně tak intervence ze strany státu se soustředí na oběti strany poškozené. Protože nejsou práva rodiny vězněného zákonem výslovně upravena, je třeba je hledat mezi ostatními právními předpisy, které se týkají rodiny obecně. Problematická se jeví rovněž podoba vězeňské legislativy na nejnižší úrovni v podobě vnitřních řádů věznic z důvodu jejich nejednotnosti a možnostem nastavení,

kteří nepodléhají společným pravidlům. Na těchto rozdílech mohou být jednotlivé rodiny diskriminovány.<sup>2</sup>

<b>Tabulka č. 2 - MEZINÁRODNÍ LEGISLATIVA:</b>
<ul style="list-style-type: none"><li>▪ <b>Listina základních práv a svobod</b> <u>Článek 32:</u> Rodočovství a rodina jsou pod ochranou zákona</li></ul>
<ul style="list-style-type: none"><li>▪ <b>Úmluva OSN o ochraně základních lidských práv a svobod</b> <u>Článek 8:</u> právo na respektování rodinného života</li></ul>
<ul style="list-style-type: none"><li>▪ <b>Evropská vězeňská pravidla</b> Styk s vnějším světem, Propuštění odsouzených vězňů, ...</li></ul>
<ul style="list-style-type: none"><li>▪ <b>Standardní minimální pravidla OSN pro zacházení s vězni</b></li></ul>
<ul style="list-style-type: none"><li>▪ <b>CPT standardy Evropského výboru pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání</b> <u>Část II: Vězení</u></li></ul>
<ul style="list-style-type: none"><li>▪ <b>Mezinárodní pakt o občanských a politických právech</b> <u>Článek 10 odstavec 3:</u> Vězeňský řád zajistí takové zacházení s vězni, jehož hlavním cílem je jejich převýchova a náprava. <u>Článek 17 odstavec 1:</u> Nikdo nesmí být vystaven svévolnému zasahování do soukromého života, rodiny, domova nebo korespondence ani útokům na svou čest a pověst. <u>Článek 23 odstavec 1:</u> Rodina je přirozenou a základní jednotkou společnosti a má právo na ochranu společnosti a státu.</li></ul>
<ul style="list-style-type: none"><li>▪ <b>Evropská sociální charta</b> <u>Článek 16:</u> Právo rodiny na sociální, právní a hospodářskou ochranu <u>Článek 17:</u> Právo matek a dětí na sociální a hospodářskou ochranu</li></ul>
<ul style="list-style-type: none"><li>▪ <b>Úmluva o právech dítěte</b> <u>Článek 8:</u> Právo dítěte na zachování rodinných svazků <u>Článek 9 odst. 4:</u> Oddělení dítěte od rodiče v důsledku uvěznění <u>Článek 16:</u> Zásahy do rodiny</li></ul>

<sup>2</sup> Podle § 14 z. č. 169/1999 Sb., vnitřní řád věznice stanoví ředitel věznice se souhlasem generálního ředitelství VS

<b>Tabulka č. 3 - ČESKÁ LEGISLATIVA:</b>
▪ <b>Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník</b> <u>Část II:</u> Rodinné právo
▪ <b>Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů</b> <u>§ 56:</u> Přerušlení výkonu trestu
▪ <b>Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí</b>
▪ <b>Zákon č. 101/2000 Sb., o ochraně osobnosti a o změně některých zákonů</b>
▪ <b>Zákon č. 106/1999 Sb. o svobodném přístupu k informacím ve znění pozdějších předpisů</b>
▪ <b>Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník</b>
▪ <b>Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád)</b>
▪ <b>Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách</b>
▪ <b>Nařízení generálního ředitele VS</b> <u>Např. 7. NGR:</u> Dohoda o spolupráci VS ČR s Českým helsinským výborem, ve znění pozdějších předpisů
▪ <b>Nařízení ředitele věznice</b> <u>Vnitřní řády věznic</u>

### 3 DOPADY Z UVĚZNĚNÍ A SPECIFICKÉ POTŘEBY RODINY

Dopady z uvěznění jsou tzv. sekundárními dopady, které podle Mařádka (2003) na rozdíl od primárních vznikajících v přímé souvislosti s konkrétním trestným činem, vznikají až v návaznosti na již skončený trestný čin (např. reakcí oběti a okolí na trestný čin). Mnohé potřeby, které mají rodiny vězněného, se shodují s potřebami jiných ohrožených skupin. Přesto je ještě jinak ohroženou skupinou osob, jejíž specifikum tkví ve vysoké koncentraci potřeb. Kdyby byli vězni rozděleni rovnoměrně všemi společenskými vrstvami, neznamenaloby uvěznění pro ohrožené rodiny o nic větší závažnost než pro jakoukoli jinou sociální skupinu, protože je ale mezi uvězněnými vysoká koncentrace osob ze společenské a etnické skupiny lišící se od většinové společnosti, je toto riziko vysoké. (www.futureofchildren.org, 2014-07-07) Za všemi potřebami, které rodiny vězněného mají, stojí ještě jedna a dá se říci fundamentální potřeba, potřeba uzdravit, naplnit, pozitivně využít a dlouhodobě udržet vztah s uvězněným. Tento vztah je důvodem i příčinou jejich snažení, je nositelem významných příležitostí i rizik a právě tkví v něm specifikum této ohrožené skupiny. Profesionálně poskytovaná služba by měla mít tento vztah vždy v pozadí rozhodnutí a konání.

Základní potřeby rodiny vězněného se nápadně podobají potřebám obětí, které uvádí Matoušek v knize *Poškozený a oběť*. Jde především o potřebu vyrovnat se se ztrátou blízkého člověka, se ztrátou majetku, s pocitem ponížení, bezmoci, poruchami spánku, depresemi, poruchami příjmu potravy, s reakcemi blízkých lidí, s rozpadem rodiny, s mediálními prezentacemi. Soubor potřeb obětí je unikátní a není snadno zjištělný hned po TČ. Dále Matoušek (Matoušek, in: Jelínek, 2012) popisuje související potřeby pachatele jako potřebu vyrovnat se s vinou, vyrovnat se s reakcí obětí (i po propuštění), udržet si vazby k blízkým lidem, udržet si kontinuitu svého života pokud jde o práci, bydlení zájmy aj., po opuštění vězení se vyrovnat se stigmatizující nálepkou pachatele, vyrovnat se s mediální prezentací činu. Indikátorem úspěšné desistence je absence důkazů o TČ, respektive evidence o způsobu života, ve kterém kriminalita chybí.

Současný výzkum dopadů na rodiny čelí stále řadě výzev, z nichž nejnáročnějších je ta, která pokládá otázku, zda uvěznění způsobuje negativní dopady na rodinu či naopak. Jde o tzv. *příčinný důsledek* nebo *přelévání efektů*.

Některé výzkumy přikládají rychlejší a hlubší úpadek rodin vězněných jejich nízkému sociálnímu statutu již před uvězněním. Těžkou rozpoznatelnost, které problémy měla rodina už před uvězněním, a které s uvězněním teprve vznikly, lze identifikovat při práci na stavu rodiny ještě před uvězněním. (www.futureofchildren.org, 2014-07-07)

V náhlém odloučení od vězně lze spatřovat určitou podobnost s odloučením při smrti blízkého člověka, obě témata jsou ve společnosti jistou mírou tabuizována, těžko se o nich mluví, zatímco je ale rodina pozůstalých nahlížena okolím s projevy pochopení a přijetí, je rodina vězněného společností odmítána a stigmatizována. Z toho, že rodina vězněného necítí podporu ve společnosti, jí vznikají další potřeby, které jsou bohužel ze stejného důvodu obtížně naplňovány.

Pro účely této práce rozdělují dopady a potřeby vzniklé rodině uvězněním blízké osoby do šesti oblastí:

- 1) OBLAST SOCIÁLNĚ-EKONOMICKÁ A PRAKTICKÁ
- 2) OBLAST MEZILIDSKÝCH VZTAHŮ
- 3) OBLAST ZDRAVÍ
- 4) OBLAST PÉČE O DÍTĚ
- 5) DOPADY A POTŘEBY Z HLEDISKA PLYNUTÍ ČASU
- 6) DOPADY A POTŘEBY Z HLEDISKA VÝMĚNY INFORMACÍ

### **3.1 Oblast sociálně-ekonomická a praktická**

*“Mám všeho hrozně moc. To víte, jsem na všechno sama – děti, práce, domácnost. Na nic dalšího pak nezbývá energie, ale hlavně čas.”*

Slova jedné z manželek (České vězeňství, 2/2010: 19)

#### **3.1.1 Finanční situace rodiny**

Jedním z prvních dopadů, který rodina pocítí ve velmi krátké době, je zatížení rodinného rozpočtu. Klasická situace nastane v případě, kdy hlavním zdrojem výdělku byl před uvězněním otec, který spravoval účet v bance s výhradním právem k jeho přístupu. Absence příjmu, neexistence úspor nebo nemožnost jejich výběru v nepřítomnosti uvězněného, dlouhodobé platební závazky z minulosti, zvýšené

náklady za právní a cestovní výlohy a výlohy spojené s udržováním kontaktu s vězněm (baličky, dopisní známky, telefony, přenocování, hlídání dětí, volno v práci) to vše prohlubuje finanční propad rodiny, na jejímž dně je zcela odkázaná na systém podpory sociálních dávek.

Období na vyřízení jejich žádosti, trvající běžně tři měsíce, je nucena překlenout tím, že si vezme nevýhodný úvěr u nebankovní společnosti, protože ta jediná je ochotná jí peníze půjčit. V případě, že se v předešlém kvartálu měla rodina podle systému sociálních dávek moc dobře, není jí přiznána ani dávka na pokrytí nezbytně nutných výdajů k zajištění bydlení a obživy. Pokud je nákladem na bydlení rodiny hypotéka, nemá ani na dávky hmotné nouze nárok. Rodina se pohybuje na hranici životního minima, ze které není schopná poplatit vše potřebné, a začíná se točit v bludném kruhu nákladů převyšujících příjmy.

Ve snaze řešit tuto situaci prodá matka samoživitelka cenné věci, a připraví se tak o poslední materiální zajištění. V pořadí, které je individuální začne hledat zaměstnání. Naráží přitom na problémy neflexibilního trhu práce, který nenabízí zkrácené úvazky ani vyhovující pracovní dobu s ohledem na péči o děti. Lehce si dokáže spočítat výhodnost kombinace příjmů z dávek a nepřiznané činnosti, vnější podmínky ji tlačí do praktik hraničících se zákonem. Pokud ani tak nedokáže finančně zajistit rodinu, může se v další fázi ubírat cestou výměny bydlení za levnější, přičemž zhorší nejen své bytové podmínky ale i lokalitu bydliště, která může vykazovat znaky sociálně vyloučené oblasti. Skrz ekonomický úpadek, klesá i její sociální status.

S tíživou finanční situací se rodina nepotýká jen během uvěznění, ale i po vězňově návratu. Některé studie uvádí, že mužův výdělek po propuštění je o 14% nižší než výdělek srovnatelného nikdy nevězněného muže. Ukázalo se také, že mužovy výdělků zůstávají i dlouho po propuštění o 30 % nižší než před uvězněním, nejasný přitom zůstává podíl, jakým je snížení výdělku zapříčiněno snížením lidského kapitálu během výkonu trestu. Podstatný podíl přitom nese negativní reakce zaměstnavatele na záznam v rejstříku. (www.futureofchildren.org, 2014-07-07) Po propuštění dochází k tzv. „dvojímu potrestání vězně“ (trest trestu), kdy je propuštěný v důsledku záznamu v rejstříku dlouhodobě nezaměstnatelný.

### 3.1.2 Bydlení a praktické fungování rodiny

Během VTOS dochází v bytové situaci rodiny k narušení její stability. Zvláště na menších městech mohou být rodiny z důvodu odmítání sousedů vystaveny riziku změny bydliště. Ve spojení se zhoršující se finanční situací může docházet k častému stěhování, které může dojít až k vystěhování do sociálně vyloučené lokality. Ve svém přirozeném prostředí mohou být rodiny vystaveny silné stigmatizaci, její členové jsou poznáváni na ulici a vyhýbají se veřejným místům, postupně tak dochází k jejich sociální izolaci. Téměř okamžitě pocítí rovněž rodina vězněného, zvláště jedná-li se o matku samoživitelku, nepřítomnost vězněného při výkonu mužských prací v rodině. Po propuštění mohou být rodiny z důvodu možné podmínky PP nuceny se přestěhovat, protože soudce odsouzeného nepustí zpět do závadového prostředí, kde by mohl vlivem špatných kontaktů zrecidivovat. Rodina je tak nucena k opětovnému stěhování či prodloužení doby odloučení od blízkého.

### 3.1.3 Shrnutí

Po stránce finanční a bytové se rodiny vězněných více než v které jiné oblasti potýkají s problémy nejen během VTOS, ale zejména i po jeho ukončení. Ekonomickou situaci rodiny zajišťuje běžný systém sociálních dávek, zatímco oblast bydlení není prozatím dostatečně zajištěna. Kvůli nedostupnosti sociálního bydlení, na které stále neexistuje zákon, se rodiny během VTOS dostávají do nepříznivé bytové situace. Z jejich potřeb v oblasti bydlení jde dále o to, aby měly své bydliště v blízkosti věznice a mohly udržovat snadný kontakt s uvězněným. S ohledem na stále se snižující kapacitu věznic se jim tuto potřebu nemusí vždy podařit naplnit.

Po propuštění se situace rodiny odvíjí od situace vězně, která je nepříznivá především v důsledku jeho snížené zaměstnatelnosti. Jedním z možných řešení je vznik nových pracovních míst v sociálních firmách, které jsou přímo určeny propuštěným, nebo alespoň více zaměstnavatelů nevyžadujících výpis z rejstříku trestů. V oblasti bydlení jsou osoby po návratu z vězení mnohdy nuceny změnit sociální prostředí a navázat nové vztahy mimo původní páchající komunitu, pro tento účel by bylo vhodné zavést tréninkové byty určené osobám po propuštění.

## **3.2 Oblast mezilidských vztahů**

Potřeba sociálního kontaktu je považována za základní potřebu člověka jako společenské bytosti. Odborně se tato potřeba nazývá potřeba afiliace a vyjadřuje

touhu člověka vyhledávat, navazovat, udržovat, případně obnovovat pozitivně emočně laděné vztahy. Přítomnost blízké osoby, společné prožitky a pozitivní odezva od druhých osob, dává lidem uspokojení a často i samotný smysl života. Slaměnik uvádí (2011), že Stanley Schachter (1959) přišel s hypotézou, že potřeba afiliace stoupá v situacích nejistoty, obav, strachu a ohrožení.

Podle Satirové (1994) jsou vztahy živá pouta, spojující rodinné členy. Pro člověka mají největší význam těsné vztahy, tj. vazby mezi dvěma lidmi, které přináší oboustranné uspokojení. Těsnost vztahu určuje podle Slaměnika (2011) jeho specifická historie, vzájemná závislost, důvěra, sdílení, emoční souznění, sebeobětování a uspokojená očekávání, opora, společné aktivity, komunikace a společné zvyky jako je stolování, příprava jídla, nakupování nebo oslavy. Pro úspěšné trvání vztahu důležitá fyzická blízkost, zásadní je však, že pozitivně laděné události musí alespoň pětkrát převyšovat negativní události, a pokud tento poměr klesne, vztah se velmi pravděpodobně rozpadne. K příčině rozpadu vztahů Slaměnik dodává: lépe žádné emoce než špatné emoce. K zachování vztahu působí též vynaložené investice do vztahu jako je investovaný čas, emoce, změna bydliště a zaměstnání, finanční prostředky, majetek nebo společně prožité situace radosti. Lidé potřebují časté osobní kontakty a interakce s druhými, potřebují vnímat, že je jejich vazba stabilní, že má o ně někdo zájem. Ztráta vztahu nese často negativní zdravotní důsledky, vede k adaptačním potížím, vyvolává agresivitu, snižuje empatii a prosociální chování a vede ke zvýšenému sebepoškozování. Přerušením vztahů dochází k narušení sociální identity.

### 3.2.1 Extramurální vztahy

V oblasti programů zacházení s vězni se oblast týkající se utváření vnějších vztahů odsouzených, kde je hlavním cílem udržování, vytváření a posilování vazeb mimo věznici, nazývá extramurální oblastí. Extramurální vztahy definuje Mařádek (2003) jako vztahy, které přesahují vězení, jedná se o styk s vlastní rodinou, hlavně s dětmi, dále kontakty s hodnotnými osobnostmi občanského života např. sociálními pracovníky, kurátory, duchovními atd. Slouží k prevenci prizonizace osobnosti, která napomáhá resocializaci odsouzeného a prevenci před páchaním dalších trestních činů.

Zajímavá čísla přinesly zkušenosti s návštěvami ve vězení Bruchsal, podle kterých se vztahy pokládané na začátku trestu za stabilní v průběhu dlouhodobých

trestů rozpadají téměř z 90%. Sociálními vztahy od počátku uvěznění disponuje sotva 30% dlouhodobě trestaných (nad 5 let), ostatní nemají žádné vztahy nebo jen kriminogenní vztahy k narušeným, závadným skupinám. (České vězeňství, 4/1996)

Účinnost programů zacházení značně ovlivňuje i kvalita vztahů mezi vězni a vězeňským personálem. Stejný požadavek na navázání komunikace rodin s vězeňským personálem vzešel z programů návštěv. Na základě zjištění jednostranně podávaných informací rodinám od odsouzených se objevila potřeba vytvoření spolupracujícího vztahu a příležitostí ke vzájemné diskuzi mezi rodinou a VS.

### 3.2.2 Vztahy v rodině

V rodině jde především o vztahy mezi dospělými a dětmi, mezi sourozenci a rodiči navzájem. Uvěznění změní rodinnou strukturu, čímž jsou ovlivněny nejen vztahy k vězni, ale i vztahy mezi sebou doma. Postoje jednotlivých členů rodiny k uvězněnému mohou být rozdílné, matka se např. postaví otcí, zatímco dítě po něm touží. Z této odlišnosti pak vznikají v rodině rozpory.

Kontakt s rodinou a osobou blízkou přispívá k uspokojování základních psychických potřeb odsouzených. „*Ztráta vnějších blízkých vztahů je vězni považována za nejbolestivější aspekt uvěznění.*“ (Flanagan 1980, Richards 1978, in: Liebling and Maruna, 2005: 442) Pokud odsouzený přišel do výkonu trestu z fungující rodiny, je potřeba jeho vztahy na toto prostředí udržovat a to hlavně v zájmu úspěšného návratu do společnosti. Ze zkušenosti se ukazuje, že nejlepší šanci na reintegraci má ten, kdo má vytvořeny a po celou dobu uvěznění zachovány dobré partnerské a rodinné vztahy. Může trvat roky, než přijdeme na to, jak obnovit vztahy s některým členem rodiny, ale pokud se pomalu vydáme směrem, který k tomuto cíli vede, přinese to užitek nejen nám, ale i příštím generacím.

#### ▪ **Manželský a partnerský vztah**

Jedním z nejvíce ohrožených vztahů v rodině čelící uvěznění je manželský subsystem. Manželčino hodnocení manželství jako slabého ještě před uvězněním snižuje pravděpodobnost na úspěšnou reintegraci propuštěného vězně. (Research Digest, 1980) Studie *Incarceration in Fragile Families* provedená mj. v oblasti rozvodů a rozpadů milostných vztahů neuvádí, že by uvěznění bránilo propuštěnému uzavření sňatku, ukazují ale na nepravděpodobnost, že by se ženy chtěli provdat za

bývalého kriminálního mimo jiné proto, že by jí tento sňatek snížil sociální status. (www.futureofchildren.org, 2014-07-07)

### 3.2.3 Vztahy v komunitě

Uvěznění může působit nejen na rodinu jednotlivce, ale na celou společnost. Podle stejné studie se dnešní výzkumy se orientují na to, jak uvěznění ovlivňuje vězně, partnera nebo dítě s rodičem ve vězení, budoucí výzkumy by ale mohly uvažovat o tom, jak žití v komunitě s vysokou mírou uvěznění ovlivňuje rodiny, které nemají dosud přímou zkušenost s uvězněním.

- **Stigmatizace**

*„Odsouzením dochází ke stigmatizaci rodiny vězně, společnost má pocit, jako by byla kontaminována trestnou činností pachatele.“*

(www.helcom.cz, 2014-05-26)

Jak uvádí Mařádek (2003), slovo stigma pochází řeckého bodnutí, znamená a vyjadřuje vlastnost, která činí člověka nedostatečným vůči společnosti. Pro rodinu znamená uvěznění automatickou stigmatizaci, v komunitě se stává menšinou a symbolem předsudků. Zhoršením vztahů se sousedy, onálepkováním a sociálním a psychologickým odloučením se začne u rodiny projevovat v sousedství, zaměstnání, škole nebo u známých či kamarádů sociální exkluze. *„Ve snaze vyhnout se stigmatizaci, snaží se manželky utajit manželovo uvěznění, toto utajování může dojít až k vystoupení ze sociální sítě a sociální izolaci.“* (www.futureofchildren.org, 2014-07-07)

Lidé při negativně prožívaných událostech touží po pochopení a potěšení. Ačkoliv je potřeba sdělit své trápení silná a zvyšuje se s intenzitou tohoto prožívání, lidé často dlouze váhají, protože se obávají, že budou působit trapně, obtěžovat nebo dokonce děsit své okolí. Podle Slaměníka (2011) nastane efekt zmírnění a úlevy od negativních pocitů jen tehdy, když druhý reaguje s pochopením nebo alespoň neodmítavě. Jedině adekvátní odpověď vede k reálnějšímu sebehodnocení a pocitu sdílení prožívané emoce. Podle Rimého (2007), kterého cituje Slaměník (2011), jsou společně prožívány především události, které vyvolávají strach, hněv nebo smutek, stejně silně jako události štěstí a lásky. V poněkud menší míře jsou však sdíleny emoční události vyvolávající stud a vinu.

Veřejná stigmatizace byla dokonce v dobách feudálních účelem prastarého trestu *vypalování cejchu* v podobě písmena R<sup>3</sup>, nejdřív na viditelné později však na méně viditelné místo na těle odsouzeného, aby se jím úplně neznemožňovalo polepšení a návrat do společnosti spořádaných lidí. Stigmatizace zločince byla též účelně naplňována v trestu tzv. vypovězením z města nebo ze země. Tíha tohoto trestu spočívala v tom, že potrestaný, vržený do cizího prostředí se stigmatem zločince, ztrácel bez příbuzných a přátel možnost obživy a klesal po šikmé ploše zločinu dál a dál. (Klabouch, 1967)

#### ▪ ***Snížení sociálního statutu rodiny***

Jedním z nejpálčivějších dopadů z uvěznění snížení sociálního postavení rodiny. Tím, že se rodina ve snaze utajit rodinnou událost dostane ze svého přirozeného prostředí, se zužuje její sociální síť a její schopnost pomoci si v situaci sama nebo za využití svého okolí je téměř nulová. Rodina tak přichází o svůj sociální statut.

Z vězeňského boomeru, který proběhl v 70. letech v Americe, kdy se vězeňská populace zpět násobila<sup>4</sup>, vyplynula zkušenost, že negativní dopady z uvěznění člena rodiny se přes děti přenáší do další generace, kde tvoří novou nerovnost. Proto je koncentrace výskytu kriminálního chování zacykleno v chudých ohrožených rodinách s příslušností k některé z menšin. Někteří autoři dokonce mluví o tom, že masové uvěznění této doby mohlo způsobit budoucí rasovou a třídní nerovnost a dokonce vést ke zvýšení kriminality v dlouhodobém hledisku. (www.futureofchildren.org, 2014-07-07)

#### 3.2.4 Shrnutí

Existence funkčních sociálních vazeb zpomaluje prizonizaci a institucionalizaci. Členové svépomocné skupiny rodin vězněných organizované sdružením Zabranou zmiňovali v oblasti vztahů zejména potřeby připravit dítě na to, jak má jednat a co říct v situaci, kdy se ho na uvěznění někdo zeptá. Navrhovaným postupem je sehrání scénky, tedy jakési modelové situace. Zároveň zmiňovali potřebu ošetřit problémy ve vztazích a nepatřičném chování ze strany vězněného, které se v rodině objevilo ještě před uvězněním. Dále se objevila potřeba zachovat

<sup>3</sup> Od slova relegace – z lat. odsun, vyhoštění, vyloučení

<sup>4</sup> Míra uvěznění v Americe je sedmkrát vyšší než v západní Evropě (k r. 2010). Do toho nepatří ČR, která spadá do bývalého východního bloku a svoji mírou se blíží USA.

uspokojivé rodinné role (rodič, dítě), naučit rodinu mluvit s vězni při návštěvách i o nepříjemných tématech nebo potřeba zapojit vězněného do některých událostí.

Zvlášť akcentovaná byla potřeba nápravy rodinných a jiných vztahů, morální satisfakce a posílení kompetence obětí. V oblasti narovnávání vztahů existuje dnes běžně známá o dost méně však běžně dostupná metoda práce mediace. Ve svém názvu ji má samotná Probační a mediační služba České republiky, která ji ale podle mého názoru prakticky nerealizuje. Přitom obavu rodin z návratu blízkého člověka z vězení potvrdili i účastníci Prison Art and Family festu, konkrétně zástupce sdružení Lighthouse a pracovník PMS Nymburk. Tento festival pro rodiny vězňů a všechny zainteresované subjekty státní i nestátní sféry pořádalo sdružení Zabranou 28. listopadu 2013 v pražském kině Atlas. Práce na narovnání vztahů, především pokud se rodina bojí návratu vězně, nebo v rámci ochrany oběti, není stále potřebným lidem dostupnými službami nabízena.

Přestože je utváření pozitivních vztahů pro odsouzené silně motivující, což potvrzují svojí vděčností za to, že jejich rodiče, partneři nebo děti zůstali v jejich životech. Přestože mnohé z českých věznic ve svých prohlášeních uvádějí, že: „*v oblasti utváření vnějších vztahů je snahou výchovných pracovníků podpora co nejširšího kontaktu odsouzených se svými blízkými, protože to velice pomáhá v překonání vnitřních problémů.*“ (www.vscr.cz, 2014-12-11) realita je podle mého názoru mnohdy jiná. V rukou psychologů a sociálních pracovníků by měla maximálním využitím možností interakce uvnitř rodiny a ve vztazích s blízkými spočívat nezbytná preference a podpora pozitivních vazeb. Podle Slaměníka (2003) Výše zmíněnou obavu lidí s uvězněným členem ze sdílení s blízkým okolím by mohly snížit výsledky výzkumů, které provedl Rimé (2007). Dokládá v nich, že událost, kterou aktér prožil a o které informuje svého partnera vyjádřením prožívané emoce, je sdílena v 80 až v 95% případech. Dobrým příkladem, kdy pracovníci pomáhají vězňům při usmíření s oběťmi, komunitou i vlastní rodinou jsou země Východní Evropy.

### **3.3 Oblast zdraví**

#### **3.3.1 Psychické zdraví**

Jedním ze základních předpokladů zdravé psychiky je zdravé prožívání emocí. Jedlička uvádí (2004), že uvěznění podobně jako náhlá smrt, sociální úpadek rodiny, náhlá ztráta majetku nebo výpověď vyvolává traumatickou krizi. Podle Slaměníka (2003) možnost projevu emocí vztahujících se k traumatickým událostem sděluje zájem, vyjadřuje blízkost druhé osobě a informuje ji o jejím stavu, objektivně tím přispívá ke zlepšení fyzického i psychického stavu člověka.

Slaměník dále uvádí (2011), že nejčastějším zdrojem emocí jsou vztahy k jiným lidem. Skupinově sdílené emoce mají mnoho pozitivních vlivů na fungování skupiny, posilují vztahy a kooperaci, zvyšují vědomí závazku a náležení ke skupině. Dočasné odloučení partnerů nebo rozpad vztahu vlivem nucené izolace od okolního světa, vyvolává stesk, pocit prázdnoty, obavu o druhého, těšení se na jeho návrat a zároveň snahu o kontakt, vyhýbání se ale stejně tak vyhledávání společnosti jiných lidí, dále např. zvýšené věnování se různým zálibám.

Pro účely této práce se více než na jednoduché (základní) emoce zaměřuji na sociální (složitě) emoce a jejich sociální funkci, která spočívá v tom, že pomáhají regulovat, udržovat a užívat různé sociální vztahy.

#### **▪ Sociální emoce**

Slaměník (2011) popisuje, že sociální emoce vznikají výlučně v sociálním světě, tzn. v interpersonálních vztazích. Mají více příčin, jsou dlouhodobé a převážně negativně laděné, čímž vyvolávají potřebu zmírnění či odstranění. Řadíme mezi ně např. rozpaky, stud, vinu, žárlivost, závist, hrdost a lásku. Jejich zdrojem je hodnocení jiných lidí, podléhají sociální kontrole a zajišťují společenskou konformitu. Sociální emoce úzce souvisí se sebeuvědoměním, což dokazuje fakt, že se projevují až po druhém roce života, kdy se sebeuvědomění rozvíjí, na rozdíl od emocí základních objevujících se už v 6-8 měsíci života.

Prožívání sociálních emocí je silným impulzem k obnovení žádoucí povahy vztahů, přiznání, omluvě a usmíření. Jsou těžce prožívané dětmi i dospělými. Jedním z jejich problémů je jejich skryté prožívání, v krajních případech může jít o hluboce prožívanou emoci bez vnějších projevů, tato situace nastává ve vztahu k sociálnímu okolí a jeho očekávání. Selhání v jedincově chování, např. nesplněním odpovědnosti

vůči rodině se může stát objektem opovržení, jenž prožívá jako negativní sociální emoci doprovázenou depresí, úzkostí a strachem reakcemi vzteku a zlosti a zároveň pocity provinění a zpytování svědomí. Negativní sociální emoce dále vedou k vyhýbání se jiným lidem, sebeobviňování, negativnímu sebehodnocení, pocitům malosti, bezcennosti, nekompetentnosti, sebereflexi, pocitu špatného člověka a lítosti. (Shaver, 1987, Slaměnik, 2011)

#### ▪ **Stud a vina**

Pomocí Lewisova rozlišení základních dvou sociálních emocí studu a viny nahlédnu odlišné dopady na rodinu vězněného a na vězně. Slaměnik uvádí, že stud je dle Lewis, sebezničující emoci prožívanou spíše před veřejností a vztahující se k celému já. Zostuzený jedinec se bojí znovu prožít negativního pocitu či odsouzení, a proto se separuje od svého okolí, přerušuje vztahy a uniká před lidmi. Podle mého názoru jsou tyto projevy typické pro rodiny vězněného. Pro vězně je podle mého názoru naopak typické prožívání méně negativního pocitu viny. Lewis uvádí, že vina je prožívána spíše o samotě a zaměřuje se jen na ty projevy já, které způsobily selhání. Vina vykazuje menší intenzitu negativního pocitu, čímž si zachovává schopnost nápravy vůči poškozenému. Má opačný směr než stud, je více orientována na druhé, přibližuje se lidem ve snaze se jim omluvit, napravit chování. „*Vyvolávání pocitu viny, obviňování, spočívá v tom, že za to, co prožíváme, činíme odpovědným druhého. Vina, pocit viny, zase vzniká tak, že přijmeme odpovědnost za to, co prožívá ten druhý.*“ (Petitcollin, 2008: 40) Přiznání viny je upřímným projevem emoce potvrzujícím důvěrnost vztahu, zároveň očekávající podporu a pochopení druhé strany. Přijetím viny provinilec podle Slaměnika (2011) stvrzuje poškozenému závazek do budoucna a poškozený její akceptací posiluje vzájemný vztah. Vina může nastolit rovnováhu ve vztahu, nejsilněji se projevuje v těsných vztazích, kdy se ublížení týká člověka blízkého.

#### ▪ **Žárlivost**

Dle Saloveyho (1996, Slaměnik, 2011) je emoce žárlivosti je vyvolána domnělým nebo skutečným ohrožením stability těsného vztahu rivalem, který vykazuje převahu nad ohroženým jedincem. Jedinec prožívá hněv, strach, zoufalství, bolest z možné ztráty blízkého člověka, snížené sebehodnocení. Žárlivost narušuje vzájemnou závislost, oporu, intimitu, důvěru a pocit bezpečí, představu o sobě

samém a vytváří obavu z reakce sociálního okolí. Může projevit v jakémkoli typu těsného vztahu (mezi sourozenci, u dětí vůči rodičům, u zamilovaných párů, mezi přáteli), ale liší se kombinací prožívaných pocitů. Nejčastěji se uvádějí zármutek, hněv, vztek, strach, úzkost, smutek, nenávisť, závist, lítost, vina, zoufalství, pochybnosti a zklamání. Může být spojena s prudkými reakcemi s vážnými důsledky, jako je agrese, mstění či zlomyslné jednání. Vyrovnávání se se žárlivostí může nabývat podob rezignace (nevšímavost, soustředění na práci a kariéru), apelování na věrnost a závazky, obviňování druhého, snížení zájmu o druhého a investic do vztahu.

#### ▪ **Odcizení**

Všichni respondenti výzkumu uvedeného v knize *Efekty uvěznění* (Liebling and Maruna, 2005) popisovali potíže v rodině a v blízkých vztazích. Po propuštění tito lidé i jejich rodiny zjistili, že už se navzájem dobře neznají. Dcera jednoho muže například uvedla, že v době, kdy měl být její otec propuštěn, si všichni z rodiny mysleli, že okamžitě pocítí vzájemnou blízkost, ale nikdo si neuvědomil, že by si mohli být tak cizí. Přiznání si toho, že propuštění vězňů necítí pocity blízkosti k těm, kteří za nimi celou dobu stáli, je velmi těžké a často bývá zdrojem viny.

Pocity odcizení, které ústí ze vzájemného neporozumění a nedostatku povědomí o tom, jak každý z rodiny tímto obdobím prochází, nejlépe vystihují následující výpovědi:

*„Nic z našeho očekávání se nestalo – žádné znovunavázání, které jsme předpokládali, žádné vystupování jako šťastná rodina na dovolené.“*

*“Moje sestra se z toho zhroutila – uvědomila si, jak je těžké mu říkat tati, když nikdy žádného otce neměla.“*

*“Když vyšel ven, byli jsme jako dva cizí lidé, jako bych ho neznala a on neznal mě.“*

*„Něco tam chybí. Myslím, že je to něco jako spojení. Jsem oddělen od své ženy a rodiny.“*

*„Nemám pocity lásky. Mám v sobě velké prázdno.“* (Turner and Renell, 1995: 76, Liebling and Maruna, 2005: 38)

Zkušenosti s těmito vězni a jejich rodinami naznačují, že toto odcizení razantně stoupá během let strávených ve vězení a způsoby, jakými jsou řízeny vězeňské návštěvy. Ty mohou být důležitým faktorem vedoucím k posilování propasti ve vzájemném poznání mezi vězněm a jeho rodinou. Poté co rodina oslaví propuštění z vězení, velmi často záhy zjistí, že jejich vztahy jsou trvale odcizeny. Tyto zkušenosti odcizení se podobají zkušenostem dětí, kterým se vrátil z války otec, jež byl pro ně úplně cizí. (tamtéž)

#### ▪ **Ambivalentní emoce**

Obě strany, vězeň i jeho rodina, se často shodují v tvrzení, že rodina vězněného bývá potrestána hůř než samotný vězeň. Vlivem uvěznění se potýká s ambivalentními pocity, s nimiž se obtížně vyrovnává. Její příslušníci se často na svého blízkého zlobí a zároveň cítí odpovědnost za poskytnutí pomoci, chtějí a zároveň mu nechtějí pomoci.

### 3.3.2 Fyzické zdraví

Dlouhodobé nebo opakované působení psychického přetížení a prožívání nepříjemných emocí mohou dát vzniku defektním fyzickým projevům známým jako psychosomatické projevy. Podle Jedličky (2004) psychosomatika nepojímá nemoc jako samostatný fenomén, ale jako způsob interakce jedince s vnějším prostředím, spojuje tak medicínu s behaviorálními vědami při komplexní mezioborově pojaté péči o jedince. V oblasti fyzického zdraví dochází k tomu, že dospělí přestanou zvládat výchovu dětí, dostatečně nezajišťují zdravotní péči o děti ani o sebe. Věznice samotná je prostředí se zvýšeným rizikem infekčních chorob, kde hrozí nákaza během návštěvy, nebo stresem vyvolané onemocnění. Udržování rodinného kontaktu je naopak spojováno s nižší mírou sebepoškozování během uvěznění. (www.futureofchildren.org, 2014-07-07) Neméně důležité jsou i sexuální potřeby v partnerských vztazích. Toto téma by nemělo být již dále tabuizováno. (České vězeňství, 4/1996)

### 3.3.3 Shrnutí

Z hlediska psychických potřeb se jeví jako významné pracovat na tématech jako je odpuštění, trápení a zlost. Podcenění jejich odborného ošetření často stojí za mnohými psychosomatickými problémy, dlouhodobou únavou, neurotickými poruchami a depresemi. Vlivem zvýšeného výskytu závislostí vězněných, ale i

psychicky frustrovaných členů rodin, se jako vhodná jeví nabídka adiktologické péče. Tyto potřeby mohou zajistit běžně dostupné služby psychologické péče, které by však měli znát specifika potřeb rodiny vězněného.

### **3.4 Oblast péče o dítě**

Oblasti týkající se dětí věnuji v tématu dopadů uvěznění samostatnou část, neboť jejich prospívání v prostředí bez rodiče, který je ve vězení, je v porovnání s dětmi z běžné populace značně zkomplikováno. V prostředí neúplné rodiny je vlivem absence uvězněného rodiče dítě ohroženo zejména kvůli nedokončenému osobnostnímu a psychickému vývoji a sociálnímu zranění.

*„U syna, který dospívá, cítím, že při návštěvách se snaží své city ke mně zastírat, dělá hrdinu, ale je vidět, jak moc ho to trápí... Určitě se před kamarády nebo spolužáky stydí... A dcera je sice ještě malá, ale je určitě zmatená a trpí. Jako rodina jsme rozděleni, děti jsou rozdělené a to si ponесou celý život.“* (České vězeňství, 2/2010: 14)

#### **3.4.1 Děti vězněných rodičů**

Jedna z prvních studií zabývající se dětmi vězňů nesoucí název „*Děti vězněných rodičů*“ pochází z Jižního Walesu z roku 1982. Upozornila především na to, že o těchto dětech máme mnohem méně informací než o samotných věznicích. Potrestání dětí vidí jako obrácenou minci potrestání pachatele, vězeňskou populaci jako skupinu marginální a populaci dětí vězněných rodičů jako skupinu doslova neviditelnou. (www.helcom.cz, 2013-04-25)

Opuštění dítěte uvězněným rodičem bývá v literatuře někdy označováno jako institucionalizované dětské zneužití a děti jako sirotci justice. Rodičovské uvěznění může být dítětem zažíváno jako zanechání a opuštění, čímž může být v dítěti posílena úzkost. Dítě se cítí matkou opomíjeno, vynecháváno, může mít vztek na otce, že mu věnuje více pozornosti než dítěti.

#### **▪ Identifikace s nevhodným vzorem**

Zabezpečit zdárný vývoj dětí i dospělého člověka je v rodině s jediným rodičem velmi těžký úkol. (Satirová, 1994) V Eriksonově teorii o sociálním učení se

při vývoji osobnosti popisuje *identifikace s modelem*. Erikson ji chápe jako sociální proces, v němž si jedinec vybírá dospělé jako modely chování a pokouší se je napodobit, výsledkem procesu je individuální identita. (Jedlička, 2004) V situaci uvězněného rodiče je dítě ohroženo jak absencí identifikační osoby, tak nezdravou identifikací s nevhodným modelem, kdy syn v dobré snaze napodobit otce jako svůj vzor, ho může napodobit např. vykrádáním aut.

#### ▪ **Vliv prostředí na dítě**

Děti jsou během dětství a dospívání vlivem uvěznění opakovaně marginalizovány. Dva nejvýznamnější světy, mezi kterými se dítě vězněného rodiče, zvláště pokud jde o malé dítě, pohybuje, jsou rodinné a vězeňské prostředí. Obě prostředí jsou pro dítě riziková, což neznamená, že míru tohoto rizika nelze snížit. Absence dobrého sociálního kontaktu dítě-rodíč v bezpečném prostředí se odráží na vývoji dítěte. Podle Satirové (1994) se děti učí nejlépe z přímého jednání v přirozeném prostředí. Každé slovo, výraz tváře, gesto nebo chování rodičů přijímá dítě jako výraz svého hodnocení. Sebeúcta, kterou takto s dětmi objevují právě jejich rodiče, zakládá vědomí vlastní jedinečnosti a plnější lidství, které vede k vhodnému a zodpovědnému chování.

#### ▪ **Odras odloučení v chování a prospívání dítěte**

Narušené rodičovství se v současnosti považuje za jednu z klíčových příčin tělesných, psychologických, psychiatrických a sociálních onemocnění a poruch dětí a dospívající mládeže, je též v kořenech (antisociální) poruchy chování dětí a dospívajících. (Drtilová a Koukolík, 2006) Ve studii *Doping ti hard* 62% respondentů uvádí, že zaznamenali negativní změny v chování svých dětí od doby nástupu do výkonu trestu. Dítě nemá žádnou odpovědnost za neštěstí dospělého. Děti nemají na výběr, jestli budou šťastné, nebo ne, a co kvůli dospělým prožívají. (Petitcollin, 2008)

Pokud je dítě nuceno zvládat časté a intenzivní negativní emoce od ostatních členů rodiny, snižuje se, až rozpadá podle Slaměníka (2011) schopnost zvládat vlastní emoce. U dětí jde o pocity smutku, agrese, úzkosti a strachu včetně regresivního chování jako např. noční pomočování. Je u nich pozorováno přesvědčení, že ony samy udělaly něco špatně, rodič se na ně zlobí, proto je opustil. Cítí vinu, stud, hněv i zmatek kolem chování jejich rodiče. Děti mohou být obzvláště

úzkostné a starostlivé o blaho svých rodičů tehdy, když byly svědky jeho zatčení a násilného odvléčení.

Prožitá trauma může mít za následek zrod poruch učení, maladaptivních vzorců chování či protiprávní jednání. Rozsáhlá americká studie dopadů VTOS na děti, *Johnston* z roku 1995 ([www.helcom.cz](http://www.helcom.cz), 2013-04-25) dochází k závěru o nesporném dopadu na jednotlivá stádia vývoje dítěte. Již od tří let věku jsou u dětí pozorovány tělesné projevy chování (externalizace) “vystupováním” nálad např. v podobě záchvatů vzteku. Zvnitřnění chování v podobě úzkosti, depresí a uzavírání jsou naopak pozorovatelné až u starších dětí. Zjištěné změny chování u dětí zahrnují především větší strach a agresi, problémy ve škole, uzavřenost, obtíže při návštěvách, nesnášenlivost k uvězněnému rodiči, paranoii vůči policii. Ta může vyústit v problém s autoritou. Ze studie *Doing it hard* vyplynulo, že děti vězněných rodičů získávají negativní postoj vůči trestní justici a státním autoritám, to se často promítá do jejich anti-autoritářského postoje vůči učitelům a dalším lidem, které by měly vnímat jako autoritu. Výzkum provedený Queenslandu a zveřejněný v roce 1997 považuje sociální stigmatizaci dítěte za větší dopad než jakýkoli jiný. To vede k přestěhování rodiny ze současného místa rodiče a narušení školní docházky. Na dítě má též vliv aktuální psychický stav jeho rodiče. Podle Chvály a Trapkové (2004) se v dítěti často odráží problémy mezi dvěma dospělými, astmata a atopické ekzémy jsou typické psychosomatické projevy nefunkčního partnerství.

### 3.4.2 Věznění rodiče

Následující příspěvek demonstruje, co může v extrémním případě znamenat neztotožnění se s vinou za uvěznění, kterou pociťují rodiče vůči svým dětem. Ze studie *Doing it hard* totiž vyplynulo, že pro mnoho dotazovaných žen, byl zánik rodičovských práv a dočasné oddělení od svých dětí, tak citlivým tématem, že pro ně bylo obtížné o nich mluvit s jinými lidmi. Několik dotazovaných žen se od svých dětí v mluveném projevu distancovalo tím způsobem, že zaměňovalo první osobu „já“ v třetí osobu „žena“, „oni“, nebo „ona“, nebo tím, že mluvily o ostatních ženách kromě sebe.

#### ▪ **Rodičovská odpovědnost**

Z každé společenské role vyplývá odpovědnost nositele za její plnění. Můžeme být odpovědni jen za to, co je v naší moci přímo ovlivnit. Pokud rodiče

nemohou skutečně jednat, plnit svoji odpovědnost, je to proto, že jsou konfrontováni s hranicemi vlastní moci. V takovém případě nesmí podléhat iluzi, že jsou ve vztahu k dítěti všemocní, a musí si odpovědnost spravedlivě a objektivně rozdělit, stanovit si, co udělat mohou a co už jim nepřísluší. (Petitcollin, 2008) Uvěznění by proto nemělo znamenat úplné zbavení rodičovské odpovědnosti, ale jen její omezení či úpravu a posilovat tak věžňovo vědomí odpovědnosti. Zajímavý nepoměr v očekávání při plnění rodičovské odpovědnosti ukázala zahraniční studie *Doing it hard* z roku 2000 z australského Melbourn. Ze studie vyplynulo, že většina dotázaných pečujících rodičů (76%) předpokládala, že se vězeň vrátí domů k rodině, zatímco u dotazovaných vězňů měla stejné očekávání méně než polovina (47%).

#### ▪ **Úprava poměrů k dítěti**

Důsledky uvěznění v oblasti péče o dítě jsou nejen vztahového a emocionálního rázu, ale rovněž sociálně právního rázu. To se promítá především ve výchově a výživě dítěte a v jeho dalších ekonomických omezeních. Uvěznění může znamenat, že se bude méně nebo vůbec investovat do vzdělání dítěte, čímž se sníží jeho životní příležitosti.

Co se děje s dětmi po uvěznění rodiče a jejich právním vztahem závisí do jisté míry na tom, zda byl do doby uvěznění rodič jejich primárním pečovatelem. Při úpravě poměrů vězněného rodiče k dětem, nejčastěji otce, intervenuje v rodině příslušný orgán sociálně právní ochrany dětí. Především u rodin, které s tímto státním orgánem neměly do té doby co dočinění, může tento zážitek zůstat jako nepříjemný na celý život. V rámci výkonu této agendy se jedná o úkony typu sociálního šetření v domácnosti, jednání o svěřeni dítěte do péče, stanovení soudního dohledu nad dítětem, v krajním případě nařízení ústavní výchovy. (www.helcom.cz, 2013-04-25)

Matčino uvěznění má na dítě, minimálně z důvodu vyššího rizika umístění dítěte do náhradní rodinné péče, větší dopad než uvěznění otce. Děti vězněných otců zůstávají v péči matek, u dětí vězněných matek je situace složitější, často se komplikuje i tím, že uvěznění mívají vícero dětí žijících jinde a s někým jiným. V případě uvěznění matky s dítětem do tří let, když soud neshledá důvod rozhodnout o svěřeni dítěte do péče jiné osoby, je odsouzené ženě ze zákona umožněno, aby se starala o dítě i během VTOS, zpravidla jsou k tomu určena specializovaná oddělení.

Odsouzená žena, která pečuje o dítě ve VTOS, má nárok na rodičovský příspěvek. (Kroky po propuštění, 2011) V případě, kdy o dítě nemůže pečovat jiný rodinný příslušník, rozhodne stát o svěřeni dítěte do ústavní péče. Oddělená výchova v případě umístění dětí do ÚV různého typu může narušit sourozenecké vazby a po propuštění se nemusí podařit dostat všechny děti zase dohromady. Největší obavy odsouzených v takovém případě plynou z toho, že podstatná část rozhodnutí týkajících se jejich dětí, se uskuteční bez jejich vědomí. (Kroky po propuštění, 2011)

#### ▪ **Jak to říct dětem?**

Děti vězněných rodičů mohou rodinu považovat za nejlepší zdroj informací, zvláště pokud jsou ještě malé nebo nemají přístup k internetu, v takovém případě je rodina pro děti jediným zdrojem informací. Jedna z prvních studií zabývajících se dětmi vězněných rodičů *Děti vězněných rodičů* z roku 1982 zmiňuje jako složitý aspekt podání informace dítěti o uvěznění rodiče. Dětem se často dostává nepravdivého vysvětlení (dovolená, pracovní cesta, nemocnice), toto utajování pravdy a lež v dítěti posilují zmatek a nedůvěru vůči svému okolí. Z výstupů studie *Doing it hard* vyplývá, že 31% rodičů poskytlo dětem jiné vysvětlení uvěznění jejich otce nebo neposkytla žádné vysvětlení. Některé děti vnímaly uvěznění jako nespravedlivé, jako omyl justičního systému nebo považovali rodiče za hrdinu.

#### 3.4.3 Rodinné role v kontextu uvěznění

*„Tím, že jsem se ocitla ve vězení, jsem selhala jako rodič, jako matka. Mým uvězněním utrpěly nejvíce moje děti, které za nic nemohou. To jsou pro mě největší ztráty – nebýt s dětmi, chybět u rozhodování, nemoci poradit při starostech a problémech... Opustit své děti je to nejhorší, co může matka udělat.“*

(České vězeňství, 2/2010: 13)

Problematika rodičovské role uvězněného rodiče je relativně dobře zdokumentována od roku 1986 do roku 1997 minimálně desítkou provedených výzkumů. Když např. Edin (2001, Maruna and Immarigeon, 2004) ve výzkumu rodinných rolí mluvili vězni-muži o svých dětech, popisovali zpravidla roli otcovství v ideálních pojmech.

V tradičních rodinách byla péče o děti výhradní záležitostí rodičů. I přes různou modifikaci rodičovských rolí v moderních rodinách, se ve většině případů za

ideální rodičovství stále považuje spojení mateřské a otcovské role. Smyslem rozdělení rolí v rodině je plnění její celospolečenské funkce, tedy směřování k blahobytu celé společnosti, protože základem společnosti je právě rodina. Přirozená role ženy-matky je směřována dovnitř rodiny, její úlohou je pečovat o vztahy mezi rodinnými příslušníky, naplňovat je láskou, soucitem a vzájemností. Role muže-otce směřuje vně rodiny. Muž se stará o uspořádání vztahu rodiny k celku (rod, společnost,...). Obě role jsou nezaměnitelné a neztotožnitelné a teprve svým společným působením vytváří funkční a smysluplný rodinný celek. Tím, že jedinec zastává svoji roli ve skupině, se s touto skupinou také identifikuje. Naplnění role je prožíváno pozitivně, naopak role, se kterými se lidé neidentifikují, jsou prožívány negativně. Rodina s jedním rodičem má své speciální problémy, tyto rodiny tvoří nejčastěji žena a její děti. Podle Slaměníka (2011) ačkoliv být vězněm nemusí výhradně znamenat být špatným otcem či matkou, uvěznění tyto role nevyhnutelně mění. Úvahy nad rodinnými rolemi, jako je rodičovství, partnerství nebo role dítěte a sourozence jsou pro vězně typické.

Rodina má jako tělo svoji strukturu a jednotlivé role za sebe nelze zaměňovat. Míšení a pokřívování rodinných rolí není pro rodinu zdravé. Podle Chvály a Trapkové (2004) musí mít každý člen rodiny přiznané své tradiční místo v rodině. Je důležité, aby byli rodiče správně na svém místě rodičů a děti na svém místě dětí.

Dítě má přirozenou tendenci zaplnit neobsazené místo v rodinné struktuře kýmkoli, kdo je právě po ruce, a pokud nikdo takový není, může zasadit na ono místo samo sebe. Matoušek pro to používá pojem *rodičovské dítě*<sup>5</sup>, kterým rozumí takové dítě, které je kvůli vztahovému nebo ekonomickému selhávání rodiny nuceno přebírat role a odpovědnosti dospělých členů rodiny tím, že se např. stará o domácnost, vydělává peníze, poskytuje emocionální podporu osamělému rodiči. Nejčastějším typem rodičovského dítěte je syn zastávající roli chybějícího otce. Dítě se může dostat dokonce do role rodiče svého rodiče, potom jde o tzv. parentifikaci dítěte. Nevhodná není jen zástupnost rolí, ale i zástupnost rodinných funkcí, tak se např. dcera s integrovaným mužským principem může naučit plnit otcovu funkci. Rizikem v takovém neadekvátním přístupu k dítěti s ohledem na jeho věk je jeho předčasná dospělost. Deformace rolí a hranic v rodině má transgenerační dopady, projevující se v rodině, kterou založí tyto děti.

---

<sup>5</sup> Pojem pochází od Minuchina (1974) angl. parental child (Tóthová, 2011)

V neúplné rodině je velmi těžké poskytnout dětem pravdivý obraz muže a ženy. Pro přítomné rodiče je nesnadné pozitivně mluvit o tom, který odešel. Satirová uvádí (1994), že žena, která zůstala s dětmi, musí vynaložit mnoho námahy, aby jim muže nevykreslovala jako „zlého“. Podle Chvály a Trapkové (2004) vidí dítě otce dlouho očima matky, matka může komplikovaný vztah k otci vracet synovi, a podle toho se k němu tak i chovat. Chlapec těžko uvěří, že být mužem je dobré, nepovažuje mužství za dobré a ano on sám si nepřipadá jako dobrý. Matka zatáhne syna do role otce, čímž zastírá jeho vlastní roli syna a sourozence. Jeho potřeba pomoci bezradné matce mu brání začít vlastní nezávislý život. Tento model může vyústit v to, že takoví muži se ženami buď špatně zacházejí, nebo je zbožňují, ani jedna poloha však není zdravá. Satirová dodává (1994), že dívka může být handicapována tím, že má o mužích zkreslené představy, což zakládá příčinu v jejích budoucích nešťastných vztazích k mužům. Může mít pocit, že je služka, dává všechno a nic nedostává, domnívá se, že všechno musí udělat sama a být úplně nezávislá.

#### 3.4.4 Shrnutí

Každý člen rodiny je pro vývoj a úspěch jejich členů významný. Chybou je, když se zbylý rodič v neúplné rodině snaží žít, jako by ten chybějící neexistoval. Děti trpí nejistotou, zda mohou milovat rodiče, který od nich odešel. U dětí, jejichž rodič byl uvězněn, a po kterých se žádá, aby svého rodiče ignorovaly, nebo odsoudily, hrozí vyšší riziko nízkého sebehodnocení, mají pocit, že nejsou dobré, protože pocházejí ze špatného rodu. Obranou proti tomu je, jak uvádí Satirová (1994), otevřená komunikace a ujasnění si vztahů, rolí a minulosti, dále vedení dětí k vědomí, že hodnotu člověka lze oddělit od jeho chování.

V oblasti intervence by se měly posilovat rodičovské kompetence, podíl na výchově a výživě a uplatnitelnosti rodičovských práv. Ve věznicích by měla být zajištěna specializovaná pedopsychologická péče. Policie, soudci, vězeňský personál a učitelé by měli být školeni, aby s dětmi vězněných rodičů uměli zacházet citlivěji, a aby jim byla naplňována potřeba zvláštní pozornosti např. v procesu svědectví. Ve vězeňské praxi by se mělo zabránit tomu, aby byl zvláštní status ochrany dětí zneužíván ve prospěch dospělých. Není totiž ojedinělým případem, kdy dítě slouží jako prostředek k přenosu drog do vězení.

### **3.5 Dopady a potřeby z hlediska plynutí času**

Z časového hlediska lze újmy vzniklé uvězněním rozdělit různými způsoby. Dopady a potřeby samotného uvězněného je možno rozdělit na ty, které rodině vzniknou ještě před uvězněním, pokud o něm ví, kterými trpí bezprostředně po a v průběhu uvězněného a na ty, které přinese až věžňovo propuštění. Nástup některých dopadů může být okamžitý, jindy se projeví až po delší době. Jejich trvání může být krátkodobé, dlouhodobé případně doživotní či opakované. Z hlediska času je také zejména při způsobu práce brát v úvahu vývojovou fázi rodiny, určenou věkem dětí a délkou a fází uvězněného.

#### **3.5.1 Vývojové fáze rodiny**

Rodina má své vývojové fáze určené věkem dítěte. Tak, jak se s vývojem liší přirozené potřeby rodiny, liší se i specifické potřeby rodiny vězněného. Je tedy rozdíl, jestli rodina zůstávající vně brány vězení, je ve vztahu k věžňovi jeho orientační či prokreační rodinou. Pokud jde o rodinu orientační, je na místě zabývat se věkem a stupněm vývoje vězněného, odtud plyne i zvýšený zájem penitenciární péče o mladistvé. Pokud je rodina venku naopak pro věžňovi prokreační, měla by se pozornost soustředit zejména věku a vývoji dětí vězněného. Jak bylo popsáno v kapitole věnující se rodinným rolím, v rodině s chybějícím členem hrozí převzetí jeho role. Obvykle se tak děje výkonem této role dítětem, kterému náleží nejméně. Takové děti dříve dospějí, protože ale nebyla v jejich osobnostním vývoji udržena kontinuita, ve skutečnosti budou mít s dospělostí teprve problémy.

Tlak na rychlé osamostatnění dítěte, který s sebou okolnosti uvězněného přináší, je spojen s rizikem neúspěchu, a pocit nadměrné cizí kontroly v raném období (1-6 let) může vyvolat u dítěte pocity pochybnosti a studu. Dle Eriksona může malé dítě, které je zahanbováno víc, než snese, vyjadřovat v trvalé náladě vzdor. (in Satirová, 1994) Období zvýšené potřeby citlivého přístupu rodičů odpovídá zvláště období do tří let věku dítěte. V této fázi se odloučení od rodiče může negativně promítnout do dalšího vývoje dítěte. Podle poznatků Bowlbyho teorie vazby postačuje k zajištění zdravého vývoje dítěte dobře navázaný vztah dítěte alespoň k jednomu z rodičů. Proto je ve fázi do tří let věku důležité podpořit ve zvládnutí vlastní role především rodiče, který zůstal s dítětem sám. Ve fázi do šesti let, kdy se dítě učí identifikací (nápodobou a ztotožněním) vyrovnat se svému dospělému ideálnímu vzoru, jímž je zpravidla rodič shodného pohlaví, pak přichází na řadu práce s rodičem ve vězení.

Zde totiž hrozí identifikace dítěte s chybnou rolí rodiče ve snaze se mu přiblížit, v takovém případě je dítě vystaveno nejistotě, zmatenosti až nežádoucí socializaci, oproti správnému utvoření zdravého sebevědomí.

Šestý až dvanáctý rok poměrně klidného stabilního období školní docházky je vystřídán ryze bouřlivou fází tzv. *konfúzí rolí* (12-18 let), během které si hledá vlastní místo ve společnosti, často prostřednictvím tzv. *skupinové identity*. V tomto období dramatických emocionálních a fyzických změn je dítě značně labilní, a zajímá ho, jak ho vidí ostatní. Děti v tomto věku se ještě nedokáží vcítit do druhého, být empatičtí a ohleduplní, dítěti vězněného rodiče, které se cítí být stigmatizováno, se tak může z okruhu vrstevníků dostat odmítavých až útočných reakcí, které zůstanou navždy otištěny v jeho způsobu vlastní identifikace. Pro tuto fázi by bylo vhodné posílit osvětu ve společnosti.

### 3.5.2 Délka trestu a fáze věznění

Dosud se ve spojení s délkou pobytu ve vězení převážně mluvilo o vězni a jeho genezi osobnosti. Stejnou dobu, kterou tráví vězeň za mřížemi, tráví na svobodě jeho rodina v situaci, která nemusí být vůbec svobodná.

Pro vězně zasahuje plynutí času za mřížemi významně do struktury jeho osobnosti, uvádí se, že tři roky strávené ve výkonu trestu nevratně mění psychiku člověka. Plynutím času vyhasíná u vězně pod tlakem prizonizace adaptivní chování potřebné k životu po vězení. Úspěch adaptační fáze, trvající zpravidla do dvou let po propuštění tím nese větší riziko selhání, ke kterému pokud v této fázi dojde, zvyšuje se pravděpodobnost recidivního jednání. Opakování VTOS s sebou přináší další dopady. (Bezpečnostní teorie a praxe, 2/2009) Rodinu ovlivňuje délka trestu v tom, jak dlouho musí zvládat svoji obtížnou situaci. Délka trestu působí na rodinu a její odhodlání, motivaci, vytrvalost i např. na vývoj vztahu s vězněm během výkonu trestu.

Zajímavý postřeh mají některé partnerky, které v načasování či délce uvěznění spatřují výhody, co se týče zvládnutí drogové abstinence. Důsledkem toho by teoreticky mohla být podpora člena rodiny v nástupu do věznění, či nevyužití možnosti zkrácení trestu pomocí PP, nutno podotknout, že z dlouhodobého hlediska je ale uvěznění vždy negativním dopadem. ([www.futureofchildren.org](http://www.futureofchildren.org), 2014-07-07)

Život rodiny před uvězněním, během uvěznění a po propuštění se významně liší, není tedy divu, že i potřeby, které v těchto obdobích mají, nabývají své odlišnosti. Za nejnaléhavější potřebu v období před uvězněním, pokud o něm rodina dopředu ví, nebo bezprostředně po uvěznění lze označit potřebu informací. Co se týče potřeb v období během uvěznění, jde o celou škálu výše popsaných dopadů v jednotlivých oblastech. Specifické problémy se s hlubším poznáním problematiky ukazují nově i ve fázi po propuštění. Pro obě strany jde o vyrovnávání se se svobodou a potřebou vzájemného znovu sžití po odloučení. Jedinec, kterému léta organizoval život někdo jiný, ztrácí schopnost nakládat samostatně se svým časem a se svými možnostmi. Ve vězení tuto schopnost k ničemu nepotřeboval, takže ji ztratil. Nezřídka se u rodin po vyčkaném návratu objevuje i nemilé zjištění, že vězněný vypadá jinak, mluví jinak, možná se i jinak chová, a proto zvyknout si na něho vyžaduje čas. Je rovněž zajímavé, že: *„všichni propuštění muži mluvili o pocitu, že jejich psychologický věk byl po propuštění jiný než při nástupu do vězení.“* (Liebling and Maruna, 2005: 37)

### 3.5.3 Shrnutí

Jiný svět je venku před uvězněním, jiný svět po propuštění. V oblasti plynutí času při uvěznění je potřeba pracovat s vnímáním času, dospívat s dětmi, nevidět je jako ty malé, umět zpracovat stárnutí vězně, připravit se na problematiku změny životního období, vyrovnat se s dobou odloučení mezi návštěvami a připravit se předem na propuštění vězně. V penitenciární oblasti je aktuálně důležité doplňovat primárně preventivní a osvětové aktivity ke zvýšení informovanosti veřejnosti, jež je v této problematice dosud nízká a zkreslena veřejnými sdělovacími prostředky a posílit její postpenitenciární aktivity jako je dlouhodobého doprovázení po propuštění, možnost znovu kontaktování služby, tréninkové byty apod. (České vězeňství, 2/2010) Se všemi těmito aspekty souvisejícími s plynutím času je třeba rodiny s uvězněným členem seznámit. Dosud však neexistuje služba, která by o těchto tématech s rodinami mluvila.

### **3.6 Dopady a potřeby z hlediska výměny informací**

#### **3.6.1 Přístup rodiny vězněného k informacím**

Jak nereálné až absurdní představy nebo frustrace může způsobit nedostatek informací, demonstruje níže uvedený příspěvek z knihy *The Effects of Imprisonment*:

*„Jako šestileté dítě jsem nemohla spát, nakonec jsem pochopila, v čem byl problém. Myslela jsem si, že otec musel žít o vodě a chlebu.“* (Hounslow, 1982:23, in: Liebling and Maruna, 2005: 450)

Všechny oběti mají právo na přístup k informacím o svých právech a povinnostech, o subjektech poskytujících pomoc, o peněžité pomoci, o zajištění bezpečnosti aj. Takto svobodný přístup k informacím deklaruje zákon č. 106/1999 Sb. o svobodném přístupu k informacím ve znění pozdějších předpisů, který ukládá povinným subjektům, jakým je i VS ČR, povinnost poskytovat informace vztahující se k jejich působnosti. Situace v praxi je ale značně zkomplikována tím, že při konkrétním výkladu práva se na tento zákon váže až třicet dalších zákonů, nepočítaje jejich novelizace. (České vězeňství, 2003/3)

Pro rodiny vězněných je obzvláště důležité být průběžně informována o vývoji případu. Bez propojení vnějších sociálních vztahů s vlastním průběhem výkonu trestu a nedostatečného poskytování informací příslušnými orgány vzniká nebezpečí, že jednostranně informovaní příbuzní si snadno vytvoří falešnou představu, a nekriticky se postaví na stranu vězňů do opozice vůči VS a budou negativně podporovat vězně. Proti tomu se lze bránit podporou spolupráce VS s návštěvníky, např. prováděním přednávštěvních pohovorů s vězeňským sociálním pracovníkem. To přináší možnost skupinové aktivity ve věznici a podíl na konferencích, uskutečňování výkonu trestu a odbourává strach a nedůvěru, se kterou návštěvníci k VS přistupují. Pořádáním besed pro vězně a jejich příbuzné mohou obě strany pocítit odpovědnost za rozvoj podmínek a podávat konstruktivní návrhy. (České vězeňství, 4/1996).

Rodina, která nemá informace o vězni, může mít zkreslené představy, strach o zdravotní stav, může cítit bezmoc a bezradnost, nejistotu, frustraci, nečinnost a obavy z prospívání vězně, ty mívají často i děti. V důsledku nedostatku informací může rodina postavit vězně do nepohodlné situace, když za něj např. něco dychtivě řeší a odsouzený si to nepřeje nebo to pro něj má nějaké negativní důsledky. U

vězněného, který nemá informace o rodině a manželce, vzrůstá jeho žárlivost, pochybnosti, podezíravost, nejistota, výčitky, falešné obavy o zdraví, když ten venku nepíše, vyzvídání a sobecké jednání. To může ve svém důsledku ohrozit rodinné vztahy. (České vězeňství, 2/2010)

### 3.6.2 Média, tabu a sdělování negativních emocí

Neblaze silný dopad na okruh lidí z vězeňské subkultury mají média, která se na základě principů vycházejících z nejhlubších evolučních příčin primárně orientují na podávání negativních zpráv. Negativně laděné události přitahují více pozornosti, protože člověk je v rámci sebezáchovy přirozeně vybaven instinktem větší vnímavosti vůči podnětům, které v něm vyvolávají strach a pocit ohrožení, tedy pocity, které v lidech vyvolávají témata spojená s kriminalitou. Ta se v zájmu zvýšení prodeje těší hojnému zájmu médií, čímž v lidech uměle vytváří dojem vyšší míry kriminality ve společnosti, než v jaké se skutečně vyskytuje. U většinové společnosti se stereotypizují obavy z lidí, kteří mají cokoli společného s kriminalitou, což zahrnuje i rodiny vězněného. Dojem o druhé osobě je určován špatnými morálními činy, které jsou nesnadno „obraceny“ novějšími kladně posuzovanými morálními skutky. Změnit tento mediální fenomén je v dnešní informační společnosti nadlidský výkon.

Nešetrnými postupy médií je přímo ohroženo soukromí rodin. Při medializaci případu hrozí obětem TČ v důsledku necitlivě zveřejněných informací o pachateli, o nich samotných nebo o průběhu incidentu sekundární viktimizace a opakovaná traumatizace. Každou zprávu v médiích může oběť znovu prožívat jako píchnutí nožem do srdce. Ač omezení zveřejňování informací o trestné činnosti vyplývá z trestních předpisů (trestní řád), občanských předpisů (zákon o ochraně osobnosti – osobní a citlivý údaj; občanský zákoník – právo na soukromí a rodinný život) a předpisů správního práva (Úřad pro ochranu osobních údajů), bývají častým negativním dopadem na rodiny vězněných.

Neméně důležitým negativním aspektem v oblasti informací znamená pro rodinu vězněného fakt, že uvěznění je ve společnosti značně tabuizované téma. Tabu deformuje rodinnou percepci, rozděluje rodinu na zasvěcené a nezasvěcené, ničí vzájemnou důvěru a spolehlivost. Zachovávání tajemství je psychicky i emočně nesmírně náročné a produkuje vysokou hladinu úzkosti v důsledku strachu z odhalení. (Tóthová, 2011)

Nemalé úsilí vydávají rodiny vězněných i v případě sdělování svých negativních emocí. „*Lidé potlačují nebo zvýrazňují emoce tak, aby získali buď ocenění jiných, nebo aby svými emocemi jiné lidi nezranili.*“ (Slaměnik, 2011: 120) Při tak omezené možnosti kontaktu, jakými je současná podoba návštěv v českých věznicích, je typické, že se vězni i jejich rodiny záměrně vyhýbají vzájemnému sdělování jakýchkoli nepříjemností, které zažili. Partneři nechtějí přidělovat vězněnému starosti o svých vlastních pocitech úzkosti, obav z nedostatku peněz, nemoci jejich dítěte, a vězni stejně tak zakrývají svoje problémy. „*Lidé na jedné straně starosti, problémy, obavy a s nimi spojené negativní emoce skrývají, na druhé straně vyhledávají příležitost o nich mluvit.*“ (Kennedy-Mooore and Watson, 2001, in Slaměnik, 2011: 117)

V níže uvedené tabulce jsou shrnuty potřeby, které byly v souvislosti s oblastí výměny informací zaznamenány při pravidelných setkání členů svépomocné skupiny rodin s vězněným členem.

<b>Tabulka č. 4 – POTŘEBY Z HLEDISKA INFORMACÍ</b>
▪ Potřeba vědět, co se děje s jejich blízkým, mít pocit klidu a jistoty, že je rodina v pořádku.
▪ Potřeba vědět datum propuštění uvězněného.
▪ Potřeba vědět, co bude následovat a na koho se obrátit.
▪ Potřeba adekvátně načasovat vysvětlení dítěti o rodičově uvěznění, stejně tak o jeho důvodu, o TČ. Umět s nimi o tom mluvit, netabuizovat, neopakovat chybu společnosti na dětech. Vědět, na co dítě připravit před návštěvou, co napsat do dopisu. Vysvětlit starším dětem, jak zacházet s informací před malým sourozencem a domluvit se na společném scénáři tatínkova “uvěznění”.
▪ Potřeba to říct okolí. Rodiny jsou apriory opatrné, nečekají vřelou reakci.
▪ Potřeba dostávat informace profesionálním neurážejícím způsobem.
▪ Potřeba komunikace s věznicí a neziskovým sektorem, vyjednávání, sdílení, vyladování, zajištění otevřeného prosotru k debatě.
▪ Potřeba ujištění svých práv.
▪ Potřeba hodně si toho říct s uvězněným.
▪ Potřeba projevit vězněnému lásku, aby např. nespáchal sebevraždu.
▪ Potřeba předem seznámit s průběhem návštěv. Potřeba předem vědět, že nebude jen příjemná, ale i těžká, vědět, co je čeká. Upozornit na to, že budou

<p>např. muset chvíli počkat venku, a dostat vysvětlení, proč se co tak děje. Vědět, jak to bude vypadat v návštěvní místnosti, seznámit se nejen s povinnostmi, pravidly a zákazy ale i s právy a možnými neočekávanými situacemi.</p>
<ul style="list-style-type: none"> <li>▪ Potřeba upozornit na možné negativní pocity během návštěv a vstupních kontrol (provinilost, zahanbení, trapnost). Pojmenovat tyto pocity a znormalizovat je.</li> </ul>
<ul style="list-style-type: none"> <li>▪ Potřeba vyjasnit průběh výkonu trestu, jak dlouhý bude, jaké jsou možnosti předčasného propuštění a za jakých podmínek.</li> </ul>

### 3.6.3 Shrnutí

Mediálně zkreslené názory s sebou nesou destruktivní důsledky. Vysoká četnost věnovaná kriminálnímu tématu ve sdělovacích prostředcích vytváří v lidském vědomí souvislosti, které neexistují, mylně určuje příčiny některých jevů a zaměňuje důsledky za příčiny naopak. V omezené míře to bohužel postihuje i kriminalisty. (Koukolík, 2006) Boj proti fenoménu zkreslujících médií je i jedním ze závěrů 12. Kongresu OSN o prevenci kriminality a trestní justici, který vybízí OSN k osvětové činnosti mezi lidmi např. vyhlášením každoročního „dne vězně“. Státům a organizacím občanské společnosti by to pomohlo přitáhnout pozornost veřejnosti k právům a potřebám vězňů.

Osobně se též domnívám, že by do povinného základního vzdělání měla být bezpodmínečně zahrnuta mediální vzdělanost a rodina vězněného do témat primární prevence na školách. Jakkoli mají stereotypy naše myšlení a rozhodování usnadňovat, mohou je i zkreslovat a znehodnocovat. Jedním způsobem změny stereotypu je model založený na příkladech, který říká, že stereotypy jsou založeny na osobním pozorování příkladů. Jestliže se pozorovatel setká s odlišným, příkladem, může stereotyp změnit nebo opustit. (Koukolík, 2006) McCombs (Slaměnik, 2011) zabývající se studiem médií při úvaze obrany proti němu zmiňuje dva faktory, které mohou ovlivnit dopad médií na postoj a názory příjemce, jsou to vzdělání a orientace v tématu.

Co se týče informací shromažďovaných státními orgány, vede Ministerstvo spravedlnosti *Registr poskytovatelů pomoci obětem trestných činů*, ale vzhledem k tomu, že zákon nevnímá rodiny vězňů jako oběť, není rodinám vězněných tato pomoc primárně určena. Výzkumným účelům v problematice by značně usnadnilo práci vedení statistiky shromažďující bližší data o podobě rodin vězňů. *Interní*

*informační databáze VS ČR* monitoruje z těchto informací pouze rodinný stav vězně, data o existenci a počtu dětí, v nich nejsou akcentovány.

Naprosto základní potřebou rodin, která zůstává stále nenaplněna, je potřeba vědět, kam se bezprostředně po uvěznění obrátit pro informace. Rodiny se potýkají s frustrací vyplývající z nenaplnění této potřeby. Částečně ji naplňuje povinnost základního a odborného poradenství vyplývající ze zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, která má být zajišťována sociálním pracovníkem ve vězení. Problémem je, že rodiny o této možnosti navázání kontaktu nevědí, nevědí ani, jak s vězeňskými sociálními pracovníky spolupracovat a že je to vůbec možné.

Dále shledávám jako potřebné veřejné předefinování rodiny vězněného ze spolupachatele na oběť a práci se stigmatizací rodiny. V jejím důsledku chtějí rodiny zůstat v anonymitě a uvěznění blízkého před okolím tají. Toto skrývání způsobuje následně problémy s prezentací výsledků občanských sdružení.

Poradenství je nutné též ve věci sdělení skutečnosti o uvěznění dětem, příbuzným nebo známým, rodiny si s tím totiž nevědí rady, je to pro ně problematické téma. V případě neostatečné podpory rodiny v této oblasti může docházet k určitému druhu sociálního ovlivňování, kdy na základě podání dezinformace – neúplné nebo nepřesné informace manipulujeme lidmi s nějakým cílem či úmyslem.

## 4 RODINA VĚZNĚNÉHO JAKO OBJEKT SOCIÁLNÍ PRÁCE

### 4.1 Kontakt rodiny s vězněným

Vězni svým uvězněním neztrácejí právo na komunikaci a styk s vnějším světem. Zejména mají právo na kontakt se svoji rodinou a právním zástupcem. Členové rodiny vně věznic mají na kontakt s vězněm rovněž právo. Závěry 12. Kongresu OSN o prevenci kriminality a trestní justici apelovaly, aby vězeňské správy zajistila zachování kontaktu mezi vězněm a jeho rodinou, přičemž návštěvy by se měly konat za co možná nejpřírodnějších podmínek, zejména pokud jsou mezi návštěvníky děti. V rámci resocializačního procesu je třeba hledat možnou rovnováhu mezi uzavřeným světem věznic a otevřeným světem společnosti, do které se bude vězeň vracet.

Ze závěrů výzkumu JUDr. Plevy o vnímání citelnosti VTOS v českém prostředí vyplývá, že jako nepříjemné omezení spojené s výkonem trestu uváděli odsouzení omezení kontaktu s osobami na svobodě (návštěvy, bez kontaktu, péče o děti, vzdálenost věznic od bydliště, omezení telefonování), jako nejpřísnější omezení spojené s výkonem trestu bylo dokonce označeno omezení kontaktu s blízkými osobami. (Státní zastupitelství, 10/2011) Udržování kontaktu prostřednictvím dopisů, návštěv a telefonátů pro vězně znamenají alespoň nějakou možnost zasahovat do dění ve svých rodinách, naplňují se jejich potřeby ujištění, že se s nimi nadále počítá. Nepřerušeni kontaktu asi nejvíce platí ze strany rodičů, mateřská láska dokáže odpustit cokoli, přátelé a známí problémového člověka zavrhnou snáze. (České vězeňství, 2/2000) Všechny tři typy kontaktů písemný, telefonický i osobní kontakt rodiny s vězněm se řídí zákonem o výkonu trestu odnětí svobody, výkonem vazby a řádem výkonu trestu.

#### ▪ **Dopisování**

Nejčastějším prostředkem komunikace rodiny s vězněm je písemná korespondence. To platí dvojnásob u dlouhodobě vězněných, kteří jsou více ohroženi omezováním až úplným vymizením osobních kontaktů a vazeb s vnějším světem, proto dopisování může mít větší význam v zařízeních pro dlouhodobé a doživotní tresty. (České vězeňství, 4/1996) Přestože tento způsob udržování kontaktu probíhá nejčastěji mezi dospělými, je dobré podporovat ho i mezi dospělými a dětmi, a to v jakémkoli věku i podobě, např. obrázky od dětí. Výhodou dopisování je, že jeho

množství ani okruh příjemců a odesílatelů VS nijak nekoriguje. V případě, kdy vězeň nemá ve svém okruhu osobu, se kterou by si mohl dopisovat, jsou dnes již běžně zavedeny dopisovací dobrovolnické služby, příkladem může být dopisovací program organizace Prison Fellowship, nebo projekt Vězeňské korespondence Charity ČR. Písemná korespondence může být uvězněnému poskytována sama o sobě nebo jako součást širší služby, např. v rámci přípravy na využití mentoringové služby po propuštění, např. Sdružení Rubikon. Někdy může vztah mezi korespondenty přerůst v budoucí osobní kontakt, v takovém případě je žádoucí, aby byl minimálně první kontakt zajištěn organizací zajišťující tento program.

Nejčastějšími nevýhodami dopisování je cenzura ze strany VS, které podléhá. Cenzuře podléhá i dětská korespondence. Limitujícím faktorem dopisování je často finanční náročnost pro obě strany, objevují se ale veřejné zdroje některých OS, které známky oběma stranám proplácejí. Pro rodinu může být dopisování časově náročné, některé rodiny ji přesto udržují několikrát týdně, naopak vězeň má na dopisy více času a pro potěšení adresáta je vylepšuje různými malůvkami. Z některých výzkumů vyplynulo, že postupující prizonizace negativně ovlivňuje obsah korespondence, dopisy dlouhodobě trestaných bývají po stylistické i myšlenkové stránce chudší. (České vězeňství, 4/1996)

#### ▪ **Telefonování**

Odsouzenému se v odůvodněných případech umožní použití telefonu ke kontaktu s osobu blízkou, v zájmu nápravy i s jinou osobou než blízkou, tak může například komunikovat se spolupracující OS. Náklady hradí odsouzený nebo jeho rodina. VS má oprávnění k odposlechům. Tato forma udržování kontaktu s vězněm je finančně nákladná pro obě strany. V zahraničí je běžnou alternativou využití internetové skype konference.

#### ▪ **Osobní návštěvy**

*„Mám obrovské štěstí, že mě děti mohly ve věznici navštěvovat. Každou návštěvu jsem pozorovala změny – syn rostl a dospíval, dcera se stala matkou. Podařilo se mi dopracovat k opuštění věznice na vycházku s rodinou a přerušeni výkonu trestu na několik dní, to vše mě dokázalo nabít spoustou energie. Na přerušeni trestu jsem se moc těšila, ale zároveň jsem se bála, těžko se vyjadřují pocity. Po návratu do věznice na mě o to více dopadly důsledky mého života,*

*uvědomila jsem si, o co vše jsem se připravila vlastní vinou.*“ (České vězeňství, 2/2010: 20)

Nejdůležitějším kontaktem pro rodiny s vězněm jsou osobní návštěvy. Osobním kontaktem si obě strany nejlépe utvrzují lásku, zpracovávají bezmoc a strach, co se děje doma nebo ve vězení, uvědomují si, co ztrácí, projevují pochopení, odpouští. (České vězeňství, 2/2010) Návštěvy rodinných příslušníků ve věznici jsou příkladem tzv. extramurálního programu zacházení s vězni, který podporuje udržení kontaktu s rodinou a se sociálním prostředím mimo zdi věznice.

#### ▪ **Zákonná úprava návštěv**

Zákonem jsou upraveny v § 19 z. č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a v § 14 z. č. 293/1993 Sb., o výkonu vazby. Uskutečňují se na základě vychovatelem schválené písemné žádosti vězně o návštěvu. Nestanoví-li vnitřní řád věznice vyšší počet, mohou odsouzeného současně navštívit na 3 hodiny měsíčně nejvýše 4 blízké osoby včetně nezletilých dětí. V případě obviněného ve vazbě může být přijata návštěva jednou za dva týdny v trvání devadesáti minut. Novelizace zákona o VTOS a VV platné od 1. 1. 2014, která klade větší důraz na udržení a rozvíjení rodinných vazeb, umožnila obviněnému používat telefon pro kontakt s osobou blízkou a odsouzenému přijímat návštěvu bez zrakové a sluchové kontroly v odpovídajících prostorách a rovněž v souvislosti s návštěvou povolit odsouzenému opuštění prostor věznice. Ještě před touto novelizací existoval institut tzv. „nestandardní návštěva“. V současnosti jsou platné oba dva instituty.

#### ▪ **Podmínky návštěv**

V jednotlivých věznicích se podmínky návštěv mohou lišit, podle konkrétní úpravy *Vnitřního řádu* jednotlivých věznic. Vnitřní řád upravuje termíny a časový rozpis návštěv, maximální počet návštěv v jednom termínu, ale i pravidla týkající se kouření, konzumace potravin a nápojů či povoleného fyzického kontaktu. Provoz věznic často neumožňuje jiný návštěvní den než sobotu, protože jindy by návštěvy narušovaly chod věznice. Návštěvy mají velké organizační nároky na VS, především vyžadují dostatek času pro kontrolní procedury velkého množství lidí. Návštěvní místnosti jsou vlivem zastaralé architektury věznic často uvnitř věznic, návštěvy musí projít celým komplexem. Nástrojem pro úpravu podmínek návštěv jsou kázeňské odměny nebo tresty. V odůvodněných případech, zpravidla

z bezpečnostních důvodů nebo jako druh kázeňského trestu, se může návštěva konat za přepážkou. Toto omezení bývá těžce snášeno oběma stranami, protože zamezuje jakémukoli fyzickému kontaktu. Návštěva může být též přerušena či předčasně ukončena zaměstnancem VS, jestliže je přes upozornění porušován pořádek, kázeň nebo bezpečnost věznice. Naopak formu kázeňské odměny za věžňovo dobré chování může být povolena návštěva mimo věznici. Všechny organizační, časové a prostorové podmínky spojené s návštěvami snáší především „necvičený“ návštěvník jen těžko.

#### ▪ **Programy návštěv v ČR**

V posledních letech se v rámci rehabilitačního procesu v českých věznicích začínají objevovat vedle klasických resocializačních *programů zacházení*, zaměřených výlučně na vězně, také programy restorativního typu zaměřené na rodiny uvězněných, tzv. *programy návštěv*. V České republice byl úspěšně realizován např. projekt *Asistovaných návštěv*, při kterém jsou návštěvy dětí doprovázeny pracovníkem Českého Helsinského výboru, který projekt odstartoval v ženské věznici ve Světlé nad Sázavou. Projekt se setkal s velkým úspěchem, dvouhodinové návštěvy probíhaly 1x za 2 měsíce a uvěznění rodiče při nich měli možnost konzultovat svoji situaci s odborníkem.

Jiný příklad programu návštěv reprezentoval pilotní projekt *Návštěvy trochu jinak* spuštěný ve věznici Bělušice v r. 2009. Jeho záměrem bylo vytvoření přirozeného civilního prostředí pro realizaci návštěv v okrasné zahradě s altánem, s krásným výhledem a hřištěm pro děti. Tento projekt měl umožnit především dětem lepší snášení návštěv, které jindy často probíhají v nehostinném vězeňském prostředí, v němž najde rodina místo klidu a soukromí spíše stres z přítomnosti ostatních vězňů, jejich návštěv a vězeňského dozoru.<sup>6</sup> Vězni si toto prostředí zároveň v rámci pracovních činností sami zvelebují, o to více je naplněn resocializační model zaměstnávání vězňů a podpory kontaktu s jejich rodinou.

Za jakousi kombinaci programu návštěv a motivačního programu posilování rodičovských kompetencí lze považovat projekt *Život po vězení* (www.vscr.cz, 2014-0216) realizovaný Rubikon centrem ve spolupráci s Českým Helsinským výborem.

---

<sup>6</sup> Není výjimkou, že si vězni stěžují, že při návštěvách za přítomnosti vězeňského personálu si neřeknou tolik, nepohládí se, neobejmou se.

Cílem projektu byla optimalizace rodinných vazeb, zlepšení sociálního zázemí a podpora úspěšné reintegrace. Všechny projekty byly hodnoceny jak vězni, tak rodinami velmi pozitivně. Mnoho vězňů využívá trest jako prostor obnovení narušených vztahů se svou rodinou. Jediným jejich deficitem byla časová a kapacitní omezenost, plynoucí z grantového způsobu jejich financování.

*„Díky projektu Asistované návštěvy Českého Helsinského výboru se mohu stýkat se svoji dcerou... Každá návštěva mě psychicky povzbudí, ale i ublíží. Těším se na úplně obyčejné věci... sedět s dětmi, povídat si s nimi, kreslit si s nimi, jít s nimi do ZOO nebo jim uvařit. Odloučení od nich je mým největším trestem.“ (České vězeňství, 2/2010: 19 – 20)*

#### ▪ **Zahraníční zkušenosti s návštěvami**

Ač se projekty z programu návštěv setkaly v České republice s úspěchem, některé zahraniční zkušenosti ukazují, že dlouhodobé a intenzivní návštěvy rodin ve vězení jsou více dvojznačné a více problematické, než se obecně předpokládalo (Comfort, 2008). Tyto zkušenosti popisují programy rodinných návštěv jako *jednotlivá cvičení*, která si automaticky nárokují výnosy ze znovunavázaných rodinných vztahů, aniž by se však zmínily, že při návštěvách se také objevují útoky na intimní život člověka, způsobem vysoce kontrolujícím a stigmatizujícím, kterým jsou omezovány základní lidské svobody. Řadě studií, které spojují snižování recidivy s vlivem udržování rodinných kontaktů během uvěznění, je vytýkáno, že postrádají koncepční rámec nezbytný pro svědectví o efektivnosti dosahovaných cílů, které mají chránit před recidivou. Z těchto závěrů byla položena fundamentální otázka: *„Pro koho a pro co je udržování rodinných vazeb ve vězení důležité?“* (tamtéž: 101) A zároveň byli jejich zastánci vyzváni k předložení bližších analýz života vězně a života rodiny během výkonu trestu odnětí svobody a po jeho ukončení.

Nejednoznačnou prospěšnost podpory rodinných kontaktů ve věznici zmiňuje i závěr zprávy o zkušenosti s manželskými a příbuzenskými návštěvami ve vězení, podle které dlouhodobé návštěvy nijak neulehčují břemenu uvěznění, naopak ho zdůrazňují. Vztahy vězňů, kteří mají dlouhodobé návštěvy, jsou nejvíce vystavovány krizím, ke kterým patří typicky krize v oblasti manželské věrnosti, tyto krize mohou navzdory dlouhodobým návštěvám vést k rozpadu vztahů. Autorka této zprávy

shodně s výše uvedenými zahraničními zkušenostmi uvádí, že samotné dlouhodobé návštěvy k udržení sociálních kontaktů nepřispívají a doporučuje je doplnit o poradenskou pomoc vyškolených odborníků. (České vězeňství, 4/1996)

#### **4.2 Práce s rodinou vězněného**

Není výjimkou, že obě strany, jak vězni, tak jejich rodiny uvádí, že uvěznění je větším testem pro rodinu než pro vězně, a uvědomují si i nepoměr zájmu, který je věnován vězňům a jejich rodinám.<sup>7</sup> Jednomu vychovateli je svěřeno do péče nanejvýš 20 odsouzených, zatímco práce s rodinou není v zákoně nikde zakotvena, ani neexistuje žádný statutární orgán odpovědný za práci s rodinami. Zcela nenahraditelné místo ve vězeňské práci má duchovenská péče, teprve v posledních letech se objevují tendence doplnit ji o péči občanskou, o kterou se zasazují především blízcí vězňů a začínají pomalu vytvářet tlak na stát a jeho politiku, aby začala v této oblasti také konat. Občanské aktivity nejsou dnes zamezovány, ale zároveň nejsou nikým nařizovány, kontrolovány ani podporovány či snad vyžadovány.

Podle Mařádka (2003) profesionalizovat práci vězeňského personálu znamená chápat VS jako jednu ze sociálních služeb pro veřejnost a vězeňství chápat jako jednu ze sfér společenské činnosti, která má sice svá specifika, ale není ničím výjimečným, exkluzivním.

#### **▪ Z české i světové historie práce s vězeňskou subkulturou**

Řada způsobů, jak pracovat s rodinami vězňů byla poprvé vyvinuta v USA a Velké Británii, uvádí studie *Doing it hard*. Tato skutečnost se staví do spojitosti s fenoménem masového uvěznění v Americe, v 80. letech 20. století, který je obecně znám pod pojmem „Prison Boom“. Masové uvěznění systematicky postihovalo celé skupiny populace. Vezmeme-li v potaz, že 93% uvězněných osob tvořili muži, počet žen, na které mělo uvěznění dopad, bylo obrovské množství. Mezi vědci převládá názor, že pozorovaný meziroční nárůst uvěznění žen, který začal být signifikantní od roku 1995, má jednoznačnou příčinnou souvislost s masovým

---

<sup>7</sup> Viz. odst. 2 § 2 vyhlášky č. 345/1999 Sb., podle které ve věznicích všech základních typů pracují s odsouzenými zásadně stabilní týmy zaměstnanců VS složené ze speciálního pedagoga, psychologa, sociálního pracovníka, vychovatelů a dozorců s odpovídající speciální odbornou přípravou.

uvěznováním mužů v osmdesátých letech<sup>8</sup>. Události, které začaly vyplouvat z masového uvěznování, zavdaly postupnému rozšiřování zkušeností práce s vězni, jejich rodinami a s celým trestním a vězeňským systémem nejen v Americe. (Comfort, 2008)

První snahy o systematickou práci s vězni a jejich rodinami v českých zemích můžeme pozorovat poměrně záhy. V roce 1852 vychází v rukou školského reformátora, vězeňského kaplana a průkopníka sociální práce s vězni Františka Josefa Řezáče (1819-1879) první kniha věnovaná tématu vězeňství pod názvem *Vězeňství v posavadních způsobech svých s návrhem o zdárnějším trestání a polepšování zločinců*. Už Řezáč zastával názor, že úroveň péče o vězně odpovídá úrovni společnosti a jejímu vývoji. Teprve v občansky, mravně a nábožensky vzdělaném národě vzniká přesvědčení, že ani vězeň nepřestává být člověkem. Řezáč už tehdy viděl v tomto poli působení trojici subjektů - stát, církve a občany. (Řezáč, 1995)

#### 4.2.1 Působnost státu, církve a občanského sektoru

Vězeňští pracovníci chtějí snížit míru recidivy, místní a regionální úřady chtějí snížit velikost sociální patologie ve městech, stát má zájem na udržitelnosti nákladů na vězeňství, odsouzený chce žít normálním životem, zapojit se chtějí i občanské iniciativy, církve i samotné rodiny.

Zajímavým výzkumem v oblasti práce s vězni a jejich rodinami je zahraniční studie *Doing it hard*, z níž vyplývá, že vlastními silami se se svojí situací zvládnout vyrovnat 49% respondentů, 21% jich využilo nabízené profesionální pomoci a zbytek buď pomoc odmítlo, nebo ji nevyhledávalo. Bylo zjištěno, že nejvíce akcentovaná potřeba, byla potřeba mluvit se zodpovědným člověkem, který rozumí vězeňskému systému. Vězni považovali též za důležitou podporu pro rodiny s dětmi a dále uvítali možnost hrát si se svými dětmi v příjemném prostředí speciálně k tomu určeném.

#### ▪ **Působnost státu**

Úroveň české sociální práce s vězni a jejich rodinami řízené státem nedisponuje specifickými dovednostmi, které tato skupina vyžaduje. Pro vyrovnání

---

<sup>8</sup> V letech 1983-84 se meziroční nárůst v amerických věznicích pohyboval okolo 35 tis. vězňů, v letech 1989-1990 mezi 55 a 75 tis. novými vězni za rok.

tohoto deficitu by mohla být oslovena zahraniční organizace, která má zkušenosti jak s tímto typem práce, tak s jejím školením. Takovouto organizací je např. organizace Prison Fellowship, působící ve 112ti zemích světa. Společenská poptávka po ochraně obětí TČ podporuje další rozvoj této politiky, do které patří i povinné vzdělávání policistů, tvorba informačních materiálů pro oběti, zapojení anonymní linky pomoci a rozvoj spolupráce s externími organizacemi. (Jelínek, 2012) Měla by být přijata opatření, která by vedla k vytvoření opravdu kontinuální sociální péče zahrnující sociální intervenci již v době přípravného trestního řízení, řízení vykonávacího až po fázi adaptační.

Věznice spolupracuje při řešení problémů a požadavků s městskými a obecními úřady, PČR, ČSSZ, notářstvím, soudy, duchovní službou aj. O spolupráci s OS není ani zmínka, přitom se jako vhodné jeví podpora spolupráce mezi PMS a OS. PMS má nástroje a stabilní místní a personální pokrytí, OS má kontakty a užší a flexibilnější možnosti a větší důvěrou odsouzených a jejich rodin. Jejich spolupráce velmi chybí, dodnes jsou tyto dva subjekty spíše v opozici, dle vyjádření některých OS, PMS spolupráci s OS odmítají.

Možné druhy služeb: Za moderní trendy v dnešní soudnické praxi lze považovat přístup zaměřený na klienta, individuálně plánující práci s klientem. V zahraničí se objevuje terapeuticko komunitní přístup a používá se i přístup systemický zahrnující do práce celý klientův sociální systém. Z konkrétních intervencí se pak jedná o základní a odborné sociální poradenství, mentoringové a aktivizační služby (např. sanace rodiny), programy zacházení s přesahem do vnějšího světa, krizová centra, terapeutické služby nebo sociální rehabilitace.

Možné druhy pracovníků: Do práce s rodinami vězněných se ze státní sféry po vzoru zahraničních zkušeností dají zapojit zaměstnanci VS (vychovatel, sociální pracovník), sociální pracovník OSPOD, sociální kurátor nebo pracovník PMS ČR.

Sociální pracovník by se měl aktivně snažit zmapovat sociální prostředí a rodinu vězněného sám oslovit s nabídkou spolupráce, uvedením výhod zapojení rodin do resocializačního procesu a nabídnutím dobrého scénáře budoucnosti, měl by být také dobře informovaný. Jeho činnost by se mohla uplatnit v takovém zacházení s vězni, které je orientované na udržení sociálních vazeb v rodině a profesi. Ve smyslu neplnění požadavku sociální služby pracovníci VS profesionálně selhávají.

([www.trestnijustice.cz](http://www.trestnijustice.cz), 2014-07-05) Zastoupení státních pracovníků je dnes absolutně personálně poddimenzované. Omezena je také funkce sociálního kurátora, ti svoji práci nestíhají a vězni ve spolupráci s nimi neshledávají jinou výhodu než dávku mimořádné okamžité pomoci. Této neutěšené situaci by mohl pomoci nově připravovaný zákon o profesi sociálních pracovníků, vzdělávání a metodické vedení vězeňských pracovníků.

V rámci kontinuální sociální práce je rovněž potřeba přímých kontaktů s potřebnými orgány státní správy, církvemi, charitativními, zájmovými a občanskými sdruženími (v místě věznice i v místě bydliště odsouzených) a navazování kontaktů s blízkými osobami odsouzených. Dále je potřeba komplexního zásahu, který by měl být ideálně rozdělen mezi několik profesí a expertů – vzdělavatelů, psychologů, učitelů, trenérů, pracovníků organizací, sociálních pracovníků, mentorů a zaměstnaneckých konzultantů.

Co se týče programů zacházení, jsou jednosměrně orientované na vězně, přestože se ze zahraničí ukazuje jako výhodné jejich přeorientování na styk s vnějším světem. Ač mají věznice v aplikaci programů zacházení značné možnosti, bývají bohužel za takové často označovány aktivity, které by se daly spíše nazvat pouze za zájmovou činnost, za pozitivní je lze označit jedině s ohledem na to, že vyplňují čas vězně, ale mají pramalý vliv na resocializaci vězně (Trestněprávní revue, 9/2011) Zdá se, že v resocializačních pokusech programy zacházení neobstály úplně, jejich bezduchý obsah je také často kritizován stran široké veřejnosti. V rozsahu stanoveném zákonem není VS dosud schopna realizaci programů v zacházení s obviněnými plně zajistit. Pozornost je proto věnována především mladistvým, mladým vězňům ve věku do 26 let a obviněným ženám.

S větším úspěchem v procesu nápravy pachatele se neseťkalo ani podmíněné propuštění, jehož účinnost není naplněna především nedostatkem návazných činností postpenitenciární péče. Pokud dnešní PP nefunguje tak jak by mělo, ve smyslu, že neplní účel zamezení recidivy nebo že při jeho rozhodování závisí na libovůli soudců, měli by podle mého názoru mít soudci zákonnou povinnost udělit PP jen těm, kteří spolupracují buď se svými rodinami, nebo s OS.

▪ **Působnost církve**

Církev má ve vězeňské péči již tradiční postavení. Dnešní vězeňská duchovenská péče je samostatná jednotka organizačního řádu generálního ředitelství VS s jasně vymezenými podmínkami, dnes ji vykonává více než deset církví, přičemž pracovní poměr kaplanů je upraven zákonem.

▪ **Působnost občanské společnosti**

Významnou roli v úsilí o zlepšení podmínek ve vězeňství má občanská společnost. Nestátní organizace často přispívají k činnostem a režimům uvnitř věznic, pomáhají s reintegrací propuštěných vězňů, zvyšují informovanost veřejnosti a prosazují reformy. V některých případech – zvláště v Jižní a Střední Americe dokonce provozují věznice. Podle *Koncepce rozvoje českého vězeňství do roku. 2015* je trendem mj. vytipovat oblasti činnosti VS, jež jsou vhodné pro účast soukromého sektoru. V oblasti vztahů s veřejností jsou jako bezproblémové hodnoceny vztahy se státními orgány a institucemi. Pokud jde o nevládní organizace, hodnotí situaci jako složitější. VS musí čelit snahám proniknout do působnosti svěřeným výlučně jí. *Koncepce* si vytyčila tyto cíle: vytvářet pozitivní a pravdivý obraz českého vězeňství, privatizace věznic, dohodami s nevládními organizacemi vymezovat přesně jejich působnost a činnost v rámci vězeňství.

#### 4.2.2 Shrnutí

Poptávka odsouzených a jejich rodin silně převyšuje nabídku OS a služeb pro ně určených. Nejde jen o OS, ale též svépomocné skupiny a komunitu jako takovou, tedy přirozené prostředí rodiny. Výhodami subjektů občanské společnosti jsou flexibilita, možnost ušít služby na míru, orientace na konkrétní zakázku rodiny. Nezřídka se stává, že na OS spolupracující s věznicemi se obracejí rodinní příslušníci, kteří žádají o zprostředkování kontaktu s odsouzeným, se kterým se jim nedaří komunikovat. Aktivity OS jsou dnes stále v podobě jednotlivých projektů bez hlubší provázanosti. Co se týče rizik tohoto druhu pomoci, jde především o neodborné zásahy do života lidí, riziko klientelismus a problém s průhledností financování některých nadací. V mnohých iniciativách OS se často prvek osobní zkušenosti s uvězněním, jde tedy o „exvězně“, u kterých hrozí pomíjivost nabízené pomoci po návratu blízkého z vězení. Dalším problémem je místní svázanost poskytované služby, úzké zaměření intervenujících OS, nepokrytí všech témat, o

kteřá by mohl být ze strany rodin potenciální zájem. Dobré by bylo otevření kvazitrhu a možnosti nákupu služby, ale pro rodinu vězněného neexistuje žádný „příspěvek na péči“. Po vzoru zákona o obětech, by bylo vhodné poskytovat pomoc prostřednictvím činností akreditovaných u Ministerstva spravedlnosti, anebo prostřednictvím poskytování sociálních služeb u MPSV, např. sociálního poradenství nebo sociální prevence.

Problematika rodin s uvězněným členem se potýká především s postoji ze strany státu a společnosti, které nejsou pomoci příliš nakloněny. Stát komplikuje situaci rodiny vězněného především tím, že ji staví spíše do pozice svědka, vliv zločinu na její život a okolí je považován za soukromou záležitost zúčastněných. Pomoc těmto rodinám poskytovaná státem nebo neziskovými organizacemi je v mnoha případech nedostupná. Podle mého názoru k pasivní politice státu na podporu rodin vězněných přispívá zejména neexistence vize, nízký zájem generálního ředitelství VŠČR, bagatelizace a upozadění tématu, neexistence odpovědného orgánu a prostoru k vyjednávání, nedostatečný výzkumu a chybějící statistické údaje, dále pak nedostatečná nabídka vzdělávacích a školicích aktivit a malá specifikace oboru sociální práce na vysokých školách

Spolupráci státu, neziskových organizací a klientů brání panující vzájemná nedůvěra. Pro VS není rodina vězněného nosným tématem, tím je v současnosti zamezení recidivy a zaměstnanost vězňů. V *Koncepci rozvoje českého vězeňství* do r. 2015 se s rodinou vůbec nepracuje. Rodina je výhodou jen při spolupráci vězně se sociálním pracovníkem nebo speciálním pedagogem. Ve středu zájmu je rodina jen, když PMS zjišťuje při žádosti o podmíněčné propuštění sociální zázemí vězně. Rodina je zahrnuta do práce s vězněm jen jako jeden z faktorů, v celkovém pojetí není k této skupině dán unifikovaný přístup. Nejsou akcentovány bližší informace o rodinách vězňů. Vnitřní informační systém VS vede jen statistiku o rodinném stavu vězňů, o dětech žádná statistika vedena není. Např. V Jižním Walesu bylo přijato doporučení, aby se při úvodním rozhovoru s vězněm získávaly též informace o počtu dětí odsouzeného, jejich věku, současném opatrovníkovi a o tom, zda byly v péči vězně před nástupem VTOS. Ve věznicích platí nejednotná pravidla podle vnitřních vězeňských řádů, která se odráží v odlišných podmínkách např. při udržování kontaktu s vězněm, na které si rodiny často oprávněně stěžují. Česká justice nepracuje s odsouzenými a jejich rodinami jako s klienty, uživateli služeb nově

vznikajících sdružení, jako je už běžné u jiných cílových skupiny, např. u zdravotně postižených. Ač PMS operuje se svým rozpočtem, nenakupuje služby od OS, jako to dělá např. OSPOD se službou sanace rodiny, kterou dnes mají stále častěji ve své nabídce poskytovatelé neziskového sektoru. Soudci jsou podezíraví a přetrvávání ve starých formách souzení a zákonech. Měli by se učit soudit, ne tak dle slov práva jako dle smyslu, okolností a dopadů z uvěznění. U soudců panuje nedůvěra k nově vznikajícím sdružením, v této souvislosti upozorňují na riziko, např. při podmíněčném propuštění v rámci institutu převzetí záruky za dovršení nápravy pachatele z protěžování majetné vrstvy obyvatelstva, která si může zakoupit služby občanského sektoru, před těmi nemajetnými. Uvažují i nad potencionální hrozbou korupční propojení OS a soudců a apelují na důslednou kontrolu OS ze strany státu.

Naše současná společnost, která nahlíží téma vězeňství se značným odstupem. Téma je tabuizováno, opředeno řadou předsudků, obav, značnou nedůvěrou a pocitem ohrožení. Vězeňská subkultura se v silně ateistické české společnosti s nízkou mírou tolerance potýká s mizivou sympatií, povrchním nahlížením na problematiku a nevlí empatického porozumění. Přístup veřejnosti, který nelze rozhodně označit za prosociální, je pod stínem záporného zkreslení hromadných sdělovacích prostředků více než čímkoli jiným ovlivňován efektem davu a panující neochotou z něj vystoupit. Celkový nepřátelský postoj je posilován slabou vzdělaností, sklonem ke zjednodušování, neznalostí hlubších příčin a celkově laickou orientací v problematice. Důvody slabé sociální angažovanosti lze dále spatřovat v neatraktivnosti tématu a nevhodné době doznávající ekonomické krize. Slaměnik se zmiňuje o existenci vlivu nálady společnosti na její prosociální chování. Tendenci chovat se prosociálně mají dobře naladěni a šťastní lidé (Slaměnik, 2011) Závěrem tedy nutno dodat, že cesta k řešení problematiky nevede výhradním zaměřením reforem na trestní justici, ale větší sociální angažovaností. Možnosti práce s rodinami vězněných nejsou totiž ani tak limitovány zákonem jako spíš nejsou využity občanskou společností.

### **4.3 Výzkumná činnost**

Dnešní zájem o výzkum rodiny vězněného je dlouhodobě opomíjen a obor penologie, jehož je rodina vězně součástí, se na rozdíl od jiných zejména západních

zemí, dlouhodobě vědecky nerozvíjí. Spíše než o vědě se dá v českých poměrech hovořit o *penologické nauce*. (www.iks.upol.cu, 2014-03-16) Za těchto podmínek lze vycházet jedině z těchto výstupů, z vlastní praxe a především ze zahraničních zkušeností, z nichž se jako inspirující jeví modely holandský, kanadský a britský.

V USA sahají první výzkumy sociálního a rodinného života vězňů do začátku 20. století. Současné výzkumy se potýkají především s problémy nestandardizovaných postupů, krátkou časovou platností, nedostatkem statistických dat, která nejsou nijak systematicky shromažďována, dále s vysokými nároky na citlivé provedení výzkumu z důvodu sekundární viktimizace a jedním z největších problémů je otázka příčinné souvislosti, neboli zda uvěznění ovlivňuje rodinu či naopak. Odsouzení nejsou s ohledem na zachování anonymity povinni informace poskytovat. Vězni si často nepřejí, aby výzkumník kontaktoval jejich rodiny pro výzkumné účely, a je hojně dokumentováno, že rodiny uvězněných jsou neochotné odpovídat na oficiální či anonymní dotazníky. Výzkumy v přirozeném prostředí jsou vzácné a jejich vzorec není v populaci reprezentativní. (www.futureofchildren.org, 2014-07-07)

▪ **Důležité zahraniční výzkumy**

2000: Doing it hard, Nola Tudball, VACRO – potřeby dětí a rodin vězňů ve Viktorii

1998: Farrell, Austrálie – studium vězněných matek

1995: USA, Johnston – vliv VTOS rodiče na dítě

1982: Děti vězněných rodičů, Oddělení sociálních služeb pro mládež, Nový jižní Wales

## 5 RODINA JAKO SUBJEKT POMOCI VĚZNĚNÉMU

Jedním ze záměrů této práce je upozornit na jedinečnou schopnost rodiny, která v případě, že zvládne úspěšně překonat situaci uvěznění, může podpořit pachatele při návratu do společnosti. V následující kapitole nahlížím rodinu vězněného jako subjekt pomoci a zdroj pozitivní změny pachatele. V několika ohledech uvažuji o rodině jako o účinném nástroji pachatelovy rehabilitace a důležitém partnerovi profesionalizované pomoci. Pokud je totiž rodina funkční, je její přirozenou schopností udržovat sebe sama v chodu a může se tak zapojit do procesu nápravy pachatele a poskytnout bezpečný a známý prostor, který má sebeuzdravující účinek.

Dle základního dělení metod řadí Mařádek (2003) výchovné působení na vězně rodinu mezi metody ovlivňování společenstvím (vedle ovlivňování osobností a životním procesem). Rodina se v procesu resocializace a integrace propuštěného vězně jeví jako jeden z hlavních pozitivních činitelů. Aby mohla zastávat roli efektivního subjektu pomoci v zamezení pachatelovy recidivy, musí nejdřív úspěšně zpracovat svoji obtížnou situaci plynoucí z uvěznění.

Se záměrem následující kapitoly koresponduje zajímavé zjištění vyplývající ze studie amerického psychologa Wiliama Jamese, kterou uvádí Drtilová a Koukolík (2006). Její závěry potvrdily, že nejúčinnější vlivy, které podporují tělesné i duševní zdraví a schopnost vyrovnat se s ohrožující situací, lze spatřovat ve vnitřních zdrojích rodiny. Z 65% bylo zvládnutí ohrožující situace účinné díky vlastní schopnosti úspěšného zvládnání problémů, a naopak nejmenší měrou 22% plynula účinná pomoc ze společenských zdrojů (služeb zdravotnických, sociálních a církevních institucí). Je třeba vzít v úvahu, že šlo o výzkum z 50. a 60. let provedený na dětech, nicméně sám autor uvedl, že její závěry lze aplikovat nejen na ohroženou populaci, ale i na populaci považovanou za normální a zdravou.

Přestože se uvádí, že většina potřeb bývá saturována v rámci rodiny, kolem 40 % potřeb zůstává neuspokojeno. ([www.futureofchildren.org](http://www.futureofchildren.org), 2014-07-07) Do stabilizace rodiny vězněného je proto třeba zapojit i vnější zdroje pomoci. K zapojení rodiny do práce s uvězněným mohou mít sociální pracovníci ambivalentní postoj, blízké osoby vnímají buď jako klientovy nepřátele nebo jako významný zdroj podpory pro změnu jeho chování. Řada vězeňských studií uvádí jako faktory

úspěchu v procesu reintegrace vězně míru udržovaného kontaktu, uspokojení emocionálního fungování manželky, stupeň institucionalizace vězně, manželčinu schopnost udržet věžňovu roli v rodinném systému a její schopnost využít vlastní techniky zvládnání těžkých situací.

Ze všech resocializačních služeb je rodina jediná, která si za svoje působení nenechává zaplatit, pokud její spolupráce funguje, je pro ně vězně natolik důležitá, že jsou ochotni rodině tuto vynaloženou snahu vrátit. Rodiny potřebují zvláště po propuštění uvězněných splnit sliby, které dostaly, nezklamat důvěru, kterou jim daly, nechat si opětovat své snažení. Meisemhelder (1997: 331, Satirová, 194: 24) rovněž poznamenal, že *„rodiny vystupují jako prostředek k označení bývalého pachatele za spořádaného člověka.“*

## **5.1 Význam rodiny pro vězně**

V kriminologickém výzkumu se při zjišťování faktorů zvyšujících riziko recidivy rozlišují víceméně neměnné statické faktory (demografické faktory a kriminální minulost) a faktory dynamické, které ze statistického hlediska nesou vyšší míru rizika recidivy. Dynamické faktory je možno ovlivňovat, a proto jsou klíčové z hlediska prevence, dělí se do šesti oblastí: bydlení, zaměstnání, finance, sociální kontakty a širokou oblast týkající se postojů, myšlení, chování a životního stylu jedince. (Večerka, 2010)

Rodina má jakožto dynamický faktor pro vězně hned několik významů, v kontextu uvěznění je blíže popisují v následující kapitole.

### **1) Rodina jako hodnota**

Jedlička (2004) uvádí, že dnešní ekonomicky orientovaná společnost je považována za organismus primárně řízený trhem a vše ostatní – kultura, věda i služby včetně norem a hodnot – považuje za deriváty ekonomického provozu. Pro člověka za mřížemi se rodina vrací na příčku jedné z nejvyšších životních hodnot, ve VTOS může rodina nabýt ještě větší hodnoty, než jakou měla na svobodě. Odsouzený často tuto hodnotu vnímá jako jediný důvod ke změně. Rodina jako hodnota působí oboustranně, není jen hodnotou pro vězně, ale vězeň díky ní zažívá svoji vlastní hodnotu. Podle Matouška pachateli zvyšuje způsob napojení na

společnost pocit vlastní hodnoty a může mu napomáhat pro život po opuštění věznice. (Matoušek, in Jelínek, 2012).

## 2) Rodina jako motivace

*„Jsem šťastná, že mám úžasnou rodinu, a ta je pro mě obrovskou motivací do budoucna.“ (České vězeňství, 2/2010: 19)*

Motivace je palčivým tématem sociální práce obecně. S nemotivovaným klientem nelze v zásadě pracovat na ničem jiném než jeho motivaci, neboť dokud není jedinec „majitelem“ svého problému, nemůže dospět k žádné konstruktivní změně. U odsouzených s rodinným zázemím je lépe naplňován účel výkonu trestu. Odsouzený je motivován k bezproblémovému pobytu ve vězení a vytváří si podmínky pro podmíněné propuštění. Jeden ze závěrů šetření o vlivu uvěznění na motivaci odsouzených provedeného v českém prostředí uvádí, že odsouzení s dobrým rodinným zázemím vykazují statisticky významnější potřebu sounáležitosti a lásky deklarovanou touhou po setkání s blízkými a obavami z jejich ztráty. Naopak ti, kteří funkční zázemí nemají, preferují základní (materiální) potřeby. Lze tedy konstatovat, že funkční zázemí je významným faktorem z hlediska možnosti motivace delikventních osob. (Bezpečnostní teorie a praxe, 2/2009) Mařádek konstatuje (2003), že v našem vězeňském systému zatím nebyl bohužel vzat v úvahu vězeňský systém na základě vyjádřené motivace vězně, podle kterého by se speciálně, komplexně a důsledně pracovalo jen s vězni, kteří by sami o nápravu projevíli zájem.

## 3) Rodina jako sociální prostředí

Po návratu z vězení není ničím neobvyklým, že rodina je jediným prostředím, ve kterém se bývalému vězni odehrávají veškeré jeho kontakty. Postupně se dostává za její hranice, nicméně krátce po propuštění se tato situace nápadně podobá mikroprostředí<sup>9</sup> z dětství. Proto je pro rodinné prostředí, do kterého se odsouzený vrací, důležité, aby v něm nebyla „závadná“ společnost, stará parta, ve které páchal TČ. Návratové sociální prostředí je rovněž rozhodujícím kritériem při schvalování žádosti o podmíněné propuštění, jeho prošetřením je pověřen pracovník PMS. Odsouzené osoby, které nemají sociální zázemí, se s adaptací na vězeňské prostředí

---

<sup>9</sup> Soubor nejbližších osob, s nimiž se dítě setkává tváří v tvář a které významně ovlivňuje jeho socializaci

hůře vyrovnávají, rodinné zázemí představuje podporu, kterou člověk potřebuje pro zachování integrace ega. (České vězeňství, 2/2010)

#### **4) Rodina jako prostředek komunikace**

Hlavním médiem rodiny je jazyk. Podle Chvály a Trapkové (2004) je komunikace zdrojem sociálního systému. Uvěznění významně narušuje svobodu komunikace rodiny. Při komunikaci s vězněm se rodina musí řídit povolenými formami, množstvím, obsahem a dalšími podmínkami, za kterých je komunikaci možné udržovat. Tím, že rodina zůstává na svobodě, není narozdíl od vězně omezena v okruhu osob, se kterými může ve vnějším světě komunikovat. Rodina znamená pro vězně důležitý zdroj informací a zároveň prostředek komunikace. Komunikuje jednak s vězněm, čímž udržuje jeho psychickou kondici v zátěžovém životním období a na vězňovu žádost nebo po společné domluvě může také komunikovat za vězně se třetí stranou z vnějšího světa (s dětmi, příbuznými, známými, zaměstnavatelem, spolupracujícím sdružením apod.) Rodina dává vězni možnost ovlivnit vnější podmínky, přitom absence této množnosti velmi často představuje vězňovu frustraci. Rodina je vězněm zpravidla hodnocena jako nejdůvěryhodnější zdroj informací, se kterým přijdou během výkonu trestu do styku. Rodina vězněného je dále významným komunikátorem se světem venku také při jednání se spolupracujícími organizacemi působícími mimo věznici. Pro ně je rodina velmi důležitým zdrojem informací o vězni, což potvrdil i příspěvek na Prison and Family Art festu, pořádaným OS Zabranou 28. 11. 2013. Některé organizace spolupracující s uvězněným navazují kontakt s rodinou hned v začátku spolupráce s vězněm, mj. mohou za odsouzeného udržet také kontakt např. se zaměstnavatelem. Výměnou informací s rodinou se odbourává strach, z toho, co se děje doma a co za mřížemi. Vězni si mohou uvědomit, co ztrácí, mohou projevit pochopení a snáze tak přijmout vinu. Mnoho vězňů využívá trest jako prostor pro zamyšlení se nad sebou. Při komunikaci za vězně (myšleno bez jeho souhlasu či vědomí) např. se státními orgány či vězeňskou službou, zpravidla bohužel v dobrém úmyslu vyjednat mu lepší podmínky či vyřešit za něj nějakou situaci, se rodina vystavuje riziku, že narazí na odpor odsouzeného, který si tuto komunikaci nemusí přát např. z důvodu obav z negativního dopadu uvnitř vězení. Taková situace může vyeskalovat až do konfliktu či úplného přerušení kontaktu s rodinou ze strany vězně. Jak uvádí Satirová (1994), každá interakce mezi dvěma lidmi, má silný vliv na to, co se mezi nimi děje, když je

komunikace partnerů neplodná a bez života, začnou se oba nudit, což vede k lhostejnosti, jedné u nejhorších lidských citů a jednou z příčin rozvodu. Jakékoli vzrušení, dokonce i hádky, jsou lepší než nuda. Přinese-li komunikace něco nového, nastane oživení a nový život, vztahy se prohlubují a naplní a každý je spokojenější sám se sebou i s druhými.

## 5) Rodina jako odpovědnost

Protože rodina a zvláště děti posilují naši odpovědnost tím, že jejich potřeby předsouváme před ty naše, může být posílení této rodičovské kompetence vězně svůj pozitivní výsledek. Ve výzkumech Grahama a Bowlinga (1995, Petitcollini, 2008) dávali mladí vězni do spojitosti ukončení páčání trestné činnosti a plnění rodičovských povinností. Vhodným prostředkem se zdá být objektivní rozdělení odpovědnosti v rodině. Stanovení si komu patří jaká odpovědnost, co může kdo udělat a co komu už nepřísluší, může posílit věžňovo vědomí vlastní kompetence, díky níž může znovu nabýt pocit ovlivnění chodu rodiny, po kterém tak volá. Přiznaná odpovědnost navrácí vězněnému jeho roli v rodině.

### ▪ *Shrnutí*

Závěrem této kapitoly bych chtěla dodat, že již za dob Josefských platila v zemských zákonech polehčující okolnost *vzácnost přátelstva*, ke které přihlížel soud při potrestání. (Klabouch, 1967) Existoval rovněž institut přímlyvy za pachatele, dnes analogicky s tím institut převzetí záruky za dovršení nápravy pachatele. Jeho zákonná úprava umožňuje, že se začíná nově objevovat v nabídce služeb poskytovatelů nestátního sektoru. Z praxe se ukazuje, že pro soudce je důležité, aby taková služba nestála nikdy v nabídce samostatně a poskytovatel nabízel vedle ní i další služby, které by zajišťovaly nápravu pachatele (např. zaměstnání, bydlení, zprostředkování kontaktu s rodinou, apod.) U propuštěného vězně zastávají tímto způsobem OS prázdné místo rodiny, v případě, že není přítomna, a spolu se sítí využitelných služeb a kontaktů představuje tak pro propuštěného sociální kapitál.

## **5.2 Rodinné paradoxy, aneb když rodina vězněnému neprospívá**

Z některých zemí, které mají s prací s rodinami vězněných již dlouhodobější zkušenosti, začínají přicházet zprávy o tom, že vězeň nemusí pod vlivem působení své rodiny prospívat vždy dobře. Tento vliv může nabývat od nulových hodnot, tedy neúčinnosti, až po záporné hodnoty, tedy výslovně negativního vlivu na prospívání vězně. Ať už je rodina nevýhodou či jen nevhodným či neúčinným subjektem, není její vliv rozhodně pozitivní, a tudíž udržování jejího vztahu s vězněným není v zájmu vězně ani společnosti. Během společně stráveného času při návštěvách mohou eskalovat rodinné neshody. Nejdůležitější vztahy vězňů jsou nanejvýš vystavovány krizím, např. krizím manželské věrnosti. Některé programy dlouhodobých návštěv uvádí zkušenosti, že bez poradenské pomoci tyto návštěvy k udržení sociálních kontaktů nepřispívají. Některé rodiny jsou výrazně solidární s vězni a berou jejich mnohdy jednosměrné informace jako bernou minci, čímž podléhají negativnímu vztahu vězně k VS a nebývají pak přístupní konstruktivnímu dialogu s VS. (České vězeňství, 4/1996)

V krajním případě může v průběhu uvěznění dojít v konceptu návštěv jakožto resocializačního modelu vedoucího k nápravě pachatele k jevu označovanému jako tzv. *sekundární prizonizace*. Tento jev nejlépe vystihuje situace, kdy partnerka navštěvuje svého muže ve vězení každou volnou chvíli, podřizuje veškeré své aktivity rozvrhu návštěv, pořádá ve vězení rodinné sešlosti a oslavy. Podílí se tak na vytváření negativního prostředí, kdy se důležité vězňovy kontakty přesunou z vnějšího světa za bránu věznice, která se stává *domácím satelitem* a jakousi alternativou vězňova soukromého života. Tím, že se do *tatínkova domu* absorbuje celý jeho rodinný život, se zesílí míra dopadu uvěznění jak na vězně, tak na jeho rodinu. (Comfort, 2008)

## EMPIRICKÁ ČÁST

### 6 POPIS VÝZKUMU

V této kapitole se zaměřuji na popis cíle výzkumu, formulaci výzkumných otázek a stanovené hypotéz. Věnuji se zvolené výzkumné strategii, metodice a technikám sběru a dat a také charakterizuji výzkumný vzorek a metodu zpracování získaných dat. Na závěr kapitoly připojuji osnovu polostrukturovaného rozhovoru, schéma kazuistiky a zabývám se též etickými aspekty výzkumu.

#### 6.1 Cíl výzkumu

Cílem výzkumné části diplomové práce je zjistit, jaké potřeby vznikají rodině v souvislosti s uvězněním jejího člena a jak tyto potřeby naplňují. Jde mi především o to zjistit, jakou pomoc k naplnění potřeb využívají a zda se při tom obracejí na vlastní zdroje z přirozeného prostředí či zdroje ze systému veřejných služeb. Hlavním zájmem výzkumu je subjektivní pohled dospělého příslušníka rodiny s vězněným členem na situaci, v níž se nachází.

#### 6.2 Formulace výzkumných otázek

Výzkumný problém diplomové práce je formulován v podobě hlavní výzkumné otázky:

*HVO: Jaké potřeby pociťují rodiny v souvislosti s uvězněním svého člena a jakou pomoc využívají při jejich naplňování?*

Výzkum je s ohledem na teoretickou část této práce rozdělen do tří výzkumných oblastí:

- 1) Dopady uvěznění na rodinu
- 2) Saturace potřeb rodiny svépomocí
- 3) Saturace potřeb rodiny vnější pomocí

S rozdělením výzkumu byly též formulovány tři dílčí výzkumné otázky, které korelují s výše uvedenými výzkumnými oblastmi:

DVO1: *Jaké dopady po jednotlivých oblastech<sup>10</sup> přináší rodinám uvěznění jejich člena?*

DVO2: *Jakou roli při vyrovnávání se s uvězněním hraje pro rodinu její přirozené prostředí<sup>11</sup> a jak jsou uvězněním ovlivněny vztahy z toho prostředí?*

DVO3: *Jaké profesionální služby využívají rodiny při vyrovnání se s uvězněním?*

### **6.3 Stanovení výzkumných předpokladů**

Na základě již zjištěných skutečností z praxe a předchozího studia literatury byly stanoveny tři výzkumné předpoklady.

- První výzkumný předpoklad byl stanoven na základě pravidelné účasti na svépomocné skupině rodin vězněných, při které často zaznívaly názory jejích členů, že zejména v prvních okamžicích neměli žádné informace a nevěděli, kam se obrátit.

VP1: *Rodiny se zvláště v začátku uvěznění potýkají s nedostatkem informací o situaci, v níž se nacházejí.*

- Druhý výzkumný předpoklad vychází ze zkušenosti samotných rodin, které se snažily během výkonu trestu udržet vztah se svým blízkým. Kvůli nevýhodným podmínkám, za kterých osobní návštěvy často probíhají, může docházet k redukci okruhu navštěvujících osob nebo četnosti návštěv.

VP2: *Rodiny jsou ve snaze udržet vztah s jejich členem ve vězení vystaveny během osobních návštěv stresujícím podmínkám a podstupují neadekvátní bezpečnostní procedury.*

- Třetí výzkumný předpoklad souvisí se skutečností snadno zjistitelnou při bližším nahlédnutí na současnou nabídku služeb a seznam organizací zabývajících se problematikou rodin, které mají blízkého člověka ve vězení. Tato nabídka se jeví rodinám jako nedostatečná.

---

<sup>10</sup> oblast finanční, praktická, zdravotní, péče o dítě a mezilidsk. vztahů

<sup>11</sup> členové rodiny, příbuzenstvo, přátelé, známí a další osoby ve fyzické či vztahové blízkosti (škola, komunita, zaměstnání, ...)

VP3: *Současnou nabídku služeb ze systému vnější pomoci hodnotí rodiny jako nevyhovující, z tohoto důvodu nalézají pomoc zejména v přirozeném prostředí.*

#### **6.4 Výzkumná strategie**

Vzhledem k tomu, že se diplomová práce zabývá názory rodin s uvězněným členem, byla k provedení výzkumu zvolena kvalitativní výzkumná strategie, která umožňuje porozumět danému tématu do hloubky.

Cílem kvalitativního výzkumu je získání detailních a komplexních informací o studovaném jevu. Jak uvádí Disman „...posláním kvalitativního výzkumu je porozumění lidem v sociálních situacích.“ (1998: 289) Výzkumník se v kvalitativním výzkumu snaží získat integrovaný pohled na předmět studie, na jeho kontextovou logiku a pravidla, která fungují v dané oblasti. Používají se málo standardizované metody získávání dat. Hlavním instrumentem je samotný výzkumník. Hlavním úkolem je objasnění, jak lidé v daném prostředí a situaci pohlížejí na to, co se děje. (Hendl, 2005: 52)

#### **6.5 Metodika a technika sběru dat**

Jako nejvhodnější metoda sběru dat pro tuto práci bylo vybráno interview. Termínem interview označujeme takový rozhovor, který je moderovaný a prováděný s určitým cílem a účelem výzkumné studie. (Miovský, 2006: 156) Rozhovor umožňuje zachytit výpovědi a slova v jejich přirozené podobě, což je jedním ze základních principů kvalitativního výzkumu. (Patton, 2002, in Švaříček a Šedřová a kol., 2007: 159-160)

##### **▪ Polostrukturovaný rozhovor**

Jako typ interview je použit polostrukturovaný rozhovor, který pomůže zodpovědět výzkumné otázky lépe než nestrukturovaný rozhovor, protože umožňuje provést rozhovory s více respondenty strukturovaněji, čímž dochází k redukci pravděpodobnosti, že se získaná data v jednotlivých rozhovorech budou strukturálně lišit. (Hendl, 2005: 177)

Při realizaci polostrukturovaného rozhovoru je třeba si vytvořit schéma, které je pro tazatele závazné. Je sepsáno minimum otázek a témat, které má tazatel za

povinnost probrat. Na tyto otázky se potom nabalují další témata a otázky, při zpracování a analýze dat pak tazatel může a nemusí s daty z těchto otázek dále pracovat. Obvykle právě tyto doplňující otázky odkrývají mnoho informací, které pomohou mnohem lépe uchopit předkládaný problém (Miovský, 2006: 160)

Polostrukturovaný rozhovor tvoří celkem 12 tazatelských otázek a řada podotázek. Podotázky jsou využity v případech, kdy respondent sám danou oblast nezmíní a v celkovém kontextu rozhovoru se i přesto bude jevit jako významná. Kompletní polostrukturovaný rozhovor se všemi podotázkami je v příloze 4 této práce.

- **Základní osnova polostrukturovaného rozhovoru:**

**Základní údaje:**

TO1: Anamnéza vězně

TO2: Anamnéza rodiny

**DVO1: Jaké dopady po jednotlivých oblastech<sup>12</sup> přináší rodinám uvěznění osoby jejich člena?**

TO3: Uveďte dopady po oblastech, které mělo uvěznění na Vaši rodinu.

TO4: Lišily se dopady u jednotlivých členů Vaší rodiny?

TO5: Měl/a jste na úplném začátku dostatek informací o situaci, do níž jste se dostal/a?

**DVO2: Jakou roli při vyrovnávání se s uvězněním hraje pro rodinu její přirozené prostředí<sup>13</sup> a jak jsou uvězněním ovlivněny vztahy z tohoto prostředí?**

TO6: Kdo a co z Vaší rodiny a přirozeného okolí Vám pomohlo situaci v jednotlivých oblastech dopadů zvládat?

TO7: Udržoval/a jste s uvězněným kontakt? Pokud ano, popište ho prosím.

---

<sup>12</sup> Respondentům popsáno jako oblast finanční, praktická, zdravotní, péče o dítě a mezilidských vztahů

<sup>13</sup> Respondentům popsáno jako členové rodiny, příbuzenstvo, přátelé, známí a další osoby ve fyzické či vztahové blízkosti (škola, komunita, zaměstnání, ...)

TO8: Změnily se uvězněním Vaše blízké vztahy? Pokud ano, jak?

**DVO3: Jaké profesionální služby využívají rodiny při vyrovnání se s uvězněním?**

TO9: Jakou profesionální službu jste využil/a?

TO10: Jak jste se o službě dozvěděl/a?

TO11: Popište prosím Vaši účast na svépomocné skupině.

TO12: Jak hodnotíte aktuální nabídku služeb pro rodiny vězněných?

### **6.6 Výběr a charakteristika výzkumného vzorku**

Pro stanovení výzkumného vzorku byla použita metoda záměrného (účelného) výběru, která je nejrozšířenější při aplikaci kvalitativního přístupu. Tato metoda pracuje při výběru účastníků s kritérii, kterými je buď vybraná vlastnost, nebo příslušnost k určité skupině. Na základě stanovených kritérií jsou vyhledáváni pouze ti jedinci, kteří tato kritéria splňují a současně jsou ochotni se do výzkumu zapojit. (Miovský, 2006: 135)

Kritérii pro výběr respondentů tohoto výzkumu byl věk nad 18 let, osobní zkušenost s uvězněním rodinného člena a pravidelná účast na svépomocné skupině. Výzkumný soubor tvořilo 8 respondentů, kteří se účastnili svépomocné skupiny pražské organizace Zabranou. Svěpomocná skupina je určena rodinám s uvězněným členem. Čtyři respondenti pocházeli z Jihočeského kraje a čtyři z hl. města Prahy. Mezi respondenty byli dospělé osoby, 6 žen a 2 muži. Z hlediska rodinných rolí to byli dvě partnerky, dvě manželky, dvě matky a dva otcové, šlo celkem o sedm různých rodin.

Vzhledem k citlivému tématu výzkumu jsem u většiny respondentů využila osobní známosti ze svépomocné skupiny organizace Zabranou o.p.s, které jsem se pravidelně účastnila po dobu jednoho roku. Respondenty jsem oslovila nejprve osobně při příležitosti konání svépomocné skupiny a poté znovu prostřednictvím emailu s žádostí provést s nimi rozhovor, kde jsem též nastínila průběh a podmínky rozhovoru.

## **6.7 Metody zpracování získaných dat**

Provedené rozhovory byly zaznamenávány na diktafon. Zvukový záznam pomocí diktafonu zachycuje veškeré kvality mluveného slova – sílu hlasu, délku pomlky, doprovodné zvuky apod. na záznamu je vše tak, jak se odehrálo, je tedy autentický a umožňuje kontrolu validity výzkumu a nezájatost výzkumníka. (Miovský, 2006)

Po uskutečnění rozhovorů se všemi respondenty jsem provedla transkripci jejich záznamů. V zájmu zachování přislíbené anonymity jsem však pro účely této práce využila pouze vybrané pasáže, které neobsahují identifikační údaje respondentů.

Zvolenou metodou zpracování získaných dat je v tomto případě kvalitativní analýza, která spočívá v tzv. kódování. „*Kódováním se rozumí rozkrytí dat směrem k jejich interpretaci, konceptualizaci a nové integraci.*“ (Hendl 2005: 246)

Při zpracování získaných dat jsem postupovala tak, že jsem nejdříve identifikovala stěžejní témata vzhledem k teoretické části této práce. Dále jsem podle nich vytvořila strukturu výzkumu do tří oblastí zájmu, ke kterým jsem operacionalizací tazatelských otázek a podotázek vybrala ty, které nejvíce vystihovaly zjišťované dílčí výzkumné otázky. Ty jsem pak vyhodnotila spolu s výzkumnými předpoklady, které jsem si určila na základě studia literatury a zkušeností z praxe.

## **6.8 Etické aspekty výzkumu**

„*V každém výzkumu je potřeba řešit jeho etické otázky a každý výzkumník by se podle nich měl zaobírat etickými souvislostmi svého výzkumu.*“ (Švaříček, Šedřová, 2007: 227) Tento výzkum proběhl podle etických zásad sociálně vědního výzkumu. Každého respondenta jsem nejprve informovala o průběhu, cílech výzkumu, zpracování a interpretaci dat. Od respondentů jsem dostala ústní souhlas s účastí na výzkumu. Tím, že jsem v práci nepoužila žádné osobní ani citlivé údaje a pravá jména jsem zaměnila za fiktivní, jsem zachovala anonymitu všech respondentů. Účastníci výzkumu byli také informováni o tom, že data, která poskytnou, budou použita jen pro účely výzkumu a po jeho provedení budou skartována.

## 7 PREZENTACE A INTERPRETACE ZÍSKANÝCH DAT

Cílem této kapitoly je jednak popsat průběh uskutečněných rozhovorů a především interpretovat získaná data optikou výzkumných otázek stanovených v metodologické části této práce. Design výzkumu byl strukturován do tří výzkumných oblastí, jež vystihují tři dílčí výzkumné otázky. Při interpretaci získaných jsem se držela této struktury. V rámci interpretace jsem určila základní kategorie, které vystihují jednotlivé oblasti výzkumu, a podle kterých jsem se v datech získaných z rozhovorů orientovala. Prostřednictvím toho jsem hledala odpovědi na výzkumné otázky. Na základě uskutečněných rozhovorů jsem vytvořila osm tematických kategorií, které popisují jednotlivé výzkumné oblasti.

### 7.1 Průběh rozhovorů

Respondenty jsem oslovila nejprve osobně při příležitosti konání svépomocné skupiny a poté znovu prostřednictvím emailu s žádostí provést s nimi rozhovor. V emailu jsem též nastínila průběh a podmínky rozhovoru. Rozhovory probíhaly v červnu 2014. Za všemi respondenty jsem k provedení rozhovoru přijela do jejich přirozeného prostředí nebo jim nabídla, aby si místo setkání zvolili sami. Pět respondentů jsem navštívila v domácnosti a tři na veřejném místě.

Respondenty jsem seznámila s časovým rozvrhem rozhovoru, jeho účelem a strukturou. Všechny účastníky jsem informovala o ochraně jimi poskytnutých dat a o jejich anonymním využití pouze k účelu diplomové práce. Dbala jsem též na ochranu citlivých témat respondentů tím, že jsem je upozornila na možnost neodpovídat na otázky, které nebudou chtít zodpovědět. Na závěr každého rozhovoru jsem se respondentů zeptala, zda se v souvislosti s provedeným rozhovorem necítí nějak nepříjemně a jestli je možné ho takto uzavřít.

### 7.2 Vyhodnocení výzkumných otázek

- **První výzkumná oblast: Dopady uvěznění na rodinu**

V první výzkumné oblasti definované DVO1: *Jaké dopady po jednotlivých oblastech přináší rodinám uvěznění jejich člena?* Byla jako nejčastější oblast dopadů

popisována u všech respondentů **oblast mezilidských vztahů** spolu s oblastí psychickou. Ve vztahové oblasti byly dopady opakovaně popisovány pojmy, jako je *blížkost* či *potřeba spát v jedné posteli a víc spolu být a mluvit spolu*. R7: „*První reakce syna na tátovo uvěznění byla, že se mnou začal spát v posteli. Trávili jsme tam po večerech společně čas, sledovali DVD z dovolených a TV.*“ R4: „*Měli jsme potřebu být blízko sebe, tak jsme spolu začali všichni tři spát v posteli.*“ R6: „*Syn se mnou začal spát v posteli a zůstal tam až dodnes.*“ Význam vztahu jako největší motivace při udržení kontaktu rodiny s vězněným potvrdila i podotázka *Co pro Vás bylo motivací na Vaší situaci pracovat?* Sedm z osmi respondentů jako důvod uvedli právě dobře fungující vztah před uvězněním.

**Psychické zdraví** jako druhá nejhůře snášená oblast dopadů popisuje respondent 5 přirovnáním svých emocí z uvěznění k emocím ze smrti a dodává, že: „*Styděla jsem se své emoce přirovnávat ke smrti, protože jsem věděla, že svého blízkého zase uvidím, ale požívala jsem to stejně*“. R7 mluví o svém psychickém stavu takto: „*Nejdříve jsme měla psychické potíže, brečela jsem, pila a zase brečela.*“ Psychická oblast byla často spojována s horším prožíváním v případě další těžké životní události, pokud rodinu postihla během uvěznění, jako např. smrt nebo nemoc v rodině. R6 uvedl: „*Po psychické stránce to bylo těžké v době, kdy zemřel děda (vězněného otec), jeho smrt jsme prožívala uvězněním hůř.*“ Podobnou zkušenost měl i R2: „*Nejhůř jsem se cítila, když jsem měla nemocnou dceru, chyběla mi opora, prožívala jsem to hůř tím, že byl partner uvězněný.*“ R7 zase takto: „*Během VTOS mi zemřela matka, bylo to peklo, prožívala jsem to mnohem hůř, protože tam nebyl on.*“ Tvrzení, že nejhůře se rodiny zvládali vyrovnávat s dopady psychického a vztahového rázu se potvrdilo i podotázkou *S jakou konkrétní změnou či dopadem se vyrovnáváte nejobtížněji/dodnes?*

Dopady v **oblasti fyzického zdraví** popsal R5 takto: „*Těžko jsem zvládala sebe a o to hůř pak děti, ve stresové situaci jsem zapomínala na svoje zdraví*“. R2 mluví o potřebě partnerky vydržet rok bez sexu, která může mít zdravotní důsledky. „*Ženy mají výčitky z nevěry, ale sexuální abstinence jim může přinést i zdravotní problémy, když si to pak dovolí, zlepši se jejich zdravotní stav.*“

**Finanční oblast** byla značně zasažena u respondentů, kteří byli partnerkami či manželkami vězněného, nikoli rodiči. Respondent 4, který měl ve vězení dospělého syna, uvedl, že: „*Všechny oblasti byly zasaženy, zdravotní ne, nejvíce*

*psychická a vztahy, nejméně finanční.*“ Naopak R5, jehož vězněný byl manžel, uvedl, že: *„Po finanční stránce jsme byli na uvězněném ekonomicky závislí a hlavně finanční záležitosti jsme řešili ještě společně v těsné době před nástupem do VTOS.*“ Ambivalentní pocity popsané v teoretické části vystihl R5 v oblasti praktického fungování jako: *„Stála jsem nad hromadou dříví a plakala dojetím, že má čím topit a zároveň zoufalstvím, jak to naštípát, fyzicky jsem toho nebyla schopná.*“ Ze socioekonomické oblasti byly vedle dopadů finančních a praktického fungování uváděny **dopady na bydlení** především v první fázi po uvěznění (viz níže) a poté až v poslední fázi po propuštění vězně, kdy šlo především o souvislost s nemožností návratu vězněného do původního prostředí, což bývá častou podmínkou PP.

S komplikacemi v **oblasti péče o dítě** se logicky potýkali respondenti, kteří zůstali po uvěznění sami s malými dětmi. R6 uvedla, že: *„Nejcitelněji byla zasažena oblast péče o děti. Uvězněním jsem já i můj syn ztratil kontakt s manželovou dcerou z prvního manželství. Na synovi tento dopad pociťuji dodnes, protože si k sobě nenašli s nevlastním sourozencem znovu cestu.*“ Stejnou trvalost dopadu, který pociťuje dodnes, uvedla R7 takto: *„Brzy nastaly problémy ve výchově syna, protože jsem ho celou dobu uvěznění prakticky nevychovala, problémy z toho trvají dodnes.*“ R6 zmínil i negativní aspekty spojené s potřebou přijetí více rodinných rolí: *„Trvalo mi asi 14 dní, než jsem nastartovala mozek, že musím v jedné osobě zastat dvě role.*“ R2 uvedla zajímavý dopad v oblasti dětí, kdy: *„Tím, že šel do výkonu, mě připravil o možnost mít dítě, protože jsem byla už ve věku, kdy bylo na dítě nejvyšší čas.*“

Co se týče **dopadů z hlediska času**, které řadím v teoretické části do samostatné podkapitoly, ptala jsem se respondentů podotázkou z první výzkumné oblasti: *„Jaké byly první potíže, se kterými jste se potýkal/a bezprostředně po nástupu Vašeho blízkého do vězení?“* Fázi bezprostředně po uvěznění popisovali respondenti většinou pomocí pocitů, nikoli potřeb. Z toho usuzuji, že se rodiny nejdříve potýkaly s dopady v oblasti psychické. Pocity se shodovaly ve své naléhavosti, lišily se však ve svém druhu. R1 vyjádřil, že: *„První pocity po vzetí do vazby byly jako určitý druh úlevy, vzhledem k jeho drogové minulosti jsem věděl, že je o něj ve vězení postaráno, uvěznění byla jistota.*“ R2 naopak popisuje: *„Cítila jsem se vyuzita, cítila jsem zradu tím, že mi partner uvěznění tajil, i když to věděl rok dopředu. Chtěla jsem s ním ukončit vztah.*“ Mezi dalšími pocity respondenti uváděli

například: strach, stres, nedostatek síly, šilenství. R5 považuje první fázi uvěznění za těžko zvladatelnou rovněž z důvodu zvýšené potřeby sdílení: „*V tu dobu jsem neměla nikoho, kdo by měl podobnou zkušenost, běhala jsem a volala o pomoc. Věděla jsem, že je tady 20 tisíc odsouzených, ale kde jsou ty rodiny?*“ Zvýšenou potřebu sdílení hned v začátku uvěznění uvedl i R4. Tři z osmi respondentů věděli o uvěznění předem, čekali jen na volnou kapacitu ve věznicí, cca kolem jednoho roku.

Pokud jde o fázi uvěznění, nebylo zjištěno, že by se respondenti shodli na jedné ze tří fází, kterou by hodnotili jako nejtěžší, každý prožíval jednotlivé fáze jinak obtížně v souvislosti s konkrétní situací jednotlivých rodin. Potřeby před uvězněním rodiny neměli, protože o tom nejčastěji nevěděly, potřeby během VTOS jsou popsány a potřeby po propuštění souvisely nejčastěji s potřebami sžití, narovnání vztahů, navrácení mužských kompetencí praktického rázu, předávání mužských rolí a znovu osvojování si těch ženských. K tomu R7 uvedla: „*Těžké bylo to znovu sžití, odvykli jsme si od sebe, např. u TV přepínání programů nebo jsem mu zapomněla připravit snídani. Nedávno jsme se o tom spolu bavili se synem a on řekl, že celou dobu čekal na tátu a teď je tady nějaký velitel, něco v něm je, má pocit, že čekal na tátu, ale táta nepřišel.*“ Na problematiku očekávání někoho jiného po návratu z vězení upozorňuje i R2: „*Byl „mimo“, měl jinou barvu pleti, takovou bledou šedo zelenou, je to tím, že nejsou na denním světle a sluníčku, to mě překvapilo, nepůsobilo to na mě dobře.*“

Z časového hlediska byl nicméně zaznamenám jistý rozdíl mezi zvládáním uvěznění ze strany čekajících rodičů a čekajících partnerek. U rodičů bylo zvládání s plynutím času ve VTOS vzrůstající tendence, u partnerek naopak klesající tendence. Jak R3 tak R4 uvedli, že: „*Postupně jsme se cítili lépe, čím více trest utíkal, tím to bylo lepší.*“ Stejně tak to popisuje R8: „*Ze začátku to bylo horší, nyní už je to lepší, jsem s tím už smířená. Čím déle tam je, tím rychleji to utíká.*“ R2 naopak uvedla, že na partnera čekala 3,5 roku a že to bylo čím dál tím těžší. Zajímavé byla její zkušenost, kterou má díky tomu, že je v kontaktu s několika dalšími ženami, které mají partnera ve vězení, z jejich společného sdílení vysledovala základní časové předěly během uvěznění - do půl roku, do roku a po roce až dvou letech – kdy schopnost udržet s partnerem vztah má klesající tendenci. „*Do půl roku je to v pohodě, zvyknete si na nějaký režim. Do roka se to ještě dá, dá se to ještě rok a půl a pak to začne, začnou problémy, např. vydržet se sexuální*

*abstinenčí. Rok a půl je zlomový a dva roky už jsou pro partnerku bez dětí velmi těžké.*“ Respondentka to popisuje tak, že ženské tělo je biologicky nastaveno na rok, což má spojitost s reprodukčním cyklem těhotenství a se schopností vydržet rok bez sexu. Do časové oblasti spadá i dobrá připomínka R7: *„Huř jsem se cítila na Vánoce, narozeniny, svátky, po návštěvě, kdy jsem věděla, že se uvidíme až za měsíc a před návštěvou to byly nervy a těšení dohromady.“*

Vedle psychických dopadů charakterizuje první fázi po uvěznění jednoznačně potřeby **v oblasti praktického fungování**, šlo především o vyrovnávání se s péčí o psy, se zajištěním opuštěného obydlí či majetku po uvězněném a zaplacením služeb spojených s bydlením. R6 se zmiňuje, jak přijela poprvé domů: *„Musela jsem se zamyslet co dál, co bude nejlepší udělat, jestli se odstěhovat nebo se vrátit domů, propočítat, jestli to finančně zvládneme. Nejtěžší bylo přijít poprvé do prázdného domu a sklízet po vězni věci denní potřeby, vysypat popelník, uklidit nedopité kafe, odhozené oblečení.“*

Velmi zajímavé postřehy přinesla tato podotázka z první výzkumné oblasti: *Vznikla Vám nějaká zcela nová potřeba, kterou jste do té doby vůbec neznal/a?* Spektrum odpovědí bylo opravdu různorodé. Na tuto otázku odpověděla R6: *„Nikdy do té doby jsem tak často nepotřebovala občanský průkaz, v životě jsem se nesetkala s tím, abych někam šla a musela rozebrat celý kočár (myšleno při kontrole před návštěvou) nebo že by si někam nemohl vzít syn hračku. Po propuštění jsem se musela naučit spolu s ním znovu fungovat, připravovat mu jídlo například.“* Pro R2 bylo též nové, že toto téma nemohla s nikým sdílet, tato výpověď potvrzuje uvěznění jako tabu v teoretické části této práce. Zajímavý postřeh tohoto respondenta byl také: *„V dnešní době elektronických médií jsem se nesetkala s praktickými problémy spojenými s běžnou písemnou korespondencí, např. najít schránku, časovou náročností spojenou se vzdáleností poštovních schránek, jejich různou dobou výběru, nedostupností poštovních známek v běžné síti trafik.“* Pro ostatní respondenty byly nové potřeby především v oblasti praktického fungování spojené s výkonem mužských prací v domácnosti nebo se zastáváním mužské role ve výchově.

Snad v žádném jiném případě se respondenti neshodovaly tolik jako při odpovědi na otázku TO4: *Lišily se dopady u jednotlivých členů Vaší rodiny?* Odpověď zněla jednoznačně matka, případně matka matky. Dopady jsou

významnější jednoznačně v ženské linii, což koresponduje i s tvrzením v teoretické části.

▪ **SHRNUTÍ DVO1: *Jaké dopady po jednotlivých oblastech přináší rodinám uvěznění jejich člena?***

V první výzkumné oblasti definované DVO1: *Jaké dopady po jednotlivých oblastech přináší rodinám uvěznění jejich člena?* vyplývají tyto závěry: Ze všech oblastí zasažených uvězněním a definovaných v teoretické části této práce v kapitole 3. *Dopady z uvěznění a specifické potřeby rodin* uváděli respondenti nejčastěji oblast mezilidských vztahů, jako druhou pak oblast psychického zdraví. Obě oblasti byly také uvedeny jako první zasažené bezprostředně po uvěznění, v rané fázi se objevily ve zvýšené míře i dopady v oblasti praktického fungování. Opuštěné rodiny musely rychle řešit každodenní běžné záležitosti, které předtím zastával uvězněný.

Oblast mezilidských vztahů, myšleny jsou především vztahy uvnitř rodiny, a oblast psychiky byly zasaženy u všech respondentů bez ohledu na jejich postavení v rodinném systému. Rodinná role nabývala významu, ve finanční oblasti, která byla hůře prožívána u respondentů, jež byli partnerkami či manželkami vězněného, nikoli rodiči. Mezi těmito dvěma skupinami respondentů - rodiči a partnery vězněných – byla také pozorována signifikantní odlišnost v oblasti dopadů a potřeb z hlediska času. Zatímco rodiče vězněného dítěte s ubíhajícím časem věznění snášeli situaci lépe, partnerky vězněných, zvláště pokud neměly s uvězněným děti či jiné závazky, snášely delší dobu uvěznění naopak se zhoršující se tendencí. S problémy v oblasti rodinných rolí se potýkaly více manželky a partnerky, než rodiče vězněných, a to z důvodu výchovy dětí a potřeby zastávat více rolí v jedné osobě. Dopady v oblasti výchovy dětí byly také uváděny jako ty, se kterými se musejí vyrovnávat nejdéle, i po propuštění vězněného, ať už se např. týká nuceného předčasného dospění dětí, nebo zpřetrhání vztahů s nevlastními sourozenci.

Zajímavý postřeh uvedla respondentka, která rozdělila čas strávený ve VTOS třemi časovými předěly, na půl roku, rok a více než rok až dva roky. S vrůstajícím časem klesá šance na udržení vztahu, mj. z důvodu vězeňských podmínek nenaplnujících sexuální potřeby a potřeby fyzické blízkosti. Respondentka uvedla tyto časové předěly do souvislosti s biologickým nastavením ženského těla a jejího reprodukčního cyklu. Ženské tělo je v těhotenství schopné zvládat sexuální

abstinenční přibližně jeden rok, stejnou schopnost se ukazuje i u partnerek vězněných mužů, u kterých se nenaplnění této potřeby může zhruba po roce projevit ve zhoršeném zdravotním stavu. Pokud jde o fázi uvěznění, nebylo zjištěno, že by se respondenti shodli na jedné ze tří fází, kterou by hodnotili jako nejtěžší, každý prožíval jednotlivé fáze jinak obtížně v souvislosti s konkrétní situací jednotlivých rodin.

Velmi zajímavé postřehy přinesla tato podotázka z první výzkumné oblasti: Vznikla Vám nějaká zcela nová potřeba, kterou jste do té doby vůbec neznal/a? Spektrum odpovědí bylo opravdu různorodé, nejčastěji se týkaly komplikací při udržování kontaktu s vězněným a kontrolních procedur během návštěv. Více pak v předešlé kapitole. Naprostou shodu odpovědí vykazala otázka na snášení dopadů jednotlivými členy rodinného systému, kdy se potvrdilo tvrzení z teoretické části, že dopady jsou jednoznačně hůře prožívány v ženské linii.

Závěrem lze tedy dodat, že v této výzkumné otázce byly zjištěny potřeby naplňující všechny oblasti uvedené v teoretické části této práce, čímž se vzhledem k jejich množství a širokému záběru potvrdila naléhavost jejich plnění.

▪ **Druhá výzkumná oblast: Saturace potřeb rodiny svépomocí**

S ohledem na obsah *VTO2: Jakou roli při vyrovnávání se s uvězněním hraje pro rodinu její přirozené prostředí a jak jsou uvězněním ovlivněny vztahy z tohoto prostředí?*, který se ptá i na vztahy, zařazují do vyhodnocení této výzkumné oblasti popis změny vztahů ve třech rovinách – uvnitř rodiny, ve vztahu k vězněnému a ve vztahu k širšímu přirozenému prostředí rodiny (sousedů, kolegů a přátel), protože právě oblasti těchto vztahů zakládají příležitost svépomoci.

V oblasti svépomoci a vztahů se ukázalo, že více než v jiných oblastech ty hraje roli, zda jsou rodiny z velkého města či venkovského prostředí. Čtyři respondenti byli z Prahy, u nich o uvěznění jejich vzdálenější okolí (sousedí, kolegové v práci, apod.) příliš nebo vůbec nevědělo, čtyři respondenti byli z venkova, u nich byla situace jiná v tom, že o uvěznění vědělo mnohem více lidí z širšího okolí. R4, která žije na venkově, uvádí: „Věděla to celá vesnice, ale lidi se nikdy sami nezeptali. Okolí se nechovalo jinak, ale z doslechu víme, že se o tom lidi

*baví, to pociťujeme dodnes, slyšíme pomlvy, co kde syn vyvádí, i když už tady rok vůbec nebydlí. Pro nás je lepší, když je mimo vesnici.“ R5 žijící rovněž na venkově zažila nepříjemnou situaci s pomluvami ve školní jídelně, která vyvrcholila v to, že vyvěsila na nástěnku „veřejné vyznání“: *Vážení rodiče, chci zabránit pomluvám týkající se mé rodiny, manžel byl odsouzen za tohle, v rodině funguje dobře, nebyl zbaven rodičovských práv, svatbu jsme měli v kostele. Chcete informace, tak tady jsou! Veškeré dotazy ráda osobně zodpovím.*“ Respondentka měla potřebu se ospravedlnit, měla strach, že by na základě pomluv mohla k nim domů přijít sociální pracovnice, v tu dobu na tom nebyla dobře s financemi, a i když byla lednička prázdná, každý den zvládla děti nakrmit a postarat se o ně. Bála se ale, že sociální pracovnice by to viděla jinak a na základě uměle vytvořené pomlvy by jí mohla ji děti vzít.*

Níže podávám poměrně detailní popis změn ve vztazích rodiny s uvězněným členem:

**R1: Vztah respondent – vězněný syn.** Syn se ve vězení naučil lhát, zkreslovat pravdu, otec mu nemohl po propuštění tolik věřit jako dřív. Otec výraznou změnu vztahu synem nezaznamenal, jediné snad přání syna po propuštění strávit s otcem víc času a občas potřebu si s ním více povídat. Po třech letech jejich společného soužití po propuštění se jejich vztah znovu vyostřil, syn dodnes odmítá s otcem kontakt.

**Vztah vězněný syn – matka.** Matka, od které se vězněný syn cítil po rozvodu ostrčen, měla příležitost mu nyní vynahradit zájem, který projevila pravidelnými návštěvami ve vězení, balíky, obejmuli se tam. To bylo pro jejich vztah významné a prospěšné. Syn se tím snažil k matce přiblížit. Po propuštění matka častěji docházela do domácnosti syna a otce a více s ním chtěla mluvit, snažila se ho více podporovat, přinášela mu potraviny, bývalý manžel ji to vytýkal, začaly přestřelky mezi rozvedenými manžely a na to konto i mezi otcem a synem.

**Vztahy v širší rodině** zůstaly neměnné a loajální.

**Vztah respondent se svoji rozvedenou manželkou.** Uvěznění byla pro ně další ze společných akcí. Příležitost společných návštěv syna je spojila v nově spolu strávený čas. Zároveň měli nové téma, o kterém, si spolu mohli povídat. Pozitivní zkušenost byla ta, že jejich manželství rozdělilo mj. odlišné názory na výchovu dětí,

ale v případě uvěznění se jejich názory podobaly, shodli se na tom, že syn něco provedl a zasloužil si za to trest.

**R2: Vztah k lidem obecně** se respondentce změnil tím, že neměla k lidem takovou důvěru, člověk značně být opatrnější, více si všechno prověřuje. Nevidí to ale jako negativní dopad, opatrnosti není nikdy dost.

**Vztah respondentka – uvězněný.** Narušená důvěra, už mu nikdy tolik nevěří.

**R3: Vztah respondent – vězněný syn.** Otec se od syna chtěl ze začátku distancovat, odmítal telefonický i písemný kontakt, nechtěl mu posílat balíky, pochyboval i o návštěvě, kontakt ustříhl, dělal, jakoby syn neexistoval. Změna přišla v okamžiku, kdy matka zkontaktovala svépomocnou skupinu a oznámila manželovi, že tam jede a ptala se ho, jestli pojede taky. Cestu k synovi si našel také skrze dopisy, které se synem udržovala matka, z nich zaznamenal na synovi změnu a byl ochoten navázat kontakt, vždy se manželky zeptal, zda si může jejich dopis přečíst, souhlasila. Nyní je jejich vztah narovnaný.

**R4: Vztah sestra – uvězněný.** Před uvězněním neměli dobré vztahy, jeho sestra přešla uvěznění mlčením, jejich společné soužití nedělalo dobrotu. Nikdy ho ve vězení nenavštívila, ptala se na bratra matky, když se vracela z návštěv.

**R5: Vztah matka – uvězněný** Vztah ochabl. Matka neměla psychicky na to, udržovat s vězněným písemný či osobní kontakt do věznice. Uvězněný syn nevěděl o tomto bloku matky a bral to jako zradu, opuštění.

**R6: Vztahy mezi nevlastními sourozenci** se zpřetrhaly.

**Blízké vztahy** uvěznění posílilo, semklo. Vztah s maminkou se posílil, se sestrou se zlepšil, pubertální bratr najednou dospěl.

**R7: Vztah respondentka – uvězněný.** Po uvěznění mu věří víc. Myslí si, že je uvěznění spíše posílilo a že je už nic nerozdělí.

**Vztah uvězněný otec – syn.** Po návratu otce z vězení syn začal na otce žárlit. Na obou bylo vidět hrozné soutěžení. Např. matka přišla po práci domů a oba navrhli nějaký program a já ona musela vybrat, s kým bude. Syn jí řekl, že od té doby, co se vrátil táta, s ním už netráví matka tolik času.

**Vztahy s blízkými lidmi.** Uvěznění vytříbilo její přátele, ale ti, co zůstali, jsou opravdu praví přátelé, toto hodnotí respondentka jako pozitivní dopad z uvěznění.

**Vztah uvězněný – respondentka.** Partner si velmi vážil respondenty za to, co pro něj všechno udělala během věznění, co jí to stálo peněz a práce. To si uvědomil až, když to slyšel od členů svépomocné skupiny po propuštění, které se spolu s partnerkou účastnil. Respondentka uvádí, že nikdy partnerovi neříkala, co pro něj všechno obětovala, on to sice věděl, ale plně si to uvědomil až díky účasti na skupině. Z vězení odcházel snad jediný, kdo měl vztah.

**R8: Vztah uvězněný – bratr.** Jsou nevlastní bratři a jejich vztah se uvězněním zlepšil, prospělo jim to. Všechny ostatní vztahy jsou stejné.

- **SHRNUTÍ DVO2: Jakou roli při vyrovnávání se s uvězněním hraje pro rodinu její přirozené prostředí a jak jsou uvězněním ovlivněny vztahy z tohoto prostředí?**

Přirozené prostředí rodiny znamenalo u většiny respondentů významný subjekt pomoci především z důvodu relativně dobře fungujících rodinných vztahů již před uvězněním a současně z důvodu neexistence služeb veřejné pomoci. Do pojmu *přirozené prostředí* se dalo u rodin žijících na venkově zařadit více lidí než u rodin z velkého města, a to jak ve svém pozitivním tak negativním důsledku. V pozitivním důsledku znamenalo širší přirozené prostředí venkova větší příležitost k využití svépomoci než ve velkém městě, v negativním důsledku znamenalo širší přirozené prostředí na venkově horší dopady v oblasti stigmatizace a snížení statutu rodiny.

Pro vyrovnávání se rodiny se svojí situací svépomocí ji též pomáhal samotný kontakt s vězněm a vědomí o jeho dobrém prospívání. Tomu podle jejich zkušeností hodně pomáhal telefonický kontakt s vězněným, který díky tomu, že byl intenzivní i několikrát do týdne, nebo alespoň jednou, udržoval obě strany v silné kontinuitě. Partnerky uváděly, že jim tento druh kontaktu velmi usnadňoval jejich život po psychické, ale i praktické stránce, neboť vězněný jim mohl pomáhat a radit při běžných záležitostech, čímž na opačné straně zase jeho velmi posilovalo a motivovalo, díky tomu, že měl stále pocit, že patří do rodiny a může ovlivňovat věci

venku. Jak velký význam mají telefonické hovory pro rodiny, vystihuje R7: „*To byla vzpruha jako blázen. Když jsem se poprvé dozvěděla o možnosti telefonování, myslela jsem si, že mě raní mrtvice.*“ Respondentka popisuje, jak u dvouminutového telefonátu s vězněm seděla celá rodina a byl to pro ně svátek. Tento druh udržování kontaktu rodiny s vězněm se ale potýká s problémy finanční nákladnosti, časové omezenosti a potřeby o telefonát předem žádat a domlouvat si pevný termín, v některých věznicích není tento kontakt možný vůbec.

V otázce dopadů uvěznění na vztahy a jejich změnu byl zaznamenán signifikantně pozitivní vliv na posílení vztahu mezi vězněným a rodinou, přikládám to ale spíše do spojitosti s tím, že respondenti měli s uvězněným poměrně stabilní vztah již před uvězněním a šest z osmi respondentů si s uvězněným udrželo dlouhodobě dobrý vztah i po propuštění. Dost často se stává, že rodina chce navázat s uvězněným kontakt, ale ten ho odmítá, z důvodu např. již dříve nefungujících vztahů. V této oblasti uvedli někteří respondenti podnět na potřebnou službu, která by umožnila vztah s vězněným uzdravit či narovnat. Nejenže, pokud nejsou kontaktu nakloněny obě strany, nikdo ani jednu stranu v navázání kontaktu nepodpoří, ale i pokud není kontaktu nakloněna jen jedna ze stran, není zde žádná snaha vnější oficiální pomoci tento kontakt posílit. Situaci komplikuje i skutečnost, že rodiny jsou ze strany vězeňské služby informovány jen o skutečnosti, jestli jejich blízký ve vězení je či není, ale na všechny ostatní informace, např. délku trestu, je uvaleno informační embargo, které může prolomit jen sám vězněný dobrou komunikací s rodinou. Rodiny se tak dostávají do absurdních situací, ve kterých mají jen ty informace, které jim poskytne sám vězněný, nebo které si složitě samy vyhledají, nejčastěji na internetu. V tomto ohledu by bylo vhodné pracovat na posílení komunikace s vězeňskou službou a přístupu rodiny k informacím.

Záverem lze tedy dodat, že přirozené prostředí rodiny znamenalo u většiny respondentů významný subjekt pomoci především z důvodu dobře fungujících rodinných vztahů a současně neexistence služeb veřejné pomoci. Co se týče vztahů, pro blízké vztahy v rodinném systému znamenalo uvěznění většinou pozitivní dopad, u šesti z osmi respondentů se vztahy uvězněním posílily a prohloubily, nebo alespoň narovnaly. Změny ve vztazích s širším okolím nebyly již tak pozitivní, uvěznění pro ně znamenalo především vytříbení okruhu přátel, s nimiž vztah rodina vězněného posílila, pro ostatní především vzdálenější vztahy přátelské či sousedské mělo

uvěznění spíše negativní nebo neutrální dopad. Rozdíly byly vyzorovány v dopadech na rodiny, které byly z venkova nebo velkého města, horší dopady byly v menších městech.

▪ **Třetí výzkumná oblast: Saturace potřeb rodiny vnější pomocí**

Třetí výzkumnou oblast vystihuje DVO3: *Jaké profesionální služby využívají rodiny při vyrovnání se s uvězněním?* Vzhledem k tomu, že všichni respondenti byli účastníci svépomocné skupiny, hlavním zdrojem jejich vnější pomoci byla právě ona. Svépomocnou skupinu řadím mezi subjekty vnější pomoci především proto, že je organizována oficiální organizací zabývající se pomocí rodinám vězňů. V této oblasti mě zajímala především spolupráce rodiny se subjekty ze státní sféry PMS, PČR, OSPOD, sociálním kurátorem, duchovenskou službou, sociálním pracovníkem ve vězení, vychovatelem a jinými zaměstnanci VS a rovněž spolupráce s nestátními subjekty.

Výzkumná zjištění poukazují na minimální či vůbec žádnou **spolupráci rodin s PMS**. R6 popisuje tuto zkušenost dokonce takto: *„Oslovila jsem PMS, ale ty mi řekli, že se mnou spolupracovat nemohou, ať je osloví manžel z vězení, tak je oslovil, ale odpověděli mu, že s ním nemohou spolupracovat, protože je v kontaktu se sdružením Zabranou. Oni je berou jako konkurenci, odmítli s ním spolupráci z důvodu, že již spolupracuje s jiným sdružením.“* R8 kontaktovala PMS s tímto výsledkem: *„Úplně na začátku jsem volala na PMS, tam to zvedla mladá slečna a řekla mi, že s vězni spolupracují, až když je pustí ven. Ptala jsem se jí, jak to bude do budoucna, ale neuměla mi poradit, nezprostředkovala mi ani žádnou jinou odbornou pomoc, v ničem mi nepomohla.“*

**S vězeňským sociálním pracovníkem** přišli do kontaktu pouze dva z osmi respondentů, jeden byl pracovníkem kontaktován a druhý ho kontaktoval sám. R4: *„Uvažovala jsem o tom, že kontaktuji sociálního pracovníka ve vězení na začátku trestu, když jsem měla potřebu si s ním promluvit, jestli mi syn říká pravdu, jestli to je tak, jak mi to říká, chtěla jsem nezávislou informaci. Sháněla jsem si na ni jméno a číslo, ale bylo to dost náročné. Návštěvy byly taky jen v sobotu a sociální pracovnice tam byla jen ve všední dny.“* R7 měla s nakontaktováním sociální pracovnice ve vězení podobně obtížnou zkušenost: *„V souvislosti se zrušením návštěvy jsem chtěla*

*kontaktovat telefonicky sociálního pracovníka ve vězení, musela jsem si na to vytelefonování vzít den dovolené, než jsem se dozvěděla, že důvodem zrušení návštěvy je kapacita ve věznici.“*

**S církví** spolupracovaly jen dvě respondentky. Kontakt s kaplanem popisuje respondentka 7 jako strašnou úlevu. Informace, které od něj chtěla vědět, byly, jak se daří jejímu manželovi, jak je na tom po psychické stránce, jak to zvládá, kaplan byl pro ni prostředníkem. S církví spolupracovala i R2: *„Církev má tu práci promakanou. Propuštěný se na ně může na ně obrátit, např. když se objeví problémy s partnerkou. V té církvi jim vysvětlí, jak by se měl k ženě chovat, co ona očekává a že je to normální, že by měl být rád za to, že na něj čekala. Církev je připraví na to, že se budou se ženou hádat, proto mají církve tak dobré výsledky, protože to je spíš taková psychologická poradna, to by mělo být už ve vězení. Připraví je taky na vůdčí roli ženy po propuštění, protože ona ji byla nucena převzít.“*

Rodiny s malými dětmi nepopsaly zkušenost, že by je sám kontaktoval **OSPOD**. R5 uvedla, že měla z tohoto kontaktu akorát strach z odebrání dětí, a z toho důvodu si ho ani nepřála. R6 sociální pracovnice z OSPOD matku v souvislosti s uvězněním vůbec nekontaktovala: *„Kontaktovala jsem ji až sama, když mi vznikl dluh na elektřině a já se bála, abych nepřišla o děti. Při té příležitosti jsem sdělila sp-ovnici, že otec je v VTOS, ale ani poté se o mě nezajímala, nenabídla mi žádnou pomoc. Na šetření do rodiny přijela znovu až v souvislosti s úplně jiným případem, který se týkal starší dcery.“*

Ze zaměstnanců VS vykazovali respondenti nejčastější **spolupráci s vychovateli**, ani tu však nehodnotí jako dostatečnou, přesto si jí vážili, protože díky ní měli o uvězněném alespoň nějaké informace.

**Co se týče svépomocné skupiny** a jejího významu při vyrovnávání se rodiny se zátěžovou situací uvěznění byla polovinou respondentů označena jako nejvýznamnější zdroj pomoci, podobně významné postavení v procesu zvládnání dopadů z uvěznění přisuzovali respondenti už jen svým rodinám. Jako důvod vyhledání skupiny jasně převyšovala potřeba sdílení pocitů, získání informací, vypovídání se, potřeba objasnění rozporuplných nebo žádných informací a také potřeba mluvit s někým se stejnou zkušeností, protože to s lidmi bez této zkušenosti moc dobře nejde. R2 svépomocnou skupinu využila jako prostředí, kde se může o

uvěznění otevřeně bavit, stejný význam měla skupina i pro R1: „*Považuji ji za určitý druh rodiny, jsem s nimi na společné lodi, prožili stejnou zkušenost.*“

Důležité pozitivum svépomocné skupiny vystihla R7, i když přišla do skupiny až po propuštění vězně, a to na žádost organizátorů, aby se podělila s ostatními členy o svoji zkušenost „*Ráda by tam chodila vylít srdce, daleko radši než abych ubíjela svoji matku, abych jí neublížovala, tam slzy a emoce nejsou žádný problém a to je paráda, když to máš kde vybit, a když jsou tam lidi, kteří to prožívají taky. Služby bych využila především proto, abych nezatěžovala svoje blízké, protože ti mají taky svoje problémy, a já jsem je celých sedm let zatěžovala jen sebou, jak jsem byla uvězněním pohlcená, nepustila je ani ke slovu, ale to jsem si uvědomila až zpětně.*“

V oblasti profesionální pomoci jasně převyšuje nabídka služeb vězněnému nabídka služeb rodinám vězněných. Podle R4: „*Syn věděl všechno líp než my, hodně informací jsme měli vlastně od něj, ve všem mu ve vězení poradili, kam má napsat, co má kde zařizovat, i o PP se postaral on díky pomoci z věznice a nám pak řekl, co máme napsat do žádosti.*“

Za nejvýznamnější zjištění v této oblasti považuji skutečnost, že žádná z rodin nebyla automaticky kontaktována žádným poskytovatelem s nabídkou vnější pomoci. R6 zmínila, že: „*Nic takového ve státní sféře neexistuje, ale bylo by příjemné, uvítala bych to.*“ R1 uvedl: „*V souvislosti s uvězněním mi žádná pomoc automaticky nabídnuta nebyla. Až v souvislosti s napadením od syna po propuštění mě automaticky kontaktovalo sdružení Bílý kruh bezpečí v rámci ochrany obětí trestných činů. Sám nevím, jak a kde na mě dostali kontakt, ale tento zájem jsem uvítal, pomohli mi.*“ Výše popsaná zkušenost potvrzuje, že v případě potřeby může vnější nabídnutý zdroj pomoci přispět oběti trestného činu k zvládnutí její situace. V praxi doplácují rodiny vězněných nejčastěji na to, že jim není oficiálně přiznán status oběti.

Ač jsem ve výzkumu nedělala rozbor mimických reakcí, nemohu nezařadit postřeh, který byl jasně pozorovatelný a shodný u všech respondentů a vázal se právě k podotázce *Musel/a jste o tuto pomoc/službu žádat nebo Vám byla pomoc automaticky nabídnuta?* Všichni respondenti reagovali na tuto otázku s pousmáním, jakousi ironií až výsměchem z mé naivity, že by je snad někdo kdy v souvislosti

s uvězněním automaticky kontaktoval s nabídkou pomoci, všichni respondenti, ale tuto potřebu potvrdili a jakýkoli zájem by uvítali. R4: „*Kdyby mi někdo zavolal a řekl co a jak, na co mám nárok, to by bylo úplně úžasný.*“

Jakýkoli kontakt museli respondenti ve valné většině iniciovat sami. Uvítali by opačný zájem, protože jak popisuje R7: „*jsem se bála zeptat nebo na sebe jakkoli upozornit, bála jsem se do věznice i volat, aby to na něj nemělo nějaký dopad. Nikoho jsem ve věznici neznala, nevěděla jsem, jak to funguje, měla jsem pocit, že každý takový kontakt VS obtěžuje, a proto jsem se snažila dělat co nejmíň problémů. Měla jsem potřebu dělat vše tak, jak mi řekli, a kdyby mi řekli, že tam mám chodit s členkou s pavími pery, tak tam tak budu chodit.*“

▪ **SHRNUTÍ DVO3: Jaké profesionální služby využívají rodiny při vyrovnání se s uvězněním?**

V oblasti využití profesionálních služeb rodinou vězněného mě zajímala především spolupráce rodiny se subjekty ze státní sféry s PMS, PČR, OSPOD, sociálním kurátorem, duchovenskou službou, sociálním pracovníkem ve vězení, vychovatelem a jinými zaměstnanci VS a rovněž spolupráce s nestátními subjekty. Stejně tak mě zajímal význam svépomocné skupiny, jakožto vnějšího zdroje pomoci.

Výzkumná zjištění poukázala na minimální či vůbec žádnou spolupráci rodin s PMS. Respondenti její služby buď vůbec neznají, nebo s nimi nemají dobrou zkušenost a nevědí, v čem by jim mohla pomoci. Velmi nízko hodnocena byla též spolupráce s vězeňským sociálním pracovníkem, což bylo dáno jeho špatnou kontaktovatelností nebo tím, že rodiny o jeho existenci jen slyšely, ale nikdy s ním nepřišly do styku. Pokud cítili potřebu ho kontaktovat, bylo to z důvodu získání základních informací týkajících se uvěznění. K minimálnímu kontaktu docházelo také mezi rodinami a vězeňským kaplanem, ale v obou případech, kdy s ním přišla rodina do styku, hodnotí jeho práci velmi kladně. Byl pro ně něco jako prostředníkem mezi jimi a vězněným. Oceněna byla především propracovanost duchovenské péče, vstřícný přístup a psychologický ráz jejich pomoci. Se sociálním kurátorem rodiny do styku nepřišly vůbec. Respondentky mající v péči děti uváděly strach z možné spolupráce se sociálním pracovníkem OSPOD z důvodu obavy z odebrání dětí.

Ze zaměstnanců VS respondenti nejčastěji spolupracovali s vychovateli, ani tuto spolupráci však nehodnotí jako dostatečnou, přesto si jí vážili, protože díky ní měli o uvězněném alespoň nějaké informace. Co se týče svépomocné skupiny a jejího významu při vyrovnávání se rodiny se zátěžovou situací uvěznění, byla polovinou respondentů označena jako nejvýznamnější zdroj pomoci, podobně významné postavení v procesu zvládnání dopadů z uvěznění přisuzovali respondenti už jen svým rodinám.

Za nejvýznamnější zjištění v této oblasti považuji skutečnost, že žádná z rodin nebyla automaticky kontaktována žádným poskytovatelem s nabídkou vnější pomoci. V případě zájmu o využití vnějšího zdroje museli jakýkoli kontakt respondenti iniciovat sami. Přesto by uvítali opačný zájem. V oblasti profesionální pomoci vidí rodiny nabídku služeb vězněnému jako jasně převyšující nabídku služeb rodinám vězněných. Informace o vnějších zdrojích pomoci vyhledávaly rodiny nejčastěji na internetu, kde nacházeli také subjekty nestátního charakteru, jejich nakontaktování a komunikace byla snazší než se státními subjekty a s mnohými začali také spolupracovat. Významným zdrojem informací, které respondenti hledali, jim byla také internetová fóra věnovaná tématice uvěznění, některá dokonce sami po svojí zkušenosti založili. Jejich záměrem bylo především zkompletovat všechny důležité informace na jedno místo, aby je tak učinili lépe a rychleji dostupnými.

### **7.3 Vyhodnocení výzkumných předpokladů**

**VP1: Rodiny se zvláště v začátku uvěznění potýkají s nedostatkem informací o situaci, v níž se nacházejí.**

Pro ověření tohoto výzkumného předpokladu jsem využila především podotázku *Chyběly Vám bezprostředně po uvěznění nějaké informace? Jaké?* Sedm z osmi respondentů potvrdilo, že neměli žádné informace, nevěděli ani kde je hledat a kam a na koho se přitom obrátit. R4 uvedl: *„Chyběly mi informace praktického rázu, nevěděla jsem nic o tom, co a jak ve vězení chodí, co mohu a co nemohu.“* Respondenti žádali informace týkající se umístění vězně, délky trestu, návštěv či jiné možnosti kontaktu a někteří se zkoušeli napojit na věznicu a otevřít s nimi komunikace. R6: *„Chtěla jsem s nimi spolupracovat, takže jsem napsala mail do věznice, že s nimi chce spolupracovat na jeho nápravě, za 14 dní mi přišla odpověď“*

*od tiskové mluvčí věznice s informací, na jakého speciálního pedagoga se mám obrátit.*“ Potřebu komunikovat s vychovatelem o tom, jak jejich blízký ve vězení prospívá, uvedlo více respondentů.

Většina respondentů hledala informace na internetu a někteří se obrátili na VS nebo PČR, kde narazili na ochranu osobních údajů o vězni. Kvůli ochraně osobních údajů se o všechny informace musí žádat písemně oficiální cestou, nikoli po telefonu. R5 uvádí: *„Obrátila jsem se na VS, ale bylo mi sděleno, že mi žádné informace neposkytnou, neboť nejsem právní zástupce, ale jenom manželka! Strašně mě to setlo.*“ R8 popsala svoji zkušenost takto: *„Volala jsem na VS, tam mi řekli, že vězení není holubník a žádné informace kromě toho, že tam je, mi nepodají.*“ Objevila se dokonce obava z toho, že pokud se bude rodina chtít ve věznici o něčem informovat, může to poškodit nebo jinak ublížit vězněnému, proto tak raději neučinili.

Z výše uvedených zjištění vyvozují, že výzkumný předpoklad o nedostatečné informovanosti rodin vězněných zvláště v počátku uvěznění byl tímto zcela potvrzen.

**VP2: Rodiny jsou ve snaze udržet vztah s jejich členem ve vězení vystaveny během osobních návštěv stresujícím podmínkám a podstupují neadekvátní bezpečnostní procedury.**

K zodpovězení VP2 jsem využila TO7 z druhé výzkumné oblasti: *Udržoval/a jste s uvězněným kontakt? Pokud ano, popište ho prosím. Dále podotázek Využil/a jste nějakého typu nestandardních návštěv (mimo věznici, návštěvy na delší dobu, za doprovodu nějaké organizace, bez zrakové či sluchové kontroly...)?, Pociťoval/a jste při realizaci návštěv s uvězněným nějaké obtíže?, Jak na Vás působilo vězeňské prostředí a bezpečnostní procedury před a během návštěv?, Pokud jste bral/a na návštěvy děti, jak je snášely?, Měl/a jste během návštěv problémy s komunikací s vězněm?, Máte nějaké návrhy na změny podmínek návštěv?*

Všichni respondenti udržovali s vězněným kontakt prostřednictvím osobních návštěv. **Co se týče podmínek návštěv**, ze zkušenosti s jejich realizací se shodovali na tom, že problematické není ani tolik nehostinné architektonické prostředí a jeho slabá vybavenost, jako spíš špatné přizpůsobení klidnému a soukromému strávení

času se svým blízkým. R6 např. uvedla: „*Vadilo mi, že v průběhu návštěv byla v návštěvní místnosti zapnutá televize s pohádkami pro děti, které je stejně nesledovaly, protože si hrály s jinými dětmi. Je to jako, když je televize v hospodě, odpoutává to pozornost lidí od sebe a odvádí je tak od kontaktu mezi sebou samotnými. Místo toho, abychom si povídali, jsme se dívali na televizi.*“

Za nevyhovující považují např. časové nepřizpůsobení návštěv potřebám rodin, zvláště s ohledem na děti, a to jak z hlediska denní doby tak dne v týdnu. R2 „*Musela jsem vstávat v půl čtvrté ráno, čas návštěv nepřizpůsobovali.*“

Více respondentů se také shodlo na tom, že pozorovali v průběhu VTOS zpřísnění podmínek a kontrolních procedur během návštěv, jako vysvětlení dostali zvyšující se potřebu ochrany před pašováním drog a jiných nepovolených věcí do věznice. R5 uvedla: „*V podmínkách návštěv byly pořád nějaké změny, o kterých jsme nebyli informováni. Nejdřív tam byl nákupní automat na jídlo, příště už tam nebyl, nikdo mi to neřekl, neměla jsem pro děti jídlo. Předpisy byly nejasné, např. tam byla cedule s příkazem a hned pod ní cedule s opačným příkazem.*“

Mezi dalšími těžkostmi v podmínkách návštěv se objevil i nepříjemný přístup ostrahy. R6 např. uvítala, když ji po nějakém čase již znal vězeňský personál, ptal se jí, jak se mají děti, zajímal se, proč na návštěvu nepřišly, oslovovaly ji jménem. R8 podobně popisovala jako příjemné, kdyby se k ní choval vězeňský personál slušně, jako k ženě podle společenských konvencí platných mimo brány věznice a ne jako ke spolupachatelce. R2 také uvedla: „*Oni se k nám chovali, jako kdybychom my něco udělali, kontroly byly zbytečná buzerace, která k ničemu nevedla.*“

R7 pravidelně využívala se svým vězněným partnerem nestandardních návštěv bez sluchové a zrakové kontroly, ty hodnotí jako velmi přínosné. „*Intimní návštěvy by neměly být za odměnu, jestli jde o nějaké utužení rodiny, tak jsou to právě intimní návštěvy, protože když můžou být spolu čtyři hodiny o samotě, to ženská ocení.*“ Z praktického hlediska provádění těchto návštěv dále uvádí: „*Bylo by fajn, kdyby byly součástí těchto návštěvních místností sprchy, není tam ani záchod, jezdila jsem tam dehydratovaná, protože jsme se bála, abych nepotřebovala čůrat.*“ Také zmiňuje potupné podmínky, které musela podstupovat: „*Musela jsem projít přes celý dvůr věznice a všichni vězni věděli, že jsem byla na intimní návštěvě, protože ty jsou na rozdíl od běžných návštěv v týdnu. Zažívala jsem z toho*

*nepříjemné pocity, cítila jsem se, jako když vedou prostitutku, pak jsem šla ale tak pod sebe, že už mi to bylo jedno. Je to potupné, kdyby měli trochu lidskosti... kdyby nám to trošku ulehčili i v tom, aby tam dali ženskou ostrahu místo mužské, když těch ženských strážnic je tam dost.“*

Jako další stresující podmínky byly zjištěny: žádný fyzický kontakt a zvýšená kontrola vězně v případě jeho porušení; nemožnost využít především prvních návštěv z důvodu neinformovanosti; neznalost podmínek, co se při návštěvách smí a nesmí; hluk a nedostatek prostoru, stolečky blízko u sebe; velmi rozdílné podmínky návštěv jednotlivých věznic při zkušenosti s vězněním ve více zařízeních; velké množství lidí – běžně 80 až 150; zbytečné a potupné kontrolní procedury až buzerace, často prováděných u dětských hraček, které by šlo nahradit např. využitím psa, ty jsou přítomni ale jen pro vězně a ne pro rodiny; s ohledem na děti je to především nevhodná denní doba návštěv a jejich dlouhé trvání, které je pro děti neúnosné, nepřítomnost žádné hlídací služby, nevybavenost přebalovacími pulty a dětskými koutky.

Pro samotnou komunikaci mezi rodinou a vězněm během návštěv shledávali respondenti za nepříjemné především nedostatek prostoru pro soukromí. R7 to popisuje takto: *„Ať dají lidem trochu prostoru, když si ti vedle nemají zrovna o čem povídat, tak nás poslouchají, a to není příjemné.“* R1 takto: *„Syn strážil, aby nemluvil moc hlasitě, aby to neslyšeli ostatní spoluvězni. Objal se jen s matkou, se mnou se poplácal po hrudi jako chlap. Nedošlo mezi námi k moc velkým pusám a objímání, protože by mu to vzalo trochu na mužnosti před ostatními.“* Většinou respondentů chyběl při návštěvách fyzický kontakt. R7: *„Uvítala bych zvláštní místnosti pro rodiny s malými dětmi. Kdybychom mohli pět hodin sedět a trávit ten čas jako rodina, tím by vězně motivovali chovat se lépe, rodiny by fungovaly.“*

**Co se týče kontrolních procedur,** nebyla u většiny respondentů vysledována významná nespokojenost s jejich přísností, pro kontroly a ostrahu měli více méně pochopení, spíše se u některých respondentů objevilo to, že jim vadilo, když je házeli do jednoho pytle s návštěvami, které se neuměly chovat nebo které porušovaly pravidla, v tomto ohledu by ocenili nějaké rozlišení běžných návštěv a návštěv rodin, co to s vězni myslí vážně.

K vyhodnocení tohoto výzkumného předpokladu musím uvést, že se potvrdil jen zčásti. Předpoklad souhlasí se zjištěními v oblasti podmínek návštěv, pro jejichž změnu by byli všichni respondenti, v oblasti kontrolních procedur tolik problémů respondenti už neuvádí. Ze zjištění vyplynulo, že řadu navštěvujících lidí mohou podmínky odradit hned při prvních návštěvách natolik, že je přestanou realizovat. I když vůči kontrolním procedurám nebyli respondenti zdaleka tak kritičtí jako k obecným podmínkám průběhu návštěv, ocenili by, kdyby měly trochu jinou úroveň, aby jim dávali větší smysl a nebyly prováděny někdy až hrubým způsobem. Jak uvedla R7: *„Ocenila bych milé, usměvavé zacházení, slušnost, pustit ženu do dveří, základní zdvořilost, která ve společnosti funguje běžně, ale ne tam. Proč bych ona měla trpět? Jdu tam jen na návštěvu.“*

***VP3: Současnou nabídku služeb ze systému vnější pomoci hodnotí rodiny jako nevyhovující, z tohoto důvodu nalézají pomoc zejména v přirozeném prostředí.***

Co se týče hodnocení veřejných služeb respondenty, panuje zde shoda takřka ve všech ohledech. Rodiny předně o žádných konkrétních službách nebo organizacích v souvislosti s poskytováním pomoci lidem dotčených uvězněním nemají velké povědomí. Pozorují jediné vzrůstající četnost svépomocných aktivit lidí, kteří prošli touto zkušeností. K tomu však R4 uvádí: *„Nemyslím si, že všechny tyto aktivity (fóra, webové stránky, ...) fungují dobře, po odeznění jejich osobního problému zanikají, jsou „mrtvé“.* Pokud už nějaké takové aktivity fungují, objevuje se další nedostatek, místní rozdíly v jejich nabídce a kvalitě, jak organizací tak samotné VS. R2 vysledovala, že rozdíl mezi věznicemi, byl okamžitě vidět i na chování vězně. R5 k tomu uvádí: *„Místní dostupnost služeb je špatná, ač jsem byla v kontaktu s Mezinárodním vězeňským společenstvím, neměla jsem peníze na to, tam dojíždět.“*

VS není na rodiny navázána, její spolupráce s rodinou nefunguje, rodina je mimo, nepracuje se s ní, vše je zaměřeno na převýchovu jen vězně, ne na rodinu. Podle R3: *„Všechny aktuálně nabízené služby jsou dobrovolné charitativní činnosti, ale není žádná státní oficiální organizace.“* Podle R2: *„by bylo fajn, kdyby byla v pravidelném kontaktu s vychovatelem, když by se něco dělo, tak by mi zavolal.“*

*Představuju si to jako nějaký systém na základě odměn, když by se vězeň choval dobře, dostal by intimní návštěvu, když by se choval špatně, vychovatel by mi zavolal a já bych partnerovi napsala do dopisu, že např. ruším návštěvu.“*

Z důvodu nulového navázání VS na rodiny, musí veškerá aktivita vzejít právě od nich samotných. Rodiny vykazují v navázání komunikace s VS obavu kvůli negativním dopadům na vězněného, pokud se k tomuto kroku již odhodlají, nesetkávají se s vítanými reakcemi. R5 mrzí, že sama nabízela ředitelovi, že umístí letáky do věznice, ale ten to odmítl s odpovědí, že si to umístí uvnitř věznice pro vězně, ale pro rodiny nic vyvěšovat nebudou. R 6 má zkušenost, že: „*VS ani spolupráce s rodinou nenapadne. Když jsem je oslovila, byli z toho překvapení, že se s nima vůbec bavím, většina odsouzených totiž rodiny nemá.*“

Pokud jde o nepříjemné zážitky se zásahem nějakého pracovníka, vícekrát uváděli respondenti nepříjemné kontrolní požadavky (R6) a dodržování nesmyslných předpisů, kterým nerozuměli (R4). R4 např. uvádí: „*Když jsem chtěla synovi něco předat a nemohla jsem mu to dát na návštěvě, ale musela jsem to poslat balíkem a platit za to. Je to otravné, hloupé a zbytečné, nerozumím tomu.*“ Dále pak, „úřední šiml“, drsný zásah při zadržení, časté přesuny uvězněného z věznice do věznice ve vazbě a znesnadňování kontaktu a zadržování pošty ve vazbě. Jak uvedla R7: „*Největší strach a největší potřebu kontaktu jsem měla v první fázi uvěznění, v prvních dvou měsících, spousta vězňů má v této době pokusy o sebevraždu, nevíte o vězni nic, jak mu tam je.*“

Pokud jde naopak o něco nebo někoho, co respondenty příjemně překvapilo nebo potěšilo, zmiňovali zájem, samovolně podávané informace od vychovatele, co dělá uvězněný vevnitř, osobní přístup zaměstnanců VS, když respondenty znali, zdravili a oslovovali jménem, ptali se, jak se mají, ptali se na děti.

Na podotázku *Co jste nejvíce postrádal/a při naplňování Vašich potřeb?* respondenti odpovídali psychická podpora, pochopení od okolí, zájem a jeho vyjádření, automatická nabídka pomoci, sdílení, informace, rada a každodenní blízkost vězněného člověka.

**Co se týče návrhů na účinnou pomoc rodinám vězněných, respondenti uvedli:**

- informační stránky shromažďující všechny organizace, novinky od organizací a odkazy na jedno místo (R5)
- facebooku profil – zde je ale nevýhoda že musí člověk vystoupit z anonymity (R5)
- tzv. videookénka – povzbuzení, pětiminutovky, rozhovory se známými osobnostmi, s vychovateli VS, které by tématiku rodin s vězněným členem otevřely, na závěr by dali poselství, co byste vzkázali těm, co čekají (R5)
- nástěnka s informacemi ve věznici se seznamem sdružení spolupracujících s rodinami, informací o možnosti kontaktovat sociálního pracovníka ve věznici (R4)
- seznam rodin s uvězněným členem na OSPOD, aby sociální pracovnice sama rodinu kontaktovala s nabídkou pomoci, nebo i kdyby přišla direktivně se podívat, jestli tu situaci jako rodina zvládají (R5)
- různý obsah služeb organizací, jedna by měla nabízet sdílení, druhá práci na přípravě po propuštění vězně, svépomocné skupiny, sociálněprávní poradenství, informace o dávkách, apod. (R5)
- práce s dětmi - např. Mezinárodní vězeňské společenství má nyní rozpracované videorozhovory dětí s vězni, projekt Andělský strom (R6)
- VS by měla hned po uvěznění rozdávat či posílat rodině domů informační letáky, zamezilo by se tomu, že by vězně připravili v prvním půl roce úplně o všechno (balíky, návštěvy, kontakty, informace), než se ta rodina rozkouká a seznámí se vším (R7)
- kompletní balíček informací hned v začátku, co smí, co nesmí, co je pro uvězněného dobře, co všechno může (R7)
- častější možnost telefonování - ráno i večer na domluvené číslo (R7)
- návštěvy jednou týdně na 40 minut, víc návštěvních hodin, objednávkový systém krátce před návštěvou (R7)
- návštěvy na Vánoce a telefonování na Štědrý den - vězeň to tolik neprožívá, ale ta rodina venku žije v normálním režimu a ublíží jí to víc než tomu vězni (R7)
- PMS jako místo, kam bych mohl někdo z rodiny společně s propuštěným a podílet se na získání zaměstnání (R8)

Jak demonstruje ve své výpovědi R7, rodiny často nahrazují neexistující zdroje vnější podpory zdroji ze svého přirozeného prostředí: „*O službách nevím nic. Kdybych kolem sebe neměla tolik lidí a tak silné zázemí, tak jsem bez šance.*“ S ohledem na to, že všichni respondenti uvedli jako dva nejdůležitější zdroje pomoci při zvládnutí své situace svépomocnou skupinu a vlastní rodinu, nelze k vyhodnocení tohoto výzkumného předpokladu než dodat, že byl v plné míře naplněn.

## 8 ZÁVĚR

V rámci této diplomové práce jsem se věnovala tématu životní situace rodin, které čelí náhlému odloučení svého člena v důsledku uvěznění. Hlavním záměrem bylo nahlédnout na potřeby, které rodinám uvěznění přináší a způsob, jakým se s nimi vyrovnávají. Vzhledem k tomu, že stavím rodinu vězněného do role objektu sociální práce, bylo mým zájmem rozpoznat nejen zdroje pomoci z jejího přirozeného prostředí, ale především seznámit se s aktuálními možnostmi, jakými lze sociální událost uvěznění v rodině řešit za využití profesionálních služeb.

Z výsledků provedeného výzkumu byly u rodin vězněných zjištěny potřeby naplňující všechny oblasti uvedené v teoretické části této práce a rovněž se potvrdil význam přirozeného prostředí rodiny jakožto nejčastěji využívaného subjektu v procesu vyrovnávání se s uvězněním. Tímto byla tedy zodpovězena hlavní výzkumná otázka této práce: *Jaké potřeby pociťují rodiny v souvislosti s uvězněním svého člena a jakou pomoc využívají při jejich naplňování?*

Rodiny si prostřednictvím dopadů, které jim uvěznění přináší, zároveň uvědomují přetíženost svých vlastních zdrojů a uvítaly by možnost využití pomoci zvenčí. Té se jim ale v současné době u nás nedostává, protože subjektů, které se věnují této problematice, je stále minimum. Ze strany státu ke vzniku těchto služeb neexistuje motivace a ze strany společnosti o ni mají zájem téměř výlučně lidé s osobní zkušeností s uvězněním, což s sebou nese jistá rizika. Přestože nejde o zcela typickou cílovou skupinu sociální práce, je o její podporu především v zahraničí sledován vzrůstající zájem, který se u nás projevuje zatím jen v podobě dílčích pilotních aktivit. Ty však v budoucnu mohou znamenat posílení obecného zájmu o tuto problematiku.

Z mé roční účasti na svépomocné skupině rodin s uvězněným členem, jsem měla možnost vypožorovat, že rodiny, které zůstávají se svým blízkým členem i během uvěznění, disponují silným potenciálem zvládnout svoji situaci a znamenají tak šanci nejen pro samotného vězně a jeho prospívání v dalším životě, ale i oporu pro další rodiny, které se ocitnou v podobné situaci. Zkušenosti právě těchto lidí by měly být využity k vytvoření systematické pomoci v této oblasti.

## SEZNAM LITERATURY A INFORMAČNÍCH ZDROJŮ

### **Internetové zdroje**

[1] *Další asistované návštěvy ve věznici.* [cit. 2014-02-16]. Dostupný z: <http://www.vscr.cz/veznice-horni-slavkov-74/spoluprace-s-nevladnimi-organizacemi-818/dalsi-asistovane-navstevy-ve-veznici>.

[2] *Děti vězněných rodičů, evropské perspektivy a příklady dobré praxe: mezinárodní konference, Paříž, 12. – 13. 5. 2006.* [cit. 2014-04-25]. Dostupný z:

<http://helcom.cz/deti-veznenych-rodicu-evropske-perspektivy-a-priklady-dobre-praxe-mezinarodni-konference-pariz-12-13-5-2006/>.

[3] *Doping it hard: A Study of the Needs of Children and Families of Prisoners in Victoria.* [cit. 2014-03-24]. Dostupný z:

[http://www.aifs.gov.au/conferences/aifs7/tudball\\_lazarus.pdf](http://www.aifs.gov.au/conferences/aifs7/tudball_lazarus.pdf).

[4] *Historie sociální práce ve vězeňství.* [cit. 2014-03-24]. Dostupný z:

[http://socialniprace.wz.cz/www/seminarky/historie\\_socialni\\_prace\\_ve\\_vezenstvi\\_2.ppt](http://socialniprace.wz.cz/www/seminarky/historie_socialni_prace_ve_vezenstvi_2.ppt)  
[ol.20.stol..htm](http://socialniprace.wz.cz/www/seminarky/historie_socialni_prace_ve_vezenstvi_2.ppt).

[5] *Koncepce rozvoje českého vězeňství do roku 2015.* [cit. 2014-03-24] Dostupný z:

[http://www.vscr.cz/client\\_data/1/user\\_files/19/file/PDF/koncepce\\_do%20roku\\_2015.pdf](http://www.vscr.cz/client_data/1/user_files/19/file/PDF/koncepce_do%20roku_2015.pdf).

[6] *Programy zacházení.* [cit. 2014-12-11]. Dostupný z:

<http://www.vscr.cz/veznice-drahonice-72/o-nas-1575/vykon-vezenstvi-790/zivot-zamrizemi-791/prace-s-odsouzenymi-5819>.

[7] *Základy penologie.* [cit. 2014-03-16]. Dostupný z:

[http://iks.upol.cz/wp-content/uploads/2014/02/Horak\\_Zaklady\\_penologie.pdf](http://iks.upol.cz/wp-content/uploads/2014/02/Horak_Zaklady_penologie.pdf).

[8] *Zařazení do věznice.* [cit. 2014-04-07]. Dostupný z:

<http://vezeni.podaneruce.cz/literatura/jine-texty/Zarazeni-do-veznice/>.

[9] *Zpráva o plnění Evropské sociální charty*. [cit. 2014-06-07]. Dostupný z:

[http://www.mpsv.cz/files/clanky/14457/ESCH\\_8.pdf](http://www.mpsv.cz/files/clanky/14457/ESCH_8.pdf).

[10] *Vězeňský systém*. [cit. 2014-07-05]. Dostupný z:

<http://trestni.juristic.cz/35610/clanek/trest2.html>.

[11] WILDEMAN, Christopher; WESTERN, Bruce. *Incarceration in Fragille Families*. [cit. 2014-07-07]. Dostupný z: [www.futureofchildren.org](http://www.futureofchildren.org).

### **Zákony**

[1] Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.

[2] Zákon č. 45/2013 Sb., o obětech trestných činů.

[3] Zákon č. 209/1997 Sb., o peněžité pomoci obětem trestných činů a o změně některých souvisejících zákonů.

[4] Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů.

### **Periodika**

[1] FISCHER, Slavomil; ŽUKOV, Ilja; PTÁČEK, Radek. *Vliv uvěznění na změny motivace odsouzených – srov. studie* In: *Bezpečnostní teorie a praxe*, 2/2009, s. 97-100. ISSN 1802-7199.

[2] KEMP, Barbara. *Imprisonment and family separation: A Literature Rewiew*. *Research Digest*, 1980. s. 1-3. ISSN 0810-6088.

[3] KOVAŘÍKOVÁ, Markéta; KILLNAROVÁ, Mária; FRANCOVÁ, Eva. *Rodina a výkon trestu*. *České vězeňství* 2/2010, s. 12 – 14. ISSN 1213-9297.

[4] PLEVA, Jiří. *Vnímání citelnosti výkonu trestu odnětí svobody odsouzenými – poznatky z výzkumu*. *Státní zastupitelství* 10/2011, s. 18-28. ISSN 1214-3758.

- [5] PREUSKER, Harald. *Zkušenosti s pravidly manželských a příbuzenských návštěv ve vězeňském ústavu Bruchsal*. České vězeňství, 4/1996, s. 20-21. ISSN 1213-9297.
- [6] RED. *Jak zacházet s osobními údaji*. České vězeňství, 3/2003. s. 23. ISSN 1212-1924.
- [7] RED. *Zklamat své děti je to nejhorší*. České vězeňství 2/2010, s. 19-20. ISSN 1213-9297.
- [8] VACEK, Eduard. *Aktivita nevládních organizací při realizaci institutu podmíněného propuštění z VTOS s dohledem*. České vězeňství 2/2000, s. 4-5. ISSN 0938-9415.

### **Literatura**

- [1] COMFORT, Megan. *Doing time together: Love and Family in the Shadow of the Prison*. Chicago: University of Chicago Press, 2008. 275 s. ISBN 9780226114637.
- [2] ČÍRTKOVÁ, Ludmila a kol. *Pomoc obětem (a svědkům) trestných činů: příručka pro pomáhající profese*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2007. 191 s. ISBN 978-80-247-2014-2.
- [3] DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum, 1998. 374 s. ISBN 80-7184-141-2.
- [4] HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace*. 1. vyd. Praha: Portál, 2005. 408 s. ISBN 80-7367-040-2.
- [5] JEDLIČKA, Richard, a kol. *Děti a mládež v obtížných životních situacích*. 1. vyd. Praha: Themis, 2004. 478 s. ISBN 80-7312-038-0.
- [6] JELÍNEK, Jiří; GŘIVNA, Tomáš a kol. *Poškozený a oběť trestného činu z trestněprávního a kriminologického pohledu*. Praha: Leges, 2012. 251 s. Teoretik. ISBN 978-80-87576-39-7.
- [7] KALIBOVÁ, Klára (ed.). *Násilí z nenávisti, rasismus a média*. 1. vyd. Praha: In Iustitia, o. s., 2011. 67 s. ISBN 978-80-260-0097-6.

- [8] KLABOUC, Jiří. *Staré české soudnictví: (jak se dříve soudívalo)*. Vyd. 1. Praha: Orbis, 1967. 417 s., [26] s. obr. příl. Populární právnická knihovna.
- [9] KOUKOLÍK, František; DRTILOVÁ, Jana. *Vzpouza deprivantů: nestvůry, nástroje, obrana*. Nové, přepr. vyd. Praha: Galén, 2006. 327 s. ISBN 80-7262-410-5.
- [10] LIEBLING, Alison, MARUNA, Shadd. *The Effects of Imprisonment*. Cullompton: Willian publishing. 2005. 492 s. ISBN 1-84392-093.
- [11] MARUNA, Shadd (ed.), IMMARIGEON, Russ (ed.). *After Crime and Punishment: Pathways to offender reintegration*. Cullompton: Willian publishing. 2004. 294 s. ISBN 1-84392-057-3.
- [12] MAŘÁDEK, Vladimír. *Výkladový slovník penologie*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, 2003. 142 s. ISBN 80-7042-256-4.
- [13] MATOUŠEK, Oldřich. *Slovník sociální práce*. 2. vyd. Praha: 2008. 272 s. ISBN 978-80-7367-368-0.
- [14] MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada, 2006. 332 s. ISBN 80-247-1362-4.
- [15] PETITCOLLIN, Christel. *Oběť, kat a zachránce ve vztazích a komunikaci*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2008. 103 s. ISBN 978-80-7367-362-8.
- [16] ŘEZÁČ, František Josef. *Vězeňství v posavadních spůsobech svých: obnovené vydání knihy vytištěné poprvé v Praze roku 1852*. [Praha: Vězeňská služba České republiky], 1995. 56 s.
- [17] SATIROVÁ, Virginia. *Knihy o rodině*. 1. vyd. Praha: Institut Virginie Satirové, 1994. 350 s. ISBN 80-901325-0-2.
- [18] SLAMĚNÍK, Ivan. *Emoce a interpersonální vztahy*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2011. 208 s. Psyché. ISBN 978-80-247-3311-1.
- [19] Sdružení pro probaci a mediaci v trestní justici. *Kroky před propuštěním a po propuštění*. 1. vyd. Praha 2011. ISBN 978-80-904116-1-6.
- [20] ŠVARŤÍČEK, Roman, ŠEĐOVÁ, Klára, a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007. 340 s. ISBN 978-80-7367-313-0.

[21] TÓTHOVÁ, Jana. *Úvod do transgenerační psychologie rodiny: transgenerační přenos vzorců rodinného traumatu a zdroje jeho uzdravení*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2011. 250 s. ISBN 978-80-7367-856-2.

[22] TRAPKOVÁ, Ludmila a CHVÁLA, Vladislav. *Rodinná terapie psychosomatických poruch*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2004. 227 s. ISBN 80-7178-889-9.

[23] VEČERKA, Kazimír (ed.). *Kdo slyší hlas volající na poušti*. Praha: Masarykova česká sociologická společnost, 2010. ISBN 978-80-903541-7-3.

[24] *12. kongres OSN o prevenci kriminality a trestní justici: Salvador, Brazílie, 12.-9. dubna 2010*. Vyd. 1. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2010. 185 s. Prameny. ISBN 978-80-7338-102-8.

## SEZNAM ZKRATEK

OS	Občanské sdružení
OSPOD	Orgán sociálně právní ochrany dětí
PMS	Probační a mediační služba
PP	Podmínečné propuštění
VS	Vězeňská služba
VTOS	Výkon trestu odnětí svobody
TČ	Trestný čin/trestná činnost
ÚV	Ústavní výchova
R	Respondent

## SEZNAM TABULEK

Tabulka č. 1 – Základní pojmy

Tabulka č. 2 – Mezinárodní legislativa

Tabulka č. 3 – Česká legislativa

Tabulka č. 4 – Potřeby z hlediska informací

## **PŘÍLOHA 1 – Ukázka aktivit v ČR**

### **Zabranou**

- sdružení pro začlenění propuštěných vězňů, Praha
- organizátor svépomocné skupiny rodiny blízkých a rodinných příslušníků lidí ve vězení, Praha
- internetové fórum Rodiny vězňů
- autor dokumentu Rodina počká, 2013
- semináře a vzdělávací akce, např. Prison and Family Art fest, 2013
- projekt Společně pro rodinu – proplácení nákladů na cesty a známky

### **Mezinárodní vězeňské společenství**

- mezinárodní organizace s působností ve 112ti zemích světa, od r. 2010 i v ČR
- Organizátor Klubu Dvě ryby – setkávání propuštěných a jejich přátel, Praha
- Projekt Andělský strom - dárky dětem odsouzených rodičů
- <http://www.prisonfellowship.cz/>

### **Český helsinský výbor**

- nevládní organizace pro lidská práva, Praha
- projekt Asistované návštěvy ve věznicích
- projekt Děti vězněných rodičů
- publikace *Maminka ve vězení*
- [www.helcom.cz](http://www.helcom.cz)

### **Lighthouse**

- sdružení pro pomoc osobám ve výkonu trestu a vazby a jejich rodinám a přátelům
- České Budějovice

### **Podané ruce**

- Duchovně pastorační služba, Brno
- drogové služby ve vězení a následná péče určená pro vězně po propuštění, zaměstnává a ubytovává propuštěné, není určena pro rodiny

### **Sdružení pro probaci a mediaci v trestní justici**

- prevence kriminality a integrace lidí s kriminální minulostí zpět do společnosti, Praha
- [www.rubikoncentrum.cz](http://www.rubikoncentrum.cz)

### **Centrum podpory podnikání Praha**

- Reintegrace bývalých vězňů zpět na pracovní trh
- [www.cppp.cz](http://www.cppp.cz)

### **Partner ve vězení**

- internetové fórum
- z iniciativy partnerky vězněného
- <http://partnervevezeni.webnode.cz/svepomoc/>

### **Odsouzení**

- internetové fórum
- příběhy odsouzených v ČR
- <http://www.odsouzeni.estranky.cz/clanky/spratelene-weby/partner-ve-vezeni.html>

### **Moře času**

- občanské sdružení na pomoc rodinám odsouzených
- z iniciativy partnerek vězněných
- <http://more-casu4.webnode.cz/>

### **Slaměnký**

- facebook uzavřená skupina
- z iniciativy partnerky vězněného

### **Poradna Aleše Jalušky**

- husitský kněz, Praha
- pomoc vězňům a rodinám při vyrovnávání se se situací

**PŘÍLOHA 2 – Základní charakteristika rodiny a vězněného****Základní charakteristika vězněného:**

Respondent	1 otec	2 partnerka	3 otec	4 matka	5 manželka	6 manželka	7 partnerka	8 matka
<b>Vězněný</b>	<b>syn</b>	<b>partner</b>	<b>syn</b>	<b>syn</b>	<b>manžel</b>	<b>manžel</b>	<b>partner</b>	<b>syn</b>
<b>Aktuální věk</b>	30	40	28	28	33	47	50	29
<b>Věk při nástupu</b>	25	36	26	26	32	44	41	26
<b>NVTOS v minulosti</b>	Ne	?	Ne	Ne	Ne	Ano	Ne	Ne
<b>Délka trestu (rok/měsíc)</b>	0/6	7/0	4/4	4/4	3/6	4/0	9/6	6/0
<b>Délka věznění (rok/měsíc)</b>	0/6	3/6	0/2	0/2	1/11	2/0	7/0	3/0
<b>Fáze trestu</b>								
<b>-propuštěn</b>	2009	2014	2013	2013	2013	2013	2012	-
<b>-ve výkonu</b>	-	-	-	-	-	-	-	3/0
<b>Vzdálenost věznice od domova (km)</b>	40	10** 130	260	260	55	150	10** 100	10
<b>Žádost o změnu věznice</b>	Ne	Ano úspěšně	Ne	Ne	Ano úspěšně	Ne	Ano úspěšně	Ne
<b>Žádost o PP</b>	Ne	Ano úspěšně	Ano* úsp.	Ano* úsp.	Ano úspěšně	Ano úspěšně	Ano úspěšně	Bude

\* započítána amnestie

\*\*ve vazební věznici

### ***Základní charakteristika rodiny:***

- Počet členů rodiny, vzájemné vztahy, příbuzenské vztahy s širší rodinou

#### Respondent 1

Respondent žije s dcerou (39), je rozvedený, má 4 děti, vězněný je z nich nejmladší. S vězněným se nyní nestýká, syn je na otce rozzlobený. S ostatními dvěma dětmi se vídá zhruba jednou za měsíc. S širší rodinou udržuje styky, se sestrou, s bývalou manželkou, vídají se, pomáhají si, jezdí na společné výlety, společně navštěvovali syna ve vězení. Ale jako rodina nefungují.

#### Respondent 2

Je rozvedená a má jednu dceru, která je však už dospělá a nikdy s uvězněným nebydlela, znali se a měli celkem dobrý vztah.

#### Respondent 3

Matka žije s otcem, mají mladší dceru a vězněného syna. Dcera bydlí s partnerem v patře domu s rodiči (dvougenerační bydlení).

#### Respondent 4

Otec žije s matkou, mají mladší dceru a vězněného syna. Dcera bydlí s partnerem v patře domu s rodiči (dvougenerační bydlení).

#### Respondent 5

S uvězněným fungují jako rodina se dvěma dětmi, společný syn (6 let), její dceru z jejího předchozího manželství a občas dojíždí jeho syn z předchozího manželství. Původní rodina matky nefunguje, s bratrem ani otcem není v kontaktu, v malém kontaktu je s matkou. Uvězněný má též rozpadlou rodinu, v kontaktu je jedine s matkou.

#### Respondent 6

Rodina, matka, otec, společný syn (1,5 roku v době nástupu do VTOS, nyní 5 let). Matčina původní rodina, normální vztahy, stýkají se, rodiče rozvedení v jejich dvou letech, má sestru a bratra. Otec má matku a sestru, otec otce zemřel ve výkonu trestu.

Nyní bydlí matka s tchýní a synem, otec pracuje na druhé straně republiky, domů jen dojíždí.

#### Respondent 7

Mají společného syna (nyní 18 let). Respondentka udržuje vztahy se širokou rodinou. Uvězněný neudrhuje se svojí původní rodinou kontakt, s výjimkou občasného kontaktu s nemocnou sestrou.

#### Respondent 8

Rodina s oběma rodiči a dvěma syny, vězněný je starší syn. Mladší syn žije samostatně se svojí rodinou. Styky s širší rodinou jsou ze strany matky bez problému, ze strany otce bez kontaktu.

- Společné soužití rodiny s vězněm před uvězněním a po propuštění

#### Respondent 1

Uvězněný bydlel s otcem před VTOS ve společné domácnosti od jeho deseti let, kdy byl po rozvodu svěřen do otcovy péče. Po rozvodu 3 děti zůstaly u otce, jedna 12 ti letá dcera u matky. Po propuštění se znovu nastěhoval k otci. Nastal ale problém, kdy otec se o syna dále staral, živil ho, ale chtěl, aby se syn osamostatnil a našel si práci. Syn oponoval záznamem v trestním rejstříku, po výmazu za tři roky, se situace nezměnila. Poté se otec dostal do insolvence, jejich vztah se vyhrotil.

#### Respondent 2

Před uvězněním žila s uvězněným 3,5 roku jako partnerka.

#### Respondent 3

Viz. Respondent 4

#### Respondent 4

Před uvězněním s rodiči nebydlel, zhruba od jeho dvaceti let začaly být problémy, střídavě bydlel a nebydlel. Po propuštění šel syn bydlet k rodičům na dva týdny, protože neměl jít kam, ale nyní bydlí po ubytovnách, protože má práci. Těžce nesl přestup z vězení, aklimatizaci na venkovní prostředí, dva týdny bydlel u rodičů, kdy

si vybíhával úřady, poté odjel za prací. Ze začátku jezdil domů jednou za 14 dní, nyní jezdí velmi málo, cca jednou za měsíc, nemá volno, pracuje. Jsou v telefonickém kontaktu.

#### Respondent 5

Společně žili 7 let jako rodina, matka, otec, syn a dcera.

#### Respondent 6

Před uvězněním žili matka, otec a syn společně u kamarádky, manželovu dcera z bývalého manželství měli ve střídavé péči.

#### Respondent 7

Před uvězněním žili společně všichni v jedné domácnosti, v jednom rodinném domě i s její matkou a otcem. Žijí jako velká rodina (respondentčina) v rodinném domě, kde má byt i její matka s otcem, s dospělým synem a její sestra s dospělým synem.

#### Respondent 8

Před uvězněním nežili se synem ve společné domácnosti. Žila jen s manželem, syn žil s přítelkyní a malým dítětem, u kterého se během VTOS ukázalo, že není jeho.

## **PŘÍLOHA 3 – Úplná osnova polostrukturovaného rozhovoru**

### ➤ Základní údaje

#### **TO1: Anamnéza vězně**

- Postavení v rodinném systému (dítě, partner, manžel, ...)
- Věk, trestní minulost (ano/ne), délka trestu, v jaké fázi trestu se nyní nachází
- Vzdálenost domova od věznice (v km)
- Žádost o přemístění do jiné věznice (důvod a výsledek)
- Žádost o podmíněné propuštění (důvod a výsledek)

#### **TO2: Anamnéza rodiny**

- Počet členů rodiny, vzájemné vztahy, příbuzenské vztahy s širší rodinou
- Společné soužití rodin s vězněm před uvězněním a po propuštění
- DVO1: Jaké dopady po jednotlivých oblastech<sup>14</sup> přináší rodinám uvěznění jejich člena?

#### **TO3: Uveďte dopady po oblastech, které mělo uvěznění na Vaši rodinu.**

##### Podotázky:

- Jakými dopady byla Vaše rodina uvězněním zasažena?
- Jaké byly první potíže, se kterými jste se potýkal/a bezprostředně po nástupu Vašeho blízkého do vězení?
- Vznikla Vám nějaká zcela nová potřeba, kterou jste do té doby vůbec neznal/a?
- S jakou konkrétní změnou či dopadem se vyrovnáváte nejobtížněji?
- Cítil/a jste se v některé fázi hůře/lépe než v jiné? Kdy jste se cítil/a nejhůře/nejlépe? A proč?

#### **TO4: Lišily se dopady u jednotlivých členů Vaší rodiny?**

##### Podotázky:

- Lišil se druh a míra dopadů u jednotlivých členů Vaší rodiny? Pokud ano, u kterých, a jakým způsobem? Kdo z Vaší rodiny se s uvězněním vyrovnával nejhůře/nejlépe? Víte proč?

---

<sup>14</sup> Respondentům popsáno jako oblast finanční, praktická, zdravotní, péče o dítě a mezilidských vztahů

- Pokud jsou ve Vaší rodině děti, co byste uvedl/a k tomu, jak celou situaci prožívaly? Jak jste jim situaci o uvěznění sdělil/a?

**TO5: Měl/a jste na úplném začátku dostatek informací o situaci, do níž jste se dostal/a? Podotázky:**

- Věděl/a jste o uvěznění ještě před nástupem Vašeho blízkého do vězení?
  - Chyběly Vám bezprostředně po uvěznění nějaké informace? Jaké?
  - Kde a s jakou úspěšností jste na ně hledal/a odpověď?
- DVO2: Jakou roli při vyrovnávání se s uvězněním hraje pro rodinu její přirozené prostředí<sup>15</sup> a jak jsou uvězněním ovlivněny vztahy z tohoto prostředí?

**TO6: Kdo a co z Vaší rodiny a přirozeného okolí Vám pomohlo situaci v jednotlivých oblastech dopadů zvládat?**

Podotázky:

- Bylo něco, co ve Vaší rodině a okolí fungovalo dobře, a přispělo tak k lepšímu zvládnutí Vaší situace?
- Co pro Vás bylo motivací na Vaší situaci pracovat?

**TO7: Udržoval/a jste s uvězněným kontakt? Pokud ano, popište ho prosím.**

Podotázky:

- Je/byl někdo z rodiny, kdo návštěvu odmítl, nebo jehož návštěvu odmítl uvězněný? Proč?
- Využil/a jste nějakého typu nestandardních návštěv (mimo věznici, návštěvy na delší dobu, za doprovodu nějaké organizace, bez sluchové a zrakové kontroly)?
- Pociťoval/a jste při realizaci návštěv s uvězněným nějaké obtíže?
- Jak na Vás působilo vězeňské prostředí a bezpečnostní procedury?
- Pokud jste brali na návštěvy děti, jak je snášely?
- Mělo udržování návštěv jen dobrý nebo i špatný dopad na Váš společný vztah?

---

<sup>15</sup> Respondentům popsáno jako členové rodiny, příbuzenstvo, přátelé, známí a další osoby ve fyzické či vztahové blízkosti (škola, komunita, zaměstnání, ...)

- Potřeboval/a byste se připravit na osobní návštěvu předem (po praktické či psychické stránce)?
- Měli jste během návštěv problémy s komunikací s vězněm?
- Měl/a jste po ukončení návštěvy potřebu následné péče „ošetření“ psychického rázu?
- Máte nějaké návrhy na změny podmínek návštěv?

**TO8: Změnily se uvězněním Vaše blízké vztahy? Pokud ano, jak?**

- Zaznamenal/a jste nějaké změny ve vztazích ve Vaší rodině?
- Jak probíhala interakce mezi Vámi a Vaším okolím po uvěznění? Zaznamenal/a jste nějaké změny? Jak na Vás reagovalo okolí? Jak s Vámi komunikovalo?

DVO3: Jaké profesionální služby využívají rodiny při vyrovnání se s uvězněním?

**TO9: Jakou profesionální službu jste využil/a?**

Podotázky:

- Věděl/a jste, o co a kde můžete ve Vaší situaci žádat?

**TO10: Jak jste se o službě dozvěděl/a?**

Podotázky:

- Musel/a jste o tuto pomoc/službu žádat nebo Vám byla pomoc automaticky nabídnuta?
- Pokud Vám byla pomoc nabídnuta, od koho poprvé, a kdy se tak stalo? Využil/a jste jí?
- Pokud jste o pomoc musel/a žádat, kam jste se obrátila/a? Kde jste hledal/a tuto pomoc?
- S jakou reakcí jste se přitom setkával/a? Byla příjemná, nepříjemná, vstřícná, odrazující?

**TO11: Popište prosím Vaši účast na svépomocné skupině.**

Podotázky:

- Jak jste se o skupině dozvěděl/a a proč jste se rozhodl/a se jí zúčastnit?

- Ví o Vaší účasti na skupině uvězněný, rodina, okolí? Pokud neví, proč? Co si o této Vaší aktivitě myslí?
- Nabízel/a jste účast na skupině někomu dalšímu z rodiny/okolí/vězněnému po propuštění? Komu, proč a s jakým výsledkem?
- Cítíte se ve skupině bezpečně? Stalo se někdy, že jste se v ní necítil/a dobře, chtěl/a jste ji opustit?
- Pokud máte v rodině malé děti, bral/a jste je s sebou na skupiny? Uvítal/a byste hlídání dětí během skupiny v prostorách, kde se skupina koná?

### **TO12: Jak hodnotíte aktuální nabídku služeb pro rodiny vězněných?**

#### Podotázky:

- Jak hodnotíte pestrost nabídky, místní dostupnost, kvalitu poskytování a kapacitu služeb, kterých jste využil/a nebo které znáte?
- Odmítl/a jste či jste ve Vaší situaci záměrně nevyužil/a nabízenou pomoc/službu? Pokud ano, o jakou pomoc šlo, a jaké byly Vaše důvody odmítnutí?
- Jak hodnotíte práci vězeňského sociálního pracovníka? Při čem jste s ním spolupracoval/a. Kdy poprvé a kolikrát jste s ním byl/a v kontaktu? Byl Vám v něčem užitečný? Bylo něco, co Vám z jeho strany chybělo a co?
- Spolupracoval/a jste ve Vaší situaci s nějakou církví mimo věznici či přímo s duchovenskou péčí ve věznici (kaplanem)? Měl/a jste Vy nebo Váš uvězněný blízký nějaké předsudky či zábrany vůči tomuto druhu pomoci? Pokud ano, jaké?
- Napadá Vás, po Vaší zkušenosti, nebo víte o službě ze zahraničí, kterou byste k zvládnutí Vaší situace nejlépe využil/a?
- Uveďte tři věci, které Vám nejvíce pomohly Vaši situaci zvládnout, a naopak tři věci, které to nejvíce znesnadňovaly nebo tomu bránily?
- Setkal/a jste se v souvislosti s uvězněním s reakcí, zásahem či jednáním nějakého profesionála, které Vás negativně poznamenalo?
- Bylo naopak něco nebo někdo, kdo/co Vás příjemně překvapil/o nebo potěšil/o?
- Co jste nejvíce postrádal/a při naplňování Vašich potřeb? Pomoc, radu, informace, sdílení, pochopení, motivaci, peníze?

## **PŘÍLOHA 4 – Operacionalizace**

### **První výzkumná oblast: Dopady uvěznění na rodinu**

DVO1: Jaké dopady po jednotlivých oblastech přináší rodinám uvěznění jejich člena?

TO3: Uveďte dopady po oblastech, které mělo uvěznění na Vaši rodinu.

TO4: Lišily se dopady u jednotlivých členů Vaší rodiny?

Podotázky:

Jaké byly první potíže, se kterými jste se potýkal/a bezprostředně po nástupu Vašeho blízkého do vězení?

Vznikla Vám nějaká zcela nová potřeba, kterou jste do té doby vůbec neznal/a?

S jakou konkrétní změnou či dopadem se vyrovnáváte nejobtížněji?

Cítil/a jste se v některé fázi hůře/lépe než v jiné? Kdy jste se cítil/a nejhůře/nejlépe?

Lišil se druh a míra dopadů u jednotlivých členů Vaší rodiny? Pokud ano, u kterých, a jakým způsobem?

Pokud jsou ve Vaší rodině děti, co byste uvedl/a k tomu, jak celou situaci prožívaly?

Co pro Vás bylo motivací na Vaší situaci pracovat?

### **Druhá výzkumná oblast: Saturace potřeb rodiny svépomocí**

DVO2: Jakou roli při vyrovnávání se s uvězněním hraje pro rodinu její přirozené prostředí a jak jsou uvězněním ovlivněny vztahy z tohoto prostředí?

TO6: Kdo a co z Vaší rodiny a přirozeného okolí Vám pomohlo situaci v jednotlivých oblastech dopadů zvládat?

TO8: Změnily se uvězněním Vaše blízké vztahy? Pokud ano, jak?

Podotázky:

Bylo něco, co ve Vaší rodině a okolí fungovalo dobře, a přispělo tak k lepšímu zvládnutí Vaší situace?

Co pro Vás bylo motivací na Vaší situaci pracovat?

Zaznamenal/a jste nějaké změny ve vztazích ve Vaší rodině?

Jak probíhala interakce mezi Vámi a Vaším okolím po uvěznění? Zaznamenal/a jste nějaké změny? Jak na Vás reagovalo okolí? Jak s Vámi komunikovalo?

### **Třetí výzkumná oblast: Saturace potřeb rodiny vnější pomocí**

DVO3: Jaké profesionální služby využívají rodiny při vyrovnání se s uvězněním?

TO9: Jakou profesionální službu jste využil/a?

TO10: Jak jste se o službě dozvěděl/a?

TO11: Popište prosím Vaši účast na svépomocné skupině.

Podotázky:

Věděl/a jste, o co a kde můžete ve Vaší situaci žádat?

Musel/a jste o tuto pomoc/službu žádat nebo Vám byla automaticky nabídnuta?

Jak hodnotíte práci vězeňského sociálního pracovníka? Při čem jste s ním spolupracoval/a? Kdy poprvé a kolikrát jste s ním byl/a v kontaktu?

Pokud jste o pomoc musel/a žádat, kam jste se obrátil/a?

Jak jste se dozvěděl/a o svépomocné skupině a proč jste se rozhodl/a se jí zúčastnit?  
Cítíte se ve skupině bezpečně? Stalo se někdy, že jste se v ní necítil/a dobře, chtěl/a jste ji opustit?

**První výzkumný předpoklad:** Rodiny se zvláště v začátku uvěznění potýkají s nedostatkem informací o situaci, v níž se nacházejí.

TO5: Měl/a jste na úplném začátku dostatek informací o situaci, do níž jste se dostal/a?

Podotázky:

Chyběly Vám bezprostředně po uvěznění nějaké informace? Jaké?

Kde a s jakou úspěšností jste na ně hledal/a odpověď?

**Druhý výzkumný předpoklad:** Rodiny jsou ve snaze udržet vztah s jejich členem ve vězení vystaveny během osobních návštěv stresujícím podmínkám a podstupují neadekvátní bezpečnostní procedury.

TO7: Udržoval/a jste s uvězněným kontakt? Pokud ano, popište ho prosím.

Podotázky:

Využil/a jste nějakého typu nestandardních návštěv (mimo věznici, návštěvy na delší dobu, za doprovodu nějaké organizace, bez zrakové a sluchové kontroly...)?

Pociťoval/a jste při realizaci návštěv s uvězněným nějaké obtíže?

Jak na Vás působilo vězeňské prostředí a bezpečnostní procedury?

Pokud jste brali na návštěvy děti, jak je snášely?

Měli jste během návštěv problémy s komunikací s vězněm?

Máte nějaké návrhy na změny podmínek návštěv?

**Třetí výzkumný předpoklad:** Současnou nabídku služeb ze systému vnější pomoci hodnotí rodiny jako nevyhovující, z tohoto důvodu nalézají pomoc zejména v přirozeném prostředí.

TO12: Jak hodnotíte aktuální nabídku služeb pro rodiny vězněných?

Podotázky:

Napadá Vás, po Vaší zkušenosti, nebo víte o službě ze zahraničí, kterou byste k zvládnutí Vaší situace nejlépe využil/a?

Uveďte tři věci, které Vám nejvíce pomohly Vaši situaci zvládnout, a naopak tři věci, které to nejvíce znesnadňovaly nebo tomu bránily?

Setkal/a jste se v souvislosti s uvězněním s reakcí, zásahem či jednáním nějakého profesionála, které Vás negativně poznamenalo?

Bylo naopak něco nebo někdo, kdo/co Vás příjemně překvapil/o nebo potěšil/o?

Co jste nejvíce postrádal/a při naplňování Vašich potřeb? Pomoc, radu, informace, sdílení, pochopení, motivaci, peníze?